

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE 1980 DÖNEMİ FEMİNİST ÇEVİRİ
HAREKETİNİN KADIN ÇALIŞMALARI DİZGESİNİ
OLUŞTURMADAKİ ROLÜ**

DAMLA GÖL

2501120449

**TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. ŞENAY KARA**

**İKİNCİ TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MİNE YAZICI**

İSTANBUL, 2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Damla GÖL Numarası : 2501120449
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Kadın Çalışmaları Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Şenay KARA
Tez Savunma Tarihi : 02.09.2015 Saati : 14:00
Tez Başlığı : Türkiye'de 1980 Dönemi Feminist Çeviri Hareketinin Kadın Çalışmaları Dizgesini Oluturmadaki Rolü

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE (ÖYBİRLİĞİ) ÖYÇÖKLEĞİYLE karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.BEDİA DEMİRİŞ		KABUL
2-PROF.DR.MİNE YAZICI		Kabul
3- PROF.DR.SERPİL ÇAKIR		Kabul
4- YRD.DOÇ.DR.ŞENAY KARA		KABUL
5- YRD.DOÇ.DR.ESRA BİRKAN BAYDAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.TÜRKAN OLCAY		
2- PROF.DR.SAKİNE ERUZ		

ÖZ

TÜRKİYE’DE 1980 DÖNEMİ FEMİNİST ÇEVİRİ HAREKETİNİN KADIN ÇALIŞMALARI DİZGESİNİ OLUŞTURMADAKİ ROLÜ

DAMLA GÖL

Bu Yüksek Lisans tezi kapsamında, 1980’li yıllar ile birlikte hız kazanan feminist çeviri hareketinin Türkiye’de Kadın Çalışmaları dizgesinin oluşmasındaki rolü, disiplinlerarası ve çoğuldizgeci bir yaklaşımla incelenmiştir. Bu doğrultuda, çevirinin kültürlerarası kuram aktarımındaki etkin rolünün altı çizilerek, Türkiye kadın hareketinin Batı feminizminin temel kaynaklarının çevirisiyle hız kazandığı savından yola çıkılmıştır. Çeviri, mevcut yazınsal gelenekleri yenilemenin ve geliştirmenin bir yoludur. Dünyanın dört bir tarafındaki feministlerin, farklı görüşlerle ve kuramlarla ilişkiye geçme gerekliliği çeviri yoluyla aşılmıştır. Bu bağlamda Kadın Çalışmaları alanı da hem feminist hareketin bir ürünü hem de bu hareketin kuramsal anlamda geliştiricisi olur. Osmanlı Devleti’nden bugüne sürmekte olan tartışmalar ve 1980 döneminde yapılan çeviriler, bugün Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları dediğimiz alanların Türkiye’de işlerlik kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu tez çalışmasında, ilk bölüm araştırmanın kuramsal çerçevesini kurmaya ayrılmıştır. İkinci bölüm ise araştırmanın kapsamı ve çerçevesi doğrultusunda, Türkiye kadın hareketinin tarihsel bir incelemesini sunmaktadır. Üçüncü bölümde, Kadın Çevresi Yayınları’nın oluşum süreci ve yayınevi bünyesinde çevrilen kitaplar araştırmaya konu edilecektir. Bu dönemde Batı feminizminin hız kazanması ve üretken bir süreçten geçmesi nedeniyle, mevcut kuramsal boşluk çeviriler yoluyla doldurulmuştur. Feminist kuramın tartışılmaya başlamasıyla birlikte kadın hareketi de meşru bir zemine yerleşmiş, Türkiye’deki toplumsal düzeni ve kadın sorunlarına yaklaşımı etkiler konuma gelmiştir.

Günümüzde pek çok yayınevi kadın sorununa duyarlı, feminist perspektife sahip ve kadın okurları hedef kitle olarak gören yayın programlarına sahiptir. 1980'lerdeki feminist söylem mücadeleleri, daha sonraki 30 yıl içinde yaşanan tartışmalar ve gelişmeler için temel olmuştur. Türkiye'deki kadın hareketi, bu gelişmeler doğrultusunda değişen yaklaşımlarla birlikte yeni bir evreye girmiştir.

Anahtar sözcükler: Feminizm, Feminist Çeviri, Kadın Çevresi, Çoğuldizge Kuramı, Çeviribilim, Kadın Hareketi.

ABSTRACT

FORMING WOMEN’S STUDIES SYSTEM IN TURKEY: THE ROLE OF THE FEMINIST TRANSLATION MOVEMENT IN THE 1980s

DAMLA GÖL

In this thesis, the crucial role of the feminist translation movement during the 1980s in Turkey in forming women’s studies literature has been analyzed with an interdisciplinary and polysystemic approach. In this respect, emphasizing the act of translation as an active agent for cultural transmission, the thesis argues that the women’s movement in Turkey was improved by virtue of the translation of the essential texts of Western feminism. The feminists all around the world who need to get in touch with different theories and approaches use translation as a mediator. This need leads to the mutual relationship between Gender Studies and Translation Studies, as both of them can be categorized as interdisciplinary and transdisciplinary. Women’s Studies and Gender Studies have become effective in Turkey by means of the feminist discussions that have been formed since the Ottoman period and the translations during the 1980s. In this thesis, the first chapter sets the theoretical framework of this study. Chapter Two presents a historical analysis of the women’s movement in Turkey. Chapter Three focuses on Women’s Circle Publications, the translations and the theoretical discussion formed under this Publication. In this period during the 1980s, the Western feminism was improved and was very productive; due this fact, the theoretical gaps in women’s studies literature in Turkey were filled through translation. The women’s movement in Turkey entered a new process in the light of these developments.

Keywords: Feminism, Feminist Translation, Women’s Circle, Polysystem Theory, Translation Studies, Women’s Movement.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Marmara Üniversitesi İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü'nde 2008-2012 yılları arasında aldığım lisans eğitiminin ve İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda aldığım yüksek lisans eğitiminin disiplinlerarası bir bakış açısıyla bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Türkiye'de kadın hareketi Osmanlı Devleti döneminde başlamış olsa da, hareketin akademik, teorik ve toplumsal anlamda olgunluğa kavuşması daha çok 1980 döneminden sonra mümkün olmuştur. Bu dönemde yapılan çeviriler yoluyla, feminizmin belli başlı kuramları ve yaklaşımları Türkçedeki feminist dizgede de tanınmaya başlamış; böylece daha sonra ilerleyip güçlenecek bir hareketin zemini kurulmuştur.

Türkiye'de 1980 döneminde hız kazanan çeviri deneyimlerini araştırmaya başladıkça, bu çeviri süreci ve çevirmenler hakkında ne kadar az bilgiye sahip olduğumuzu gördüm. Süreç hakkında yorum yapanlar, yine aynı hareketin içinde yer alan ya da bu sürece yakinen şahit olan kimselerdi. Bu noktadan itibaren de, bugünkü kadın hareketinin oluşmasına büyük etkileri olduğuna inandığım kadınların emeklerini ortaya koymak için bu tezi yazmam gerektiğine inandım.

Bu tez sürecini mümkün kılan ve inandığım bir konuyu çalışmamı sağlayan herkese minnettarım. Yeni mezun olmanın verdiği kararsızlık içinde, beni Kadın Çalışmaları alanıyla tanıştıran ve böylece hayatımı değiştiren Füsun-Sertaç Canbolat'a, bana çeviri kuramlarını sevdiren Yrd. Doç. Dr. Esra Birkan Baydan'a, araştırma konusu ararken yaşadığım sıkıntıda önerilerini eksik etmeyen Doç. Dr. Sevgi Uçan Çubukçu'ya, desteğiyle ve dostluğuyla hayatımı güzelleştiren Kübra Altıntaş'a, beni hep cesaretlendiren Mehmet Efendiler'e ve tezimi son haline getirirken yorumlarıyla yanımda olan Deniz Kutlu'ya teşekkür ederim. Ayrıca Türkiye'deki Kadın Çalışmaları dizgesinde ürettikleriyle bu çalışmanın sağlam bir zemine oturmasını sağlayan ve bana cesaret veren başta Doç. Dr. Şirin Tekeli olmak üzere tüm kadınlara teşekkür ederim. Bugün kendi ayakları üstünde duran, güçlü bir genç kadın olmamı sağlayan tüm öğretmenlerimi de minnetle anıyorum.

Çalışmayı çok istediğim bu konuda bana yol göstermeyi kabul ederek, araştırmama bir şans veren danışmanlarım Prof. Dr. Mine Yazıcı'ya ve Yrd. Doç. Dr. Şenay Kara'ya sonsuz teşekkür ediyorum.

Eğitim hayatımla ilgili her kararında yanımda duran, benden desteklerini esirgemeyen, her sıkıntıda yanımda duran sevgili aileme ve “Yurt içi Yüksek Lisans Burs Programı” kapsamında beni destekleyen ve bursiyerlerinden biri olmaktan gurur duyduğum TÜBİTAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tez çalışması, dünyanın dört bir yanında erkek egemen düzene direnen kadınlara adanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
1. FEMİNİST HAREKET VE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ	9
1.1. Feminizm ve Çeviri.....	11
1.1.1. Feminist Yazın Çalışmaları.....	12
1.1.2. Feminist Çeviri.....	14
1.2. Çeviriye Disiplinlerarası Yaklaşımlar.....	17
1.2.1. Feminist Çeviriye Çoğuldizgeci Yaklaşım.....	19
1.2.2. Çeviriye Sosyolojik Yaklaşım.....	24
1.2.3. Skopos ve Çevirmen Odaklı Yaklaşım.....	25
1.3. Değerlendirme.....	28
2. TÜRKİYE’DE FEMİNİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİNE BİR BAKIŞ	30
2.1. Osmanlı Devleti Dönemi.....	33
2.2. Cumhuriyet Dönemi.....	35
2.3. 1960-1970 Dönemi.....	38
2.4. 1980 Dönemi.....	41
2.5. 1990 Dönemi ve Sonrası.....	50
2.6. Değerlendirme.....	53
3. TÜRKİYE’DE FEMİNİST ÇEVİRİ VE KADIN ÇEVRESİ	56
3.1. Kadın Çevresi ve Oluşum Süreci.....	57
3.2. Kadın Çevresi ve Feminist Terminoloji.....	68

3.3. Kadın Çevresi ve Çeviri Etkinliğinin Yansımaları.....	73
3.4. Değerlendirme	87
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	97
EK	108

GİRİŞ

Hiçbir kuram, hiçbir yaklaşım birdenbire ortaya çıkmamıştır; kültürler arası etkileşime giren kuramlar, bu kültürlerin sınırlarını aştıkça gelişmekte ve değişmektedir. Kuramlar, her kültürde yerleşik çerçevelerin etkisiyle farklı bir bağlamda değerlendirilebilir. Kuramların bu yolculuğunu mümkün kılan ise çeviridir. Yeni yaklaşımlar ortaya çıktıkça, insanlar farklı görüşlerle etkileşim halinde olabilmek için başka kültürlerden ve başka geleneklerden çeviriler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Çeviri sadece kaynak metnin, hedef dilde bir karşılığını bulmak ve aynı şeyi başka bir dilde yeniden söylemek değildir¹. Çeviri, içinde şekillendiği kültürü de yansıtır ve buna bağlı olarak şekillenir. Bu değişen bakış açısıyla birlikte çevirmen artık görünmez değildir ve bir kültürün oluşmasında rolü vardır.

Bu çalışmada temel alınan feminizm tanımı, Bell Hooks'a aittir: "Feminizm cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir" (Hooks, 2012: 9). Ancak feminizmi sınırlı bir kalıp içinde tanımlamak mümkün değildir. Zaman içerisinde değişmeyen bazı özelliklerden yola çıkılarak, soyut tanımlara ulaşılabilir. Antik çağlardan günümüze, kadın hareketinin en temel ortak noktası, kadınların sadece kadın oldukları için ezilmesi gerçeğidir. Buna istinaden, kadınların ezilmesinin kökenlerinin nerede arandığı, feminizm yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Bu noktadan itibaren, bu çalışmada feminizm ve kadın hareketi ile kastedilen, toplumda yerleşik cinsiyetçilikle mücadele hareketidir. Toplumsal cinsiyet olarak tanımlanan olgu ise, biyolojik olarak belirlenen cinsten (cinsiyet) farklı olarak, toplumun öngördüğü kurallar ve normlar çerçevesinde şekillenir. Feminizm, hem toplumsal hem de siyasal bir harekettir ve aslında bir farkındalık biçimidir. Buna göre "feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu

¹ Çeviribilim terminolojisinde çevirisi yapılan metin, "kaynak metin"; çevirisi yapılan dil "kaynak dil" ve bu metnin ait olduğu kültür "kaynak kültür" olarak adlandırılır. Buna karşılık, bu kaynak metnin çevrildiği dil "hedef/erek dil", metin "hedef/erek metin" ve çevirinin yapıldığı kültür de "hedef/erek kültür" olarak ifade edilir.

haksızlığın doğal değil de toplumsal ve kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir” (Fatmagül Berktaş, 2003: 88). Cinsiyetin kültürel olarak biçimlendiği düşüncesinden yola çıkarak, farklı kültürlerin cinsiyet hakkında farklı görüşleri olduğunu söylemek mümkün olur. Toplumsal cinsiyet bir metne bakış açısını da etkileyebilir, zira okuma eylemi de toplumsal olarak şekillenen ve öğrenilen bir süreçtir. Bu çalışmanın temeli olan feminist çeviri çalışmalarında esas olan da, toplumsal olarak şekillenmiş okuma ve çevirme sürecinin incelenmesidir. Kadın Çalışmaları ise, **Türkiye Kadın Thesaurusu**'na göre, “kadınların sistematik olarak ezilmesinin kökenlerine ve işleyişine ilişkin daha kapsamlı bir bilgi birikiminin oluşmasına ve kadınların ezilme pratiklerinin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunabilecek araştırma” olarak tanımlanabilir (2009: 82). Bu akademik disiplinde, kadınlar ve erkekler arasında toplumsal cinsiyete dayalı olarak kurulan eşitsiz ilişki incelenir ve bu iktidar ilişkisi pek çok disiplinde araştırma konusu edilir.

Son yirmi yılda, feminizm ve çeviri farklı sosyokültürel ve politik bağlamlarda birlikte tartışılmaktadır. Zamana, mekâna ve topluma göre değişiklik gösteren ve kültürel olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet, 1980'lerin sonlarında analitik bir kategori olarak Çeviribilim alanındaki yerini almıştır. Daha sonra bu iki alanı birbirine yaklaştıran eserler ortaya konmuştur (Sherry Simon, 1996; Luise von Flotow 1997). Kadın Çalışmaları ve Çeviribilim, benzer disiplinlerarası ilişkiler kuran iki alandır. 1980'lerde toplumsal cinsiyet akademik çalışmalarda sıklıkla tartışılan bir analiz yöntemi olduğunda, araştırmacılar da çevirileri çevirmenlerin toplumsal cinsiyet kimliklerine göre yorumlamaya başlamışlardır. Toplumsal cinsiyet ve dil arasındaki ilişki, 1970'lerden beri sosyal bilimlerde sorgulanmaktadır; söylemsel kimlik politikaları da tartışmanın bir parçasıdır² (Flotow, 2010: 129).

Toplumsal olarak inşa edilen ve kültür tarafından biçimlendirilen cinsiyet, insanların düşüncelerini, eylemlerini, nasıl yazı yazdıklarını ve nasıl çeviri yaptıklarını etkilemektedir. Çeviri eyleminde, 1980'lerdeki kültürel dönemeç ile birlikte, kadın yazarlar ve çevirmenler eril odaklı dizgenin³ sınırlarından bağımsız olarak,

² Kaynakçada aksi belirtilmediği sürece, İngilizceden Türkçeye yapılmış tüm çeviriler bana aittir.

³ Bu çalışma boyunca kullanılacak “dizge” terimi, birbirine bağlı öğelerin oluşturduğu bütünlüklü sistemi ve belirli bir ilkeye göre düzenlenmiş bilgiler bütünü ifade etmektedir. Dilbilim ve

metinlerdeki anlamları hedef kültüre aktarma yolları aramışlardır. Çeviribilim üzerine yapılan çağdaş araştırmalar da, bu bağlamda bir değişim geçirmiştir. Flotow'a göre, toplumsal cinsiyet perspektifi araştırmacılara tarihsel metinleri, çevirilerini, yazarları, çevirmenleri, sosyo-politik bağlamları ve etkilerini yeniden değerlendirme imkânı vermektedir (Flotow, 2010: 130). Bununla birlikte, yeni görüşlere ve tartışmalara ihtiyaç duyan farklı disiplinler birbirlerinden kavram ve terim ödünç almaya başlamışlardır; çeviribilim de pek çok alandan beslenerek hem bağımsız hem de disiplinlerarası bir çalışma alanı olmuştur. 1980'lere değin görmezden gelinen ya da çeviri tarihi çalışmalarında yeterince yer verilmeyen kadınlar, yazın çevrelerinde ve akademik çevrede görülür ve tartışılır hale gelmişlerdir. Yaşanan kültürel dönemeç ile birlikte metinleri salt dilbilimsel olarak inceleyen anlayışın yerine, hedef ve kaynak kültürde metinlerin nasıl yorumlandığını ve bu kültürlere nasıl aktarıldığını tartışan bir çeviri anlayışı söz konusudur. Bu anlayışın değişmesinde Çeviribilim, Dilbilim ve Sosyal Bilimler disiplinlerinde yaşanan gelişmeler etkilidir. Mine Yazıcı, "ulusların kalkınmasında ve kimliğini bulmasında büyük işlevi olan bu disiplinlerin inceleme gereci olarak özellikle çevirileri seçip, onların toplumsal ve kültürel yapıya etkilerinin incelenmesini" gerekli bulur (Yazıcı, 2010: 27). Bu tez çalışmasında yapılacak olan da, 1980 dönemindeki çeviri deneyimlerinin ve seçilen kitapların, Türkiye'deki toplumsal ve kültürel dizgeye etkilerini ortaya koymaktır.

Bu tez çalışması, Türkiye'de Kadın Çalışmaları dizgesinin oluşum sürecini incelemek üzere Çoğuldizge⁴ yaklaşımına atıfta bulunan disiplinlerarası bir çerçeve kullanmaktadır. Çalışma, Çeviribilim ve Kadın Çalışmaları alanındaki görüşleri bir araya getirerek, her iki alanın kesiştiği feminist çeviri çalışmaları üzerine yoğunlaşacaktır. Feminist eleştiri, sıklıkla edebi metinler üzerine yoğunlaşmış ve bunun sonucu olarak edebiyat dışı çeviriler araştırmaların dışında kalmıştır. Çeviribilimdeki kültürel dönemeç ve Kadın Çalışmaları alanındaki paradigma

Çeviribilim terminolojisinde İngilizce "system" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır (bkz: Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü, haz. Mehmet Rifat, Sema Rifat, Ayşenaz Koş, Duygu Tekgül. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2010).

⁴ Her bir dizge, birbirine bağlı öğelerin oluşturduğu bütündür. Çoğuldizge ise bu dizgelerin belirli bir hiyerarşi içerisinde birbirleriyle ilişki kurduğu ve birbirini etkilediği bir yaklaşımı ifade eder.

değişiklikleri ile birlikte feminist çeviri çalışmalarını sadece metin odaklı ve dilbilim odaklı olarak değil, kültürel bir bağlamda tartışmak da mümkün olmuştur. Bu çalışmada, yapılan feminist kuram çevirilerinin hedef kültürdeki bağlamı ve bu çevirilerin şekillendiği süreç incelenecektir. Bu inceleme, belirli bir bağlantı ve ilişki ağı üzerinden yapılacaktır. Yazıcı'nın belirttiği gibi, "günümüzde çeviribilim alanında karşılaştırmalı modellerde inceleme ürünü olarak genellikle bir 'bütünce' seçilmekte ve karşılaştırma 'bütünce incelemeleri' üzerinde yapılmaktadır" (Yazıcı, 2010: 22). Bu tez çalışmasında saptanan bütünce, Türkiye'de feminist dizgenin oluşumuna etki eden eserleri ve bu eserlerde rol oynayan öğeleri bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Çoğuldizge kuramını göz önüne alarak, çalışmanın inceleme malzemesi olarak çeviri seçilmiş; bununla birlikte disiplinlerarası araştırmalara da önem verilmiştir. Dönem olarak 1980 dönemi temel alınmış, bu dönemi tarihsel ve siyasal olarak hazırlayan süreçler incelenmiştir. Bu dönemde Kadın Çevresi Yayıncılık tarafından yayımlanan kitaplar araştırılmış; kadınlık halini ve durumlarını anlatan metin arayışı neticesinde çevrilmek üzere seçilen ilk kitap olan **Women's Estate/Kadınlık Durumu** (Juliet Mitchell, 1971) üzerinde özellikle durulmuştur. Bu kitabın seçilme, çevrilme ve yayımlanma sürecinin, Türkiye'de kadın hareketinin gelişim süreci için ne ifade ettiği araştırılmıştır.

Itamar Even-Zohar'dan ödünç alınan Çoğuldizge kavramı (1978), Türkiye'deki yazın çoğuldizgesinde feminist yazının konumunu ve işlevsel rolünü açıklamaya yardımcı olmak için kullanılacaktır. Bu kuram, çeviriyi bir sistem içerisinde ele alma olanağı sunmaktadır. Bir ülkenin yazın dizgesi, hem çeviri metinlerden hem de ulusal yazın dizgesinden oluşur. Bu dizgeler arasında ise işlevselliğe bağlı bir hiyerarşik yapılanma vardır. Çoğuldizge içinde merkez ve çevre olarak konumlanan dizgeler, baskın konuma geçme mücadelesi verirken, her iki konum arasında bir geçiş de mümkün olur. Türkiye örneğinde de henüz kanon haline gelmemiş bir dizge olan feminist yazın, çeviriler yoluyla çoğuldizgenin çevresinden merkezine doğru bir atılım gerçekleştirmiştir. Bu noktada, çevirmenler de hareketin belirleyicileri olarak rol oynamaktadır.

Türkiye'deki feminist çeviri çalışmalarının dinamiklerini ortaya koyabilmek için, bu çevirilerin ortaya çıktığı ortamı ve yapıları incelemek gereklidir. 1980'lerde yapılan

çeviriler, siyasi baskının hüküm sürdüğü bir dönemde bir direniş yöntemi olarak değerlendirilmiştir. 1970’lerde, solcu gruplar daha eşit bir dünya talebiyle çıktıkları yolda kadınları anlamak için gerçek bir çaba göstermeyince, kadınlar da kendilerine özgü bir hareket geliştirme ihtiyacı duymuşlardır (Şirin Tekeli, 1989, 1995; Nüket Sirman, 1989). Bu dönemin koşullarını ve süreci incelemek, Türkiye çoğuldizgesinde feminist hareketin ortaya çıkışında hangi dizgelerin rol oynadığını gösterecektir. Daha sonra etraflıca değineceğimiz Çoğuldizge kuramı, Türkiye’de çevirileri şekillendiren bu farklı sistemleri ve yaklaşımları anlamayı sağlayacaktır. Türkiye kadın hareketinin tarihi Osmanlı Devleti zamanlarına uzanır ve bu tarihsel yaklaşım bugünkü hareketin zeminini oluşturur. Bununla birlikte, darbe hükümeti tarafından yönetilen bir baskı ortamı ve bunun öncesindeki solcu yaklaşımlar kadın hareketini etkiler. Feminizmin Türkiye siyasi sahnesindeki yerini alması ise 1980’lerin ikinci yarısına isabet eder. 1980 dönemi, kadınların kendi sorunlarını ve durumlarını bizzat kendilerinin sorgulaması açısından önemlidir. Bugün, kadınların kendileri için bir adım atabildiğini ve kendi hareketlerini devletten ve iktidardan bağımsız olarak oluşturabildiklerini görmek mümkündür. Bu durumda, bugünkü hareketin önemini ve etkisini anlamlandırmak geçmişi incelemekle sağlanacaktır.

19. yüzyılda dünyanın dört bir yanındaki kadınlar, kendilerine ikinci cins muamelesi yapan bir sistemde yaşıyorlardı; erkeklerle eşit toplumsal ve yasal haklara sahip olmak ise mücadelenin temelini oluşturuyordu. Bu yüzyıl, kadınların örgütlenebilmesine, kadın hareketinin temellerinin atılmasına öncülük etmiştir. Kadın hareketinin kitleselleşmesi ve kadının özel alandan kamusal alana geçişi de yine bu dönemdeki gelişmelerin bir sonucu olarak görülebilir. Kitleselleşerek bir araya gelen kadınlar, 20. yüzyılla birlikte seçme ve seçilme hakkı mücadelelerine başlamıştır. Yüzyılın başlarındaki bu hareket, 1970’lerde belirli bir olgunluğa ulaşmış ve ikinci feminist dalga hareketi oluşmuştur. Daha sonra 1980 ve 1990’larda kadın hareketi kurumsallaşmaya başlamıştır. Necla Arat’a göre, kadınların özgürleşmesi hareketinin amaçlarından biri de, “Kadın Çalışmaları adlı yeni alan aracılığıyla düşünce yapılarını, kültürel tutumları değiştirmektir” (Arat, 2010: 80). Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri’nin kurulması ile Kadın Çalışmaları alanında yüksek lisans programlarının açılması bu kurumsallaşmanın bir

neticesidir. Kurulan kadın araştırmaları merkezleri, “üniversitelerde disiplinlerarası çalışma yapmayı amaçlayan kadınların kendi bakış açılarıyla, kendileri için, kendileri adına bilgi üretme alanı” olmuştur (Çakır, 1996: 15). Toplumun mevcut düşünce yapısını ve kadına yönelik ataerkil tutumunu değiştirme gayesiyle temelleri atılan hareket, kuram ve eylemle desteklenmiş; nihayetinde de bu süreci kurumsallaşma izlemiştir.

Bu bölümden sonra, feminist hareket ve çeviri etkinliği arasındaki ilişki ele alınacaktır. Çeviri eylemi, toplumsal bağlamda değerlendirilecek ve bir kültürün oluşum sürecindeki etkileri araştırılacaktır. Kültürlerarası aktarımı mümkün kılan ve farklı disiplinler arasındaki ilişkilerin zeminini kuran çeviri, pek çok alan bağlamında değerlendirilebilir ve kuramsal tartişmalarını pek çok farklı alanda kurabilir⁵. Bu tez çalışmasında, kadın çalışmaları ve çeviribilim alanlarının, sosyolojiyle, tarihle ve politikayla ilişkisi kurulacaktır. Feminizm ve çeviri başlığı altında, iki alan arasındaki benzerlikler ve işbirlikleri ortaya konulacaktır. Orijinal metne göre ikincil konumda kalan çeviri ile erkek egemen toplumun ikinci planda kalan öğesi kadınlar arasında bir benzerlik kurulacak; bu benzerlik doğrultusunda her iki tarafın da varlık mücadelesi incelenecektir. Bu bölümde öne çıkan sav, feminist çeviri kuramının hem kadını hem de çeviriyi ortak bir ezilmişlik zemininde buluşturmasıdır. Bu aşamada, çevirmenin görünür olma mücadelesinde etkili olan feminist eleştiri ve feminist yazın çalışmaları ile birlikte feminist çeviri yaklaşımları da göz önünde bulundurulacaktır. Hem Çeviribilim hem de Kadın Çalışmaları alanındaki kuramlarla desteklenecek disiplinlerarası bir çalışma olan bu tezde, feminist kuramların çevirmenler eşliğinde Türkiye kültüründeki yolculuğu ve bu çoğuldizgedeki varlık mücadelesi ele alınacaktır.

İkinci bölümde ise Türkiye’de feminizmin gelişim süreci, birinci bölümde yer verilen kuramlar işığında tarihsel olarak incelenecektir. Öncelikle feminizmin dünyadaki yeri ve gelişimi ile ilgili tarihsel değerlendirmelere yer verilecektir. Daha sonra bu gelişmelerle Türkiye’deki kadın hareketinin gelişmeleri arasında paralellik kurulacaktır. Bu bölümde, tarihsel dönemlerin ayrıntılı bir biçimde tek tek ele

⁵ Kültür, medya, sanat, edebiyat, siyaset, ekonomi, iktisat, teknoloji, din, hukuk ve tıp gibi alanlar hem çevirinin hem feminizmin çalışma alanları arasında sayılabilir.

alınması, daha sonra 1980 döneminde biçimlenecek hareketin öncüllerini ortaya koymak açısından önemlidir. Bu nedenle, Türkiye kadın hareketi tarihi beş döneme ayrılarak incelenecektir: Osmanlı Devleti dönemi, Cumhuriyet dönemi, 1960-1970 dönemi, 1980 dönemi ve 1990 sonrası. Kuramlar ve ortaya çıkan hareketler, toplumun şartlarından bağımsız değildir. Bu nedenle, bu dönem incelemeleri yapılırken, dönemin toplumsal durumu ve bu durumun kadın hareketine etkisi göz önüne alınarak böyle bir bölümlendirme yapılmıştır. Türkiye’de kadın hareketinin öncelikli gündemi, oy hakkı talebi ve eşit yurttaşlık beklentisi olmuştur; daha sonra kadınlar beden politikası üzerinden “bedenimiz bizimdir” demiş ve kadın emeğinin ataerkil sömürsünü tartışmaya açmışlardır.

Üçüncü bölümde ise Türkiye’de bağımsız ve merkeziz bir feminist akımın oluşma sürecinde etkisi olan çeviri hareketi ve bu çeviri hareketinin yansımaları araştırılacaktır. Partilerden, örgütlerden ve belirli bir hareketten bağımsız olarak inşa edilen anti-hiyerarşik yapı ile kadınlar, feminist düşüncenin kendi kavramlarını yaratmışlardır. Kadınlar için, kadınlar tarafından oluşturulan söylemler, kadın hareketinin bağımsızlığına giden yolu belirler. Kadın Çevresi Yayınevi ile birlikte başlayan süreç, kadın bakış açısının önemine vurgu yapar; bağımsız kadın politikasını önemser ve erkek egemen ataerkil düzene karşı durur. Kadın sorunu üzerine politik ve kuramsal tartışmalar, çeviriler, kampanyalar ve eylemler aracılığı ile başlar; daha sonra ise yayınlar yoluyla devam eder. Hareketin hızlandığı dönemde dergilerin de ön plana çıkması bundandır. Bu bölüm için yol gösterici olan kaynaklardan en önemlisi Filmmor tarafından kolektif bir çabayla hazırlanan **İsyan-ı Nisvan** (2008) belgeselidir. Belgeselde Kadın Çevresi’nde yer alan kadınlar yaşadıkları süreci, deneyimlediklerini ve elde ettikleri kazanımları anlatmaktadırlar. Bu çalışmada **İsyan-ı Nisvan** belgeselindeki anekdotlardan ve çevirmenlerle yapılan görüşmelerden yola çıkarak, sürecin bir değerlendirmesini yapmak mümkün olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, üç temel araştırma sorusu belirlenmiş; kaynak metnin kendi kültüründeki konumunun önemi, çeviri sürecinde yaşanan zorluklar ve terim oluşturma çabaları incelenmiştir. Bu doğrultuda Kadın Çevresi çevirmenlerinden Şule Aytaç ve Ferai Tınç ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiş; bu isimlerden

dönemin ayrıntıları dinlenmiştir. Daha sonra Şirin Tekeli ve Gülnur Acar-Savran ile e-posta yoluyla iletişime geçilmiştir. **Women's Estate** kitabının seçilmesine ve çeviri sürecine dair sorular sorulmuştur. Bu değerli bilgiler ışığında, çeviri sürecini oluşturan koşullar ve bu ilk çevirilerin harekete yansımaları incelenmiştir. 1990'lardan itibaren kurulan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile açılan lisansüstü programlar ile birlikte, hareketin kurumsallaşması ele alınmıştır. Bununla birlikte, 1990'lardan itibaren faaliyet göstermeye başlayan feminist yayınevleri ve feminist kitaplar basan yayınevleri de mevcuttur. İktidar söylemine karşı durmak isteyen kadınların dili bir direniş aracı olarak kullanmasıyla ortaya çıkan metinlerin, Türkiye'de feminist dizgeyi şekillendirdiği savı tartışmaya açılacaktır. Bu bilgilerin ışığında, Türkiye'deki Kadın Çalışmaları dizgesinin gelişimini ele alan bu tez çalışması, disiplinlerarası ve çoğuldizgeci bir bakış açısıyla Türkiye'deki bağımsız feminist hareketin oluşumunu etkileyen süreci inceleyecektir.

1. FEMİNİST HAREKET VE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Bu çalışmada, farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda feminist yazında çevirinin tarihsel rolünün altı çizilecek; bu feminist çevirilerin mevcut dizgeye ve literatüre etkileri tartışmaya açılacaktır. Feminist yazın için çeviri, yeni kuramlarla ve tartışmalarla tanışma yoludur. Özellikle 1980'ler, feminist çeviri ekolünün ortaya çıkışına tanıklık etmiştir ve bu dönemle birlikte, feminizm ve çeviri arasındaki etkileşim hız kazanmıştır (Olga Castro, 2009: 1). Bu çalışma, değişen paradigmanın ve çeviribilimdeki yeni yaklaşımların Türkiye yazın dizgesindeki yerini inceleyecektir. Çeviri eylemi, sosyokültürel bağlamda değerlendirilecek ve bir kültürün dönüşümüne nasıl etki ettiği araştırılacaktır.

Yeni edebi türlerin bir toplumda bilinir hale gelmesi ve yazın dizgesinde yaşanan yenilikler, yüzyıllar boyu çeviri ile mümkün olmuştur. Eserlerin okunması, bilinmesi ve gelecek nesillere aktarılması için kültürel araçlar gerekir. Ancak çeviriyi tanımlamak ve belli sınırlar içinde anlatmak zordur. María Carmen África Vidal-Claramonte'nin açıklamasına göre, çeviri eylemi bir çağın epistemolojisine, kültürlere, toplumlara ve insanlığı etkileyen her türlü felsefi, sanatsal ve bilimsel değişikliğe paralel olarak gelişim gösterir (Vidal-Claramonte, 2009: 41). Buna ek olarak, Akşit Göktürk'ün vurguladığı gibi, çeviri yalnızca iki dil arasında gerçekleşen bir aktarım değildir; belli bir kültürün göstergeler dizgesi, belli uzlaşımlar ve değer ölçüleri çeviriyi salt dilbilim odaklı bir işlem olmaktan çıkarır (2008: 14). Çevirmenler eserlerin başka kültürlerde hayat bulmasını sağlamaktadır. Bu durum edebiyat dizgesi için olduğu kadar sosyal bilimler ve fen bilimleri için de geçerlidir. Ancak çeviribilim incelemelerinde, edebiyat çevirisi daha çok ilgi çekmiştir. Bununla birlikte, edebiyat dışı çevirilerin bir kültürün oluşmasındaki ve şekillenmesindeki rolü gözardı edilmemelidir. Şehnaz Tahir-Gürçağlar'ın belirttiği gibi, akademik işbirliği olanaklarıyla birlikte, sosyal bilimler alanı da yeni bilgi ve kavramlara kaynaklık eder ve bu yeni düşünceler çeviri sayesinde yayılır (Tahir-Gürçağlar, 2011: 52). Bu yayılma süreci erek dilde yeni kavramların üretimine ve o dilin gelişmesine katkı sağlar. Bu çalışmada inceleme konusu olacak eserler, feminist

çalışmalar kapsamında oluşturulmuş, Türkçeye kazandırılmış ve dizgedeki kavramsal altyapıyı oluşturmada rol oynamış sosyal bilimler metinleridir.

Dünya çapında daha fazla feministe ulaşma çabası, nihayetinde ortak bir iletişim zeminine duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Neticede farklı kültürlerin birbirleriyle işbirliğine başlaması ve bir tartışma olanağı bulması mümkün olmuştur. Örneğin, Sinem Bozkurt tarafından belirtildiği üzere, “özellikle de Fransızca yazılan feminist kuramsal çalışmaların çevirisi, dünyanın farklı bölgelerinde feminist kuramın gelişmesine katkıda bulunmuştur” (Bozkurt, 2014: 109). Ancak bu, feminizmin yalnızca Batı kökenli toplumlarda ortaya çıkan bir olgu olduğunu göstermez. Kaldı ki, Castro’ya göre toplumsal cinsiyet tüm kadınlar için birleştirici bir ilke değildir, başka değişkenlerle birlikte kimliklerini şekillendirir (Castro, 2009: 9). Kavramsallaştırma tek dil ekseninde gelişme gösterirken, söz konusu değişkenler farklı coğrafyaların farklı toplumlarında kadınların hayatlarını etkilemeye devam eder. Dünya üzerindeki pek çok kadın, ortak ezilmişlikler ve hak arayışları üzerinden mücadelelerini sürdürürler. Bu mücadeleye feminist teori üretimi de eşlik etmektedir. Ancak, Türkiye özelinde, feminist hareketi Türkiye toplumuna taşıyan kadınların pek çoğunun Avrupa’da eğitim görmüş olması ve Batı’daki mücadelenin Türkiye’dekiyle benzer bir süreçten geçmesi tercih edilen metinleri etkilemiştir. Günümüzde, erişimi en kolay olan metinler kadınlar arası iletişim ağlarını kuvvetlendirerek yeni tartışmaları ateşleyecek kaynaklar olmuşlardır. Bu aşamada, dünyadaki tüm kadınların aynı türden bir baskının mağduru oldukları algısı oluşur. Oysa ataerki, farklı kültürlerde farklı baskı biçimleri de yaratmaktadır. Bu nedenle çevirilerin kimi zaman kültüre ve kadınların öznelliklerine göre güncellenmesi ve uyarlanması gerekmektedir. Türkiye’deki feminist hareketin, Batı’dan etkilenmiş olsa dahi, “1980’lerin koşullarından ve feministlerin toplumun kültür ve geleneğine özgü taleplerinden doğduğunu” (Süheyla Kırca-Schroeder, 2007: 118) öne sürmek de mümkündür. Kapsamlı ve geçerli bir çeviri incelemesi yapmak için, dönem değerlendirmesi büyük önem taşır.

1.1. Feminizm ve Çeviri

Sherry Simon'un belirttiği üzere, kadın ve çeviri kavramlarının her ikisi de söylem olarak aşağı bir konumda görülmektedirler (Simon, 1996: 1). Kadın erkeğe göre ikinci planda kalır, ataerkil toplumun varlığını sürdürebilmesinin en temelinde kadının bu ikincil konumu vardır. Benzer şekilde, çeviri de orijinal eserin yanında ikincil haldedir. Bir çeviri eser yorumlanırken, çevirmen ve çeviri sürecinden ziyade eser sahibi ön plana çıkar. Bu durumda, kadın ve çeviri merkezdeki bir olguya göre çevresel unsurlar olarak görülür; “çeviri yazmaya göre ikincildir, çevirmen yazara göre; feminizm ataerkinin karşısında ikincil kalır, kadın da erkeğin” (Castro, 2009: 6). Tam da bu noktada, feminist yazın ve çeviri kuramları devreye girer. Dil ve söylem düzeyinde, kadına ve çeviriye yüklenen bu aşağı konumu sorgulayan kuramlar, söylemdeki bu ikincilliği aşmak için de yöntemler önerirler. Erkekler tarafından yapılan, erkekler tarafından kullanılan ve erkekleri yücelten bir dille sarmalanan kadınlar, varlık mücadelelerini dil ile verir. Toplumsal algıda ve çoğu kültürde baba ailenin reisi ve aile bireylerinin de yasal sorumlusudur. Burada eser üzerinde hak sahibi olan yazar ile aile bireylerinin üzerinde söz sahibi olan baba arasında işlevsel bir benzerlik kurulabilir. Çeviri ve çevirmen, yazar kadar saygın bir konumda değerlendirilmez. Bu eşitsiz yaklaşım, aile içindeki hiyerarşik yapının da bir benzeridir. Kadın yazar, şair ve çevirmenler bu eşitsizlikler karşısında mevcudiyet haklarını savunmuşlardır. Castro'ya göre, bu durumda yapılması gereken cinsiyetler ve metinler arasındaki hiyerarşiyi yapı sökümü uğratacak yeni bir çeviri retoriği sunmaktır; ancak bu şekilde baskın ataerkil sınırlardan kurtulmak mümkün olabilecektir (Castro, 2009: 6). Ataerkil sınırların ötesine geçmek için, dil bir güçlenme ve savunma mekanizması olarak konumlandırılır.

1.1.1. Feminist Yazın Çalışmaları

...feminist hareketin bir parçası olarak 1960'lardan bu yana gelişen feminist eleştiri, erkek yazarların eserlerinde kadına karşı takınılan tavrı meydana koymakla işe başlamış, daha sonra kadın yazarlara yönelmiş, onların eserlerindeki özellikleri saptamış ve edebiyat tarihinde de kadın yazarların ayrı bir gelenek oluşturduklarını kanıtlamaya çalışmıştır (Berna Moran, 2012: 262).

Moran'ın da belirttiği gibi, uzun soluklu bir var olma mücadelesi olan feminist eleştiri, aşama aşama ataerkil düzendeki kadın söylemi sorununu ele almıştır. Valerie Henitiuk (1999: 471), feminist yazın eleştirisinin amacını açıklarken, tarih boyu yazın eleştirisinin fallus merkezli bir noktadan baktığına ve bu yüzden metinleri tanımlayacak pek çok özelliğin görünmezliğini sürdürdüğüne dikkat çeker. Henitiuk'a göre feminist eleştirinin asıl amacı da mevcut yazın dizgesinin tüm yönlerinin kapsamlı bir okumasını yapmayı sağlayacak alternatif yorumlar sunmaktır. Bir dönemin yazınsal metinlerini incelemek, kadınların kendi tarihlerini araştırmak adına büyük önem taşır. Christina Schaeffner tarafından da vurgulandığı gibi, kadınların erkek meslektaşları tarafından eşit muamele görmek için çetin bir mücadele vermek zorunda kaldıkları diğer kimi mesleklerin aksine, çeviri yapmak kadınların her zaman aktif oldukları bir alan olmuştur (Schaeffner, 2013: 144). Ancak kadınların bu denli aktif olmaları, onları görünür kılmaya yetmemiştir. Çeviribilimde feminist çeviri perspektifinden yapılan araştırmalar, çevirinin de kadınlar gibi ikincil rolde görüldüğünü, kadının eril dil düzeyinde kademe kademe ezildiğini ortaya çıkarınca, bu farkındalık "kadın çevirmenlere ve bu çevirmenlerin çeviri kuramları ile çeviri pratiğine katkısının daha görünür olması için bir karşı harekete ilham vermiştir" (Schaeffner, a.e). Feminist yazın çalışmaları, görünmez olmaya mahkûm edilmiş kadın yazarları ve çevirmenleri gün ışığına çıkarma amacındadır. Böylelikle tarihi salt ataerkil bir biçimde okumaktan ziyade, var olma mücadelesi veren kadınların tarihleri ortaya konulur.

Kadın-erkek rollerini inceleyen feminist hareket, toplumsal cinsiyeti bir analiz yöntemi olarak kullanarak Kadın Çalışmaları alanına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Nitekim, Jale Parla'nın da belirttiği üzere "feminist eleştiri, kendisine dek hiçbir edebi yaklaşımın metodolojisine dâhil etmeyi akıl etmediği bir analitik araç kullandı: kültürel olarak belirlenen cinsiyet" (Parla, 2011: 19). Bu yaklaşımla birlikte, kültür tarafından şekillendirilen cinsiyetin okuma eyleminde de belirleyici rol oynadığı ortaya çıkar. Flotow'a göre, çeviribilime yönelik feminist yaklaşımlarda, araştırmacının birey olarak sahip olduğu kimlik önemlidir; çünkü bu kimlik çevirmenin metne bakış açısını, fikirlerini, önyargılarını şekillendirir (Flotow, 1998: 10). Bu durumda toplumsal cinsiyet, bir bireyin hayata yönelik bakışını şekillendiren bir kimlik politikası görevi görür. Kaynak metin hedef kültürde yeniden yaratılırken, çevirmen kendi değer yargılarını ve toplumun normlarını kullanarak metnin anlamını inşa eder.

Bir metindeki toplumsal cinsiyet unsurları toplumsal ölçütlere ve metin dışındaki dünyanın beklentilerine göre değerlendirilir (Susan Bassnett, 1992: 71). Bu toplumsal uzlaşma çevirinin sosyolojik değerlendirilmesiyle ilişkilendirilebilir. Nihayetinde mevcut bir tanımın veya kavramın bir dilden diğerine aktarılması sürecinde de benzer toplumsal uzlaşmalar söz konusudur. Bu toplumsal uzlaşma düzeninde feminist bir dil ve yaklaşım oluşturma çabasının altını çizmek gerekir. Toplumdaki baskın söylem biçimleri, baskın eril ideolojinin izlerini taşır. Metinlere toplumsal cinsiyet odaklı bir bakış açısıyla yaklaşmak ise, araştırmacıların metinleri, çevirilerini, yazarları, çevirmenleri, sosyopolitik bağlamları ve etkileri tarihsel olarak yeniden değerlendirmelerini sağlar (Flotow, 2010: 130). Macit Gökberk, dili bireyüstü bir yapı olarak tanımlar ve şöyle der: "...dili bir kişi yaratmamıştır, biz bu dokunun içine doğar, onun içinde büyürüz" (Gökberk, 2011: 69). Söylem de toplumsal cinsiyet gibi toplum tarafından öğretilen ve içselleştirilen bir olgudur. Kullanılan dil ile inşa edilen söylem belli bir görüşü yansıtır. Dili esas alan bir eleştiri yapılırken, dilin "toplumsal nitelikli bir ürün" (Bedrettin Cömert, 1978: 9) olduğu göz ardı edilemez.

1.1.2. Feminist Çeviri

Feminist çeviri kuramı, hem kadını hem de çeviriyi ortak ezilmişlik ve dışlanmışlık zemininde buluşturur. Bu bağlamda, “feminist çeviri kuramı, hem kadını hem de çeviriyi toplumsal ve edebi olarak en alt basamağa iten kavramlar karmaşasını belirleme ve eleştirme amacı” taşır (Simon, 1996: 1). Böylece farklı kültürlerde “çeviri kadın gibidir, güzeli sadık sadığı güzel olmaz” şeklinde yerleşen cinsiyetçi ve erkek egemen benzetmelerin ve çağlar boyu çevirmenlere “**Les belles infidèles**”⁶ diye hitap edilmesinin altındaki sebepler tartışmaya açılmış olur. Hem kadını hem de çeviriyi ötekileştirip, ikincilleştiren bu benzetmeler özellikle de Lori Chamberlain tarafından (2000) tartışmaya açılmış ve nihayetinde feminizmin dil ile olan mücadelesinde bir mihenk taşı olmuştur. Chamberlain bu makalesinde çevirinin temsilinde toplumsal cinsiyetin konumunu inceler. Buna göre, hem yayıncılıkta hem telif hakları meselesinde hem de akademik çevrelerde, yazı yazma eyleminin orijinalliği ve maskülen olarak değerlendirilişi ile çeviri eyleminin ikincilliği ve feminenliği toplumdaki hâkim cinsiyet algılarının bir sonucudur.

Flotow, 1995 yılında “kadın ve dil” ya da “toplumsal cinsiyet ve dil” gibi daha genel alanlarda araştırmalar sürerken, “toplumsal cinsiyet ve çeviri” konusunun geri planda kaldığından yakınmıştır. Ancak, geçtiğimiz yirmi yılda değişen paradigmlar öncülüğünde toplumsal cinsiyet ve çeviri üzerine araştırmalar hız kazanmıştır. Belirli kavramları ve tartışmaları yönlendirmek için kullanılan ikincil bir araştırma alanı olarak görülen toplumsal cinsiyet, adım adım araştırmaların merkezine gelmiştir. Bu süreç, sosyal bilimler alanında yaşanan kuramsal gelişmelerle ve yeniliklerle ilişkilidir. Flotow, alandaki kuramsal çalışmalarla bağıntılı olarak feminist çeviri çalışmalarının etkilerini, 1980’lerdeki çevirilerde görür; kadın çevirmenler ve araştırmacılar, kadın hareketinden ve üniversitedeki feminist araştırmalardan öğrendiklerini ve deneyimlediklerini çeviriye uygulamaya başlamışlardır (Flotow, 1998: 10). Kadınların konumlarında yaşadıkları değişimler ve farkındalıklar, onların metne yaklaşımlarını da değiştirmiş; feminizme yakın tavrı almalarını sağlamıştır.

⁶ Fr. Vefasız güzeller.

Yeni kuramsal gelişmeler, Çeviribilim ile Kadın Çalışmaları alanını birbirine yaklaştırır. 1970’lerde Çeviribilim alanında “çevirinin kültürel dönemeci” olarak adlandırılan⁷ ve çevirinin kültürel olarak biçimlendiği savını merkeze alan bir dönem başlamıştır. Çeviriyi kültürel aktarımın bir parçası olarak görmemizi sağlayan bu dönemde yaşanan gelişmeler, feminist teorinin gelişim süreciyle de paralellik gösterir. Çeviribilimde yaşanan bu dönemeç, Simon’a göre feminist düşünce ile çeviribilim için verimli bir karşılaşma ortamı hazırlamıştır (Simon, 1996: 7). İkincilliği ve ezilmeyi tartışan bu düşünceler, kültürel araştırmalar ile biçimlenmiştir.

Bu dönemin en önemli etkisi ise yaşamımızda kullandığımız dili tartışmaya açmasıdır. Dil insanı sınırlandıran, yönlendiren ve yöneten bir olgudur. Feminist araştırmacılar, dilin bu özelliğinin ayırdına vararak ilgilerini dili sorgulamaya yöneltmişlerdir. Bassnett’in da belirttiği üzere, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Hélène Cixous ve Elisabetta Rasy gibi isimler çalışmalarında kadın-erkek ve maskülen-feminen gibi ikilikleri sorgulamış, dünyaya bu ikili karşıtlıklar çerçevesinde bakmayı reddetmişlerdir (Bassnett, 1992: 64). Eril dilin tahakkümünü inşa eden ifadeleri değiştirme mücadelesi verilirken, Simon’un da dikkat çektiği gibi, “dil bir kültürel müdahale aracı olarak kullanılabilir” (Simon, 1996: 8) farkındalığı ortaya çıkmıştır. Bu noktada feminist terminoloji oluşturma mücadelesi başlar. Feminist çeviri, anlam üretiminde kadının özneliğinin ve kadın bakış açısının altını çizer. Pek çok araştırmacı çeviriye farklı yöntemlerle yaklaştığı için, feminist çeviride kullanılan yöntemleri de tek bir başlık altında sınıflandırmak mümkün değildir. Hâlihazırda feminist bir açıdan yazılan bir metni çevirmeye karar vermek, çeviri öncesi süreç için önemli bir adımdır. Ayrıca, feminist bir bakış açısıyla yazılmamış bir metne, feminist bir çevirmen tarafından müdahale edilmesi bu yöntemler arasında sayılabilir. Örneğin kimi dillerde sıkça görülen, Türkçede de “insanoğlu” ve “bilim adamı” gibi örneklerde karşımıza çıkan eril ifadelerden kaçınılması ve bunlar yerine cinsiyet vurgusu olmayan terimler kullanılması feminist çeviri için yaygın bir stratejidir. Ayrıca feminist çevirinin görünürlüğünün artmasında önsöz, çevirmenin notu ve dipnot kullanımı da rol oynar. Bu metin dışı eklemeler ile birlikte, göz önünde

⁷ İng. Cultural turn.

olmayan çevirmenler varlıklarını gösterir ve kadın olarak emekleri görünmeyen çevirmenler de ön plana çıkar.

Çevirmenin görünürlüğü kavramını tartışmak, çeviri yaklaşımlarının değişmesiyle mümkün olmuştur. Feminizmde kadın-erkek ikiliğinin tartışılmasına benzer şekilde, 1970’lerde Çeviribilim’in en temel meselelerinden biri sadakat ve ihanet kavramlarıyla belirlenen eşdeğerlik ikiliğinden uzaklaşmak ve bunun yerine kültürel farklılıklara odaklanan yeni bir eşdeğerlik anlayışı benimsemek olmuştur. Bu kültürel anlayış öncesinde, çeviride orijinal metin ile çeviri metin iki ayrı kutup olarak görülürdü. Bunun yerine, çevirinin birden fazla yönden eleştirilmesi ve incelenmesi gereken çok yönlü bir olgu olduğu fikri ortaya çıkmıştır (Susan Bassnett ve Andre Lefevere, 1998). Edwin Gentzler’e göre çeviri birleştirilmiş, yekpare bir çalışma değildir; aksine içeriği metinlerarası olarak oluştuğu için gerilim ve karşıtılıklarla şekillenen bir çalışmadır (Gentzler, 2001: 85). Bu açıdan, çeviri aynı anda iki farklı perspektifle temsil edilmektedir; metinde hem kaynak dilin hem de hedef dilin bakış açısı etkilidir. Kullanılan dil ise her zaman için önemlidir, zira kelime seçimlerinin bile toplumu şekillendirme gücü olabilir.

Feminizmi tartışmak için gerekli olan kuramsal çerçeveyi oluşturmanın temel koşulu, feminist tartışmaları şekillendiren kavramları açıklamak ve anlamlı kılmaktır. Bir kültürde, yeni bir kuramsal tartışmayı başlatmak için mevcut terimleri güncellemek ve yeni terim üretme sürecini yaşamak gereklidir. Türkiye’de de feminizmle olan kuramsal ilişki, feminizmi çevreleyen terminolojiyi Türkçeye kazandırmakla başlamıştır. Feminizmin Türkiye’de şu anda bulunduğu konumu inceleyebilmemiz bu başlangıç evresini araştırmakla mümkün olacaktır. Kırca-Schroeder’e göre “feminizmin günümüz Türkiye’indeki konumunu incelemek için, feminist düşüncenin gelişimini tarihsel bağlamı içinde değerlendirmek ve feminist hareketlerin içinde oluştuğu politik alanı göz önünde bulundurmak gerekir” (Kırca-Schroeder, 2007: 81). Bu çalışmada da çevirileri şekillendiren ve çevirilerin ortaya çıkmasını sağlayan kültürel ve siyasal ortam araştırılacak, çevirinin hangi koşullar altında üretildiği ortaya konacaktır.

1.2. Çeviriye Disiplinlerarası Yaklaşımlar

Çeviribilim, bağımsız bir çalışma alanı olmakla birlikte, başka disiplinlerden beslenmeyi de sürdürmektedir. Sosyal bilimlerin bir alt alanı olarak görülebilecek olan çeviribilimin, “bu yönüyle vurgulanması gereken en temel özelliği toplumsal bir konu veya olguyla bağının kurularak toplumsal bir işlev yerine getirmesidir” (Yazıcı, 2011: 22). Çeviri, kültürlerarası aktarımı mümkün kılarak farklı disiplinler arasındaki ilişkilerin zeminini kurmakta rol oynamıştır. Çok yönlü ve iletişimsel bir eylem olan çeviriye dair yaklaşımlar da tek bir kuramsal çerçeveye sınırlandırılmaz; bu çeviri yaklaşımları dönemlere, türlere ve kültürlere göre değişiklik gösterir. Örneğin, Cömert 1978 yılında yazdığı bir makalede “çeviri olgusu üzerine düşünmenin gerek dilbilim gerekse estetik bilimi açısından ne denli önemli olduğunu” belirtmektedir (Cömert, 1978: 3). Günümüzde çeviriye pek çok alandan bakmak ve karşılıklı fayda sağlamak mümkündür. Aynı şekilde, “feminist eleştirinin, kendi metodolojik ve kuramsal tartışmalarını sosyal bilimlerdeki diğer kuramsal ve ideolojik gelişmelere açmaya ihtiyacı vardır” (Kırca-Schroeder, 2007: 119). Bu gereksinim, iki alanın birbirine yaklaşmasını kolaylaştırır. Bir araştırmaya disiplinlerarası bir bakışla yaklaşmak, farklı alanları bir araya getirerek çok yönlü bir zenginleşme sağlar; Yazıcı, disiplinlerarasılığın işlevselliğine ilişkin olarak şu yorumu getirir: “...gerçeğin araştırmacının dürbününden disiplinlerarası araştırmayla farklı boyutlarının görülerek kendi alanının süzgecinden geçirilmesi bilimsel araştırmada diğer disiplinlerle ‘integrasyonu’ sağlar” (Yazıcı, 2011: 33). Burada feminist bir perspektifle çeviriye yaklaşmak, bize her iki alanın da kuramlarını kullanarak bir analiz yapma imkânı sunacaktır.

Çeviri tarihi çalışmaları, çevirinin hak ettiği yere gelmesi ilkesiyle çevirinin ikincil konumunu oluşturan süreçleri inceler. Benzer şekilde, kadın tarihi çalışmaları da yüzyıllardır yok sayılan kadının ataerkil toplumsaldaki konumunu ve bu toplumda ezilen kadınların varlık mücadelesini araştırmaktadır. Elbette bir toplumda tarihi kadın ve erkek birlikte şekillendirir; “ama tarihi yazanlar kadınlar olmadığı için onların çabaları, kaygıları, hayalleri ve özlemleri tarihte pek az yer alır” (Fatmagül Berktaş, 1998: 237). Tam da bu noktada, çeviribilim ile kadın çalışmaları alanlarının

benzer ilkelerle, benzer bir nihai amaca ulaşmaya çalıştığı görülür. Her iki alan da uzun süre görünmez kalan ve araştırılmayan tarihlerin ortaya konmasını istemektedir. Feminist çeviri tarihi çalışmaları, yüzyıllardır aktif olarak çeviriyle uğraştıkları halde tarihsel olarak erkek çevirmenler ve yazarlar kadar göz önünde bulundurulmayan kadınlara haklarını teslim etmeyi amaçlar. Feminizm ve çeviri arasındaki bu ilişkiyi anlamlı kılmamanın yolu, bu farklı disiplinlerin bulunduğu ortak tartışma alanlarını ortaya koymaktır. Feminist düşüncenin gelişimi disiplinlerarası veri alışverişiyle mümkün olur. Kırca-Schroeder'in ifade ettiği üzere, "kültürel ve tarihsel bağlamının yanı sıra, herhangi bir coğrafyada feminist düşüncenin gelişimi feminizmin toplumsal, politik ve ekonomik alandaki konumuyla da şekillenir" (Kırca-Schroeder, 2007: 46). 1980'lerde sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarında yoğunlaşan feminist araştırmalar, feminist kuramın sosyal bilimler alanında söz sahibi hale gelmesinde rol oynamıştır. Nihayetinde, "kadın araştırmaları kadınların kendileri için, kendileri adına bilgi üretme, bir bilgi teorisi oluşturma amacıyla ortaya çıkmıştır" (Serpil Çakır, 1996: 305). Feminist kuramcılar, "sosyoloji, tarih, antropoloji ve edebiyatta diğer araştırmacıların sistematik olarak 'unuttukları' ya da 'kararttıkları' konulara odaklanarak egemen disiplinlerdeki boşlukları doldurmaya çalıştılar" (Françoise Collin, 2005: 270). Bir yandan da erkekler tarafından oluşturulan ve erkekler lehine kullanılan dili değiştirme mücadelesi verdiler. Feminist yazın çalışmalarının temelinde de, erkek egemen dilin evrenselliğini sorgulamak ve yerine bir alternatif sağlamak vardır.

Başka alanlarla gerçekleşen etkileşimler, etkileşime giren tüm taraflarda yenilik ve değişiklik yaratırlar. Çeviri başka alanların zenginleşmesine katkı sağlarken, bu esnada Çeviribilim de kendini zenginleştirecek ve geliştirecek yöntemler bulur. Ahmet Hamdi Tanpınar, çeviri üzerine yazdığı bir makalede "Dilimizin fakir kalmasının başlıca sebebi, tercümenin yokluğudur" der ve şunu ekler: "Tercüme edilmiş kitap, dilimiz, binaenaleyh memleketimiz için kazanılmış bir zenginliktir" (Tanpınar, 2008: 76)⁸. Bir kültürün gelişmesi ve ilerlemesi için, başka kültürlerle işbirliği içinde olması gerekmektedir. İletişimin günümüz toplumlarının varlık nedeni

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar'a ait metin ilk olarak **Cumhuriyet Gazetesi**'nin 5399. Sayısında, 25 Mayıs 1939 tarihinde yayımlanmıştır.

olduğunu düşünürsek, çeviriler de uluslararası bir iletişim aracı olarak en temel gereksinimlerden biridir (Yazıcı, 2011: 23). Bu gereksinim ile birlikte, çevirinin disiplinlerarası, hatta günümüz toplumu ile birlikte, disiplinlerötesi⁹ bir konuma yükselmesi kaçınılmaz olur. Kadın Çalışmaları alanı ve toplumda kurulan cinsiyet rollerini daha geniş kapsamlı olarak ele alan Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, cinsiyet ilişkilerinin kurulduğu ve hayatı etkilediği durumları, önemini ve bu cinsiyet rollerinin dönüşümünü inceler. Böyle geniş kapsamlı bir analizi gerçekleştirebilmek de ancak pek çok farklı disiplinin bir araya gelmesiyle mümkün olur. Bu aşamada “disiplinlerötesilik” pek çok disiplinin ortak araştırma paydası olabilecek bir yaklaşımı nitelerken, bu çalışma da Kadın Çalışmaları, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Çeviribilim, Sosyoloji ve Siyaset Bilimi gibi pek çok farklı alanı ortak payda olarak oluşturulmuştur.

1.2.1. Feminist Çeviriye Çoğuldizgeci Yaklaşım

Çoğuldizge kuramı¹⁰, edebiyatı ve edebiyat dışı yazını pek çok dizge (sistem) arasında yer alan, özerk bir dizge olarak görür. Bu dinamik ve heterojen yaklaşım ile birlikte yazın dizgesine yönelik rasyonel ve kapsamlı bir eleştiri mümkün olur. Itamar Even-Zohar, Çoğuldizge kavramını ilk olarak “hem saygın edebiyat olarak görülen kanonlaşmış türleri hem de kanon oluşturamamış ve saygın edebiyat çerçevesine dâhil edilmeyen türleri kapsayacak şekilde, belli bir kültürdeki edebi dizgelerin topluğunu tanımlamak için” kullanmıştır (Gentzler, 2001: 106). Bu farklı dizgeler, bir ülkenin kültürel varlığını oluşturmak üzere birbirleriyle etkileşim halindedir. Nedret Kuran-Burçoğlu’nun yorumuyla, “Even-Zohar, bir dilin yazınının ‘Çoğuldizgesi’nden’ söz ederken, o dilde üretilen, yapısı ve işlevi ile bir dizge oluşturan her türlü yazın metnini kastetmektedir” (Kuran-Burçoğlu, 2010: 12). Hem feminist yazın hem de çeviri yazın, yazınsal çoğuldizgenin alt dizgeleridir; bu

⁹ İng. Transdisciplinary. Disiplinlerarasılık, iki veya daha fazla akademik disiplinin bir araya gelmesi ve bir araştırmanın bu farklı disiplinler açısından bir arada değerlendirilmesidir. Disiplinlerötesi yaklaşım ise birkaç disiplinin bir arada olduğu, ancak araştırmanın tüm bu disiplinlerin ötesinde, sadece belirli bir tanesini merkeze almaksızın gerçekleştirilmesidir.

¹⁰ İng. Polysystem theory.

metinler birbirini tamamlayan bir bütün olarak aynı çoğuldizgede yer alırlar. Tahir-Gürçağlar'ın da belirttiği üzere, “çeviri kendi içinde bir dizge oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda edebiyat çoğuldizgesinin ayrılmaz bir parçasıdır” (Tahir-Gürçağlar, 2008b: 195). Ancak burada önemli olan nokta, alt dizge olmanın ikincil bir kategori olarak değerlendirilmek anlamına gelmemesidir. Even-Zohar'a göre, “bir çoğuldizgede yalnızca tek bir merkezin ve tek bir çevrenin bulunduğu düşünülmemelidir” (Even-Zohar, 2010: 44). Çünkü çeviri yazın, kimi dönemlerde dizgenin vazgeçilmez bir bileşeni olacak kadar etkili hale gelebilir ve yazınsal çoğuldizgede merkez konuma yerleşebilir. Bu da “çevirinin çoğuldizgenin merkezini şekillendirmede aktif olarak rol oynadığı” anlamına gelir (Even-Zohar, 2000: 193). Bir dönemde saygın görülmeyen metinler, zaman içinde konum değiştirebilir. Tahir-Gürçağlar, bu devinimin saygın görülen ve saygın görülmeyen metinler¹¹ arasındaki gerilimlerden kaynaklandığını belirtir (Tahir-Gürçağlar, 2008b: 195). Çoğuldizgede birincil konuma yükselme gayesi de benzer bir gerilimi tetikler. Even-Zohar'a göre çoğuldizgenin çevresinden merkezine doğru yaşanan bu değişimlerin üç temel sebebi vardır:

1. Yazın henüz “genç” ve “yerleşme sürecinde” iken,
2. Yazın “çevresel ya da “güçsüz” durumda iken,
3. Yazında “kültürel dönüm noktaları” ve “toplumsal bunalımlar” ile birlikte yazınsal boşluklar yaşanırken

(Even-Zohar, 1978: 23).

Türkiye'deki çeviri incelemelerinde de bu sebeplerin etkin olduğu durumları gözlemek mümkündür. Türkiye'deki yazınsal çoğuldizge yıllar boyunca çeviri sayesinde pek çok kez yeniden şekillenmiştir. Tahir-Gürçağlar'ın da vurguladığı üzere, “...son iki yüz yıldır farklı kültürlerden gelen öncü düşünce ve türlerin kültür alanına girerek burada bir dizi dönüşüm gerçekleştirmesi” çeviri sayesinde mümkün olmuştur (Tahir-Gürçağlar, 2011: 13). Özlem Berk'e göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Avrupa'daki yeniliklere yetişebilme gayesiyle teknik ve askeri alanda

¹¹ Even-Zohar, edebiyatı bir bütün, bir çoğuldizge olarak tanımlar. Bu çoğuldizgenin içinde “high” ya da “canonized” (saygın) diye adlandırdığı yazın türü ve “low” ya da “non-canonized” (saygın olmayan) olarak gördüğü türler vardır (1978). Buna göre, örneğin şiir bir “saygın” türken, çocuk edebiyatı ya da feminist edebiyat kabul gören kanonun dışında görülmektedir.

pek çok çeviri yapılmıştır; neticede farklı dillerden ve farklı kültürlerden yapılan bu çeviriler, Türk kültürünün dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır (Berk, 2006: 1). Tanzimat döneminde ise, Divan edebiyatı durağan bir döneme girmiş; böylesi durumlarda kaçınılmaz olduğu şekilde çevirinin yeni bir dizge yaratma rolü ön plana çıkmıştır. Bu dönemdeki çeviriler yoluyla, Batı kültürü ile tanışma sağlanmış, dilin gelişip zenginleşmesi amaçlanmıştır. Yeni yazın türlerini edebiyata kazandırma girişimi ise, roman ve öykü gibi türlerle tanışmayı sağlamıştır; neticede bu türlerle birlikte “dilın olanaklarının zorlanması, düzyazı geleneğinin yerleşmesine neden olmuştur (Yazıcı, 2010: 128). Pek çok farklı etmenin şekillendirdiği bu süreçte, dönemin **lingua franca**’sı olan¹² Fransızca, çevrilmeye değer saygın yapıtların seçildiği dil olmuştur. Batılılaşma hareketi ile Fransa’ya karşı ilgi artmış, Fransız yazarları önem kazanmıştır. Bu dönemde İngilizceden çeviriler ikinci planda kalmıştır. Daha sonra ise “Türkiye ve Almanya arasında önce askeri alanda başlayan, sonra ekonomi daha sonra kültür alanında gelişen ilişkilerin yoğunlaşması” ile birlikte, 1908 yılına doğru Alman yazınından yapılan çeviriler de Türk çeviri yazın dizgesine girer (Kuran-Burçoğlu, 2010: 14). Bu da bize, çevirilerin söz konusu olduğu dönemde merkez konumda bulunan ya da ticaret yoluyla etkileşime geçilen dilin de, çevrilecek eserlerin seçilme sürecinde etkili olduğunu göstermektedir.

Çevirinin öncü rolü Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecinde de devam etmiş ve bu dönemdeki çevirilerin etkisiyle roman ve tiyatro gibi türlerde Türkçe eserler, Tercüme Bürosu öncülüğünde Türk yazımsal çoğuldizgesine girmiştir¹³. Tercüme Bürosu ile birlikte, çevirmenlere de saygın bir konum yüklenmiştir; hâlihazırda kendi alanlarında bilinen ve saygı gören yazar ile şairler, çevirmen olarak da görev almışlardır. Yazarların özellikle çevirmen olması, ulusal kültür hareketinin amacına ulaşmasını sağlamış, dil birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Yazıcı, 2010: 60). Önce farklı kültürlerden farklı türlerde metinler çevrilmiş, daha sonra repertuardaki çevirilerden yola çıkarak özgün metin üretimleri başlamıştır.

¹² Farklı dilleri konuşan insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ortak dil. 18. ve 19. yüzyıllarda Fransızca, günümüzde ise İngilizce bu rolü üstlenmektedir.

¹³ 1940 yılında Hasan-Âli Yücel öncülüğünde ve devlet eliyle “Tercüme Bürosu” kurulmuştur. Bu oluşum içerisinde dönemin saygın yazar, şair ve çevirmenleri yer almıştır. Pek çok eser ortaya koyan bu çeviri etkinliği 1967 yılına değin devam etmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet, Batı kültürünün bir parçası olmayı hedef belirlemiştir. Bu nedenle de yapılan çevirilerin çoğu Batı klasiklerinden ve hatta Batı’daki dizgenin de kökeni olduğu düşünülen Klasik Yunan eserlerinden seçilmiştir.

Yerel literatürün zenginleşip büyümesinin kaynağı “bu geniş çaplı çeviri etkinliği ve Avrupa’dan alınan yeni yazınsal türler” olmuştur (Berk, 2006: 3). Yine bu dönemde çevirinin kültürel yönelimi belirleyici bir rol oynadığı görülür. Türkiye’de çeviri, Even-Zohar’ın “kültür planlaması” kavramına uygun şekilde değerlendirilmiştir. Çevirinin işverenleri ve çeviri sürecini başlatan unsurlar, metin seçiminde ve çeviri sürecinde belirli amaçlara uygun davranmışlardır. Örneğin, Tahir-Gürçağlar’a göre Tercüme Bürosu döneminde “çeviriye yüklenen ana işlevler, Türk dilini zenginleştirilmesi ve Batı kültürünü aktararak eğitici bir görev üstlenmesiydi” (Tahir-Gürçağlar, 2008a: 39). Mevcut kültürün planlanması ve yeniden inşası için, çeviri bir araç olarak görülmüştür. 1940’lardan 1960’lara dek süren Hasan Âli Yücel’in başlattığı bu çeviri etkinliği hareketinin Yazıcı’ya göre başlıca iki nedeni vardır:

1. Antik Yunan ve Roma’dan kalma yapıtların çevrilmesine ağırlık verilerek evrensel kültüre ortak olma kaygısı
2. Harf Devrimi’nin 1928’de kabul edildiği göz önüne alınacak olursa, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte özellikle yazınsal metinlerin çevirisine ağırlık vererek, ulusu bir araya getiren en önemli etmen ortak resmi bir dilde anlaşmak ve o dilde düşünüp yazan yerleşik bir toplumun alt yapısını kurmak (Yazıcı, 2010: 59).

Bu dönemde hız kazanan çeviri etkinliği ile birlikte, bilgi aktarımı hızlanmıştır. Bilgiye erişimin sadece belli bir kesime özgü olduğu toplumda, daha kolay öğrenilir bir alfabeyle geçişle birlikte, okur-yazarlık oranı da artmıştır. Bu süreci takip eden özgün metin üretimi de bu nedenle anlamlıdır, Türkiye’de bir yazın geleneğinin oluşmaya başladığı görülür.

Çoğuldizge kuramı, çevirileri bağlamlarından kopuk bir şekilde ele alan yaklaşımların yerine, toplumsal bağlamı ön plana çıkarmıştır (Tahir-Gürçağlar, 2008b: 193). Bu sayede çevirilerin tarihsel süreçler göz önüne alınarak değerlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu tez çalışmasındaki amaç da 1980 dönemindeki tarihsel, politik ve toplumsal süreçlerin değerlendirilmesi ile o döneme ait çeviri eylemlerinin anlamlandırılmasıdır. Kaynak metnin işlevinin anlaşılması ve çevirinin de hedef kültürdeki işlevinin ortaya çıkarılması ancak tüm yönleri ele alan kapsamlı bir inceleme ile mümkün olacaktır. Çevirinin “başka kültürel dizgelerce üretilen eserleri tanıtma işlevi” olduğu göz ardı edilmemelidir (Mirella Agorni, 2005:

824). Nurullah Ataç, çeviriyi dilimizi ve kültürümüzü genişletme yollarından biri olarak görür: “Geleneği ne kadar zengin olursa olsun, hiçbir ulus yalnız kendi yetiştirdikleri ile kalamaz; kalırsa hep bir örnekler içinde bunalır, kısırlaşır, yeni yeni şeyler yaratabilmek için, sınırlarının ötesinden gelecek esinlerden kokular toplayacaktır” (Ataç, 2008: 84)¹⁴. Yeni yaklaşımlar üretemeyen, belirli bir kısır döngüye sıkışıp kalan kuramlar, başka kültürlerde filizlenmekte olan yaklaşımlarla beslenme ihtiyacı duyar.

Türkiye’de feminist repertuarın oluşumu da edebiyat dizgesine benzer bir süreç ile gerçekleşmiştir. Hareketin güçlü öğeleri olan kadın çevirmenler, literatürün planlanmasında etkin olmuşlardır. Even-Zohar’ın çoğuldizge yaklaşımına göre, bir dizge güçsüz ya da yetersiz kalmışsa repertuarı güçlendirmek için başka dillerden yapılacak çeviriler kaçınılmaz olur. Feminist alandaki yazınsal boşluk çevirilerin gündeme gelmesini sağlamıştır; ardından bu çevirilerin açtığı yolda daha fazla akademisyen ve yazar, feminist meselelere eğilmiştir.

İstanbul’daki Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı öncülüğünde hazırlanan bibliyografyaya¹⁵ göre, 1729-1923 yılları arasında, yani 196 yılda kadın meselelerine değinen yalnızca 54 kitap yayımlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte, bu sayı artmaya başlamıştır. Yine de bir yılda basılan kadın konulu kitap sayısı 1990’lara değin 100’ü geçmemiştir. 1980’de hız kazanan feminist yazın etkinliği sonucu, bir sonraki on yıl kadın eserleri açısından verimli olmuştur. Örneğin, sadece 1996 yılında kadın üzerine yayımlanan kitap sayısı 139’dur. Bu rakamlarla da görülebileceği üzere, Kadın Çalışmaları dizgesindeki yazınsal boşluk dolmaya başlamıştır, hem çeviri metin hem de telif eser üretimi hızlanmıştır. Bu gelişmenin öncülü olan çeviriler ise “feministlerin Batı kökenli feminist tartışmaları takip etme arzusunu” göstermektedir (Kırca-Schroeder, 2007: 89).

Feminist yazın, Batı’da kademe kademe yayılmış, mevcut çoğuldizgede çevreden merkeze doğru bir atılım göstermiştir. Daha sonra ise kadınların yazdığı metinlerin

¹⁴ Nurullah Ataç’ın çeviri üzerine bu yorumu ilk olarak **Cumhuriyet Gazetesi**’nde, 21 Ağustos 1942 tarihinde yayımlanmıştır.

¹⁵ **Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006. 1729-2002 yılları arasında yayımlanmış kitaplar, konularına göre ayrılarak sunulmuştur. Yayımlanan eserlerin dönemlere göre dağılımı için, bkz: EK.

farklı kùltùrlere ve dillere aktarımı sayesinde, farklı kadınların deneyimi bir araya gelmiştir (Castro, 2009: 9). Deneyimleyen ve üreten kadınların kendi çıkarımlarıyla oluşturdukları Batılı literatür, birkaç on yıl sonra bir benzeri Türkiye’de de deneyimlenen süreci anlamlandırmaya yardımcı olmuştur. Yapılan çeviriler öncülüğünde çoğuldizgede feminist bilgi ve özgün eser üretimi tetiklenmiştir.

“Belli mekân ve zamanlarda kùltür, edebiyat ve çevirinin aralarında nasıl bir etkileşime girdiğini farklı fakat temas halinde dizgeler olarak kavramsallaştırılan bu alanların birbirlerinden nasıl etkilendiğini...” (Tahir-Gürçağlar, 2008b: 206) açıklayan çoğuldizge kuramı, bu tez çalışmasında çeviri yoluyla bir repertuarının oluşum sürecini, dönemin koşulları içerisinde anlamlandırmaya yardımcı olacaktır. Kùltürün, insanların toplumsal hayatı yönetmelerini ve düzenlemelerini mümkün kılan bir çerçeve olduğunu öne süren Even-Zohar’a göre, kùltürel repertuar da bu çerçeve için gerekli olan parçaların toplandığı ve saklandığı yerdir (Even-Zohar, 1997: 20). Bu durumda, Türkiye’de feminist dizgenin oluşumu için gerekli olan parçaların bir araya geldiği repertuarı ve bu repertuarı oluşturan tarihsel ve toplumsal çerçeveyi incelemek bu tezin öncelikli amacıdır.

1.2.2. Çeviriye Sosyolojik Yaklaşım

Dil nasıl ki toplumun bir parçasıysa, her çeviri de bir toplumsal bağlam içinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme esnasında, çevirmenler, çeviri sürecinin parçası olanlar büyük önem taşır. En nihayetinde, çeviri eylemi tüm aşamalarıyla, belirli bir toplumsal sisteme dâhil olan bireyler tarafından gerçekleştirilir (Michaela Wolf, 2007: 1). Çeviri sosyolojisi ise, Çeviribilim alanında yaşanan paradigma değişikliklerinden sonra tartışılır olmuştur. Hâlihazırda disiplinlerarası bir alan olan Çeviribilim, gün geçtikçe daha fazla disiplini araştırmalarına ekleyerek büyümektedir. Andrew Chesterman çeviriye yönelik sosyolojik araştırmanın ele aldığı konuları şöyle sıralar: çeviri piyasası, yayıncılık sektörü tarafından oynanan rol, aktif olan diğer aktörler, çevirmenlerin toplumsal konumları ve rolleri ile toplumsal bir eylem olarak çeviri (Chesterman, 2007: 173).

Çevirideki kültürel dönemece değin, salt işverenin ve kaynak metnin öne çıktığı çeviri yaklaşımları söz konusudur. Kültürel aktarımın önem kazanmasıyla birlikte, çevirmen de incelenmeye değer bir unsur haline gelmiştir. Bu aşamada Çeviribilim ile çeviri sosyolojisi arasındaki işbirliği başlar. Bu dönemden itibaren sadece metnin kendisi değil, o metni başka bir dilde yeniden ortaya koyan çevirmenin kişiliği de önem taşımaya başlamıştır. Metin içi unsurların yanı sıra, erek metnin ve kaynak metnin toplum, kültür ve dil gibi öğeleri de bir çeviriyi biçimlendirir. Moran'ın belirttiği üzere, “sosyolojik eleştiri edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder” (Moran, 2012: 83). Aynı yaklaşım, çeviri incelemelerinde de geçerlidir. Çeviriler, toplumdan ve tarihsel koşullardan bağımsız olarak şekillenemezler.

Okuma ve dolayısıyla da okunan metni çözümleme, şimdiye kadar öğrendiğimiz ve toplumda mevcut olan algılarla şekillenir. Henitiuk'a göre, “okurlar toplumsal bağlamların etkisiyle, belli türdeki metinleri belli bir açıdan yorumlamayı öğrenirler” ve bu da bize okuma etkinliğinin öğrenilmiş bir toplumsal süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösterir (Henitiuk, 1999: 473). Bassnett ve Harish Trivedi, çevirinin bir boşlukta ortaya çıkmadığının altını çizerler; onlara göre çeviri süreç içerisinde oluşur, münferit bir olgu değildir ve süregiden kültürel aktarımın bir parçasıdır (Bassnett ve Trivedi, 1999: 2). Bir toplumun kültürü, çeviri sürecini şekillendiren temel bir unsurdur. Bu bağlamda, Wolf'a göre, çevirinin toplumsal yansımalarını incelemek, çeviriyi ve çeviri araştırmacısını toplumda inşa edilen ve toplumu inşa eden bir unsur olarak değerlendirmemizi mümkün kılar (Wolf, 2007: 1). Bu değerlendirmeye birlikte, çeviriyi ve çevirmeni toplumdan soyutlamak imkânsız olur; toplumsal beklentileri ve normları hesaba katmak tüm çeviriyi şekillendirecek bir aşama haline gelir.

1.2.3. Skopos ve Çevirmen Odaklı Yaklaşım

Her bir çevirmen, çevireceği eseri seçim aşamasından söz konusu çeviriyi bitirene kadar geçen sürede aldığı her kararı, belirli ilkeler ve ideolojiler doğrultusunda alır. Çeviri, belirli bir amaca hizmet eden bir eylemdir ve çevirmen aracısı olduğu

kültürlerin normlarını dikkate alan bir iletişim uzmanıdır. Bu ilkeler ve çeviri normları çevirmenin bireysel kararı olabileceği gibi, çeviriyi talep eden tarafın belirlediği koşullara uygun olarak da şekillenebilir. En nihayetinde, Henitiuk'un da belirttiği üzere, her çeviri bir eserin kısmen ve öznel bir yeniden yorumu olur (Henitiuk, 1999: 470).

Çağdaş dil kuramları, çeviri metinde çevirmenin sesinin kaçınılmaz yankılarının farkına varmıştır (Rosemary Arrojo, 1994: 147). Çeviribilimde de, çevirmenin varlığını ve görünürliğini önemseyen kuramlar, kültürel dönemeç ile birlikte ön plana çıkmıştır. Hans Vermeer, geliştirdiği **Skopostheorie**¹⁶ ile çevirmenin skopos'unun ya da diğer bir deyişle amacının çeviri projesinde belirleyici olduğunu öne sürer (Vermeer, 1978). Skopos kuramı, çevirinin amacını esas alarak, çeviri sürecini, çevirinin sonucunu ve çeviri yöntemini inceler. Yazıcı'ya göre, "Vermeer'in çevirmene özgüven sağlayan ve onu erek ekin uzman konumuna çıkaran Skopos kuramının, çevirmenliğe profesyonel bir kimlik kazandırmayı hedeflediği söylenebilir" (Yazıcı, 2010: 193). Burada esas olan, çevirmenin hedefi, çevirinin göreceği işlev ve çeviri metnin hedef kültürdeki amacıdır. Bu kuram çeviri sürecinin işbirliğine dayalı yönünü vurgular ve işi başlatan, işveren, çevirmen, kullanıcı ve ileti alıcısı gibi katılımcıların rolünü belirgin hale getirir (Agorni 2005: 821). Böylece çeviri salt ürün olarak ele alan bakış açısını da değiştirmeyi hedefler. Ayrıca Skopos kuramı, çeviri sürecinde erek metnin kullanıcılarını da göz önünde bulundurur ve çevirmene etken özne konumu verir (Tahir-Gürçağlar, 2011: 125). Yazıcı'nın da vurguladığı üzere, çeviri eylemini ilk başlatanın çevirmenin kendisi olduğunu düşünürsek, bu durumda çeviriye birinci derecede etki eden, çevirmene özgü çeviri edincidir (2004: 48). Her çevirmen kendi donanımı, geçmişi ve kişiliği düzeyinde metni yorumlar. Çevirmenlerin seçimleri daima kendi söylem evrenleri tarafından belirlenir; bu da hem farklı çevirilere neden olur hem de dünyayı anlamlandırmanın farklı yollarını yansıtır (Vidal-Claramonte, 2009: 43). Çeviri eylemi, hayatın tüm aşamalarını etkiler. İnsanlar gerçekliğe çeviriler aracılığıyla ulaşırlar; bu gerçeklik biçimleri geçicidir, duruma göre değişir ve anlambilim/yorumbilim evreninde bir bağlama yerleşir (Vidal-Claramonte, a.e.). Bu

¹⁶ "Skopos kuramı" ismini Yunanca kökenli, "amaç" anlamına gelen "skopos" sözcüğünden alır.

doğrultuda, çeviri eylemi tüm geçmişimizle ve tüm ideolojimizle bağıntılıdır. Bu görüş, çevirmeni bu sürecin merkezine yerleştirir. Kaynak metni kutsal ve erişilmez gören paradigma, çevirmenin metnin yeniden yaratıcısı konumunda olduğunu gösterir şekilde değişmiştir. Yeni göstergesel ve kültürel dönemeçler, çeviriyi yeni bir bakış açısıyla değerlendirmemizi sağlar. Çevirmenin metne yaklaşımı ve bu karar verme aşamasındaki yönelimleri, hedef kültürde ortaya çıkacak anlamı şekillendirir; nihayetinde ortaya çıkan ürün de bir temsil ve yeniden yorum olur. Çeviri eyleminin ortaya çıktığı bu kapsamlı süreçleri incelemek, bu aşamada rol alan faktörlerin bireysel görünürlüklerini ve önemlerini ortaya koyar.

Tam da bu noktada, Lawrence Venuti'nin (1995) ortaya koyduğu “çevirmenin görünürlüğü” kavramını da tartışmaya dâhil etmek gerekir. Yıllardır, pek çok alanda olduğu gibi, kültür dizgesindeki üretimlerinde de yok sayılan kadınlar çeviri aracılığıyla varlık mücadelesi vermişlerdir. Bu aşamada önsözler, dipnotlar ve metin dışı unsurlar görünürlüklerini öne çıkarmak için önemli olmuştur. Nitekim feminist araştırmacılar bu metin dışı unsurların baskın gelmesini bir feminist çeviri stratejisi olarak görürler. Çevirilere önsöz yazmak, çevirilerle ilgili eleştiri yazıları yayımlamak ve bu çevirilerle ilgili tartışma ortamları düzenlemek, hem çevirmenin hem de çeviri sürecinin görünürlüğünü arttıracak yöntemlerdir. Çevirmen, belirli bir amacı olan çeviri eylemini, uygun yöntem ve stratejilere göre gerçekleştiren bir iletişim uzmanıdır. Yazıcı'ya göre uluslararası iletişim için en temel gereksinim olan çevirinin bu işlevinin gerçekleşmesi de, amacı olan bir dizi eylemin yerine getirilmesiyle mümkün olacaktır; yani işbölümü ve işbirliği çeviride esastır (Yazıcı, 2011: 23). Tarih boyunca geri plana atılsa da, çeviri metnin sorumluluğunu üstlenen çevirmen kendi görünürlüğünü arttırma mücadelesi de verir. Kadın Çevresi özelinde söz konusu olan durum ise, çevirmenlerin hareketin belirleyicileri konumunda olmalarıdır. Eserlerin seçiminden çeviri sürecine, yayımlanma aşamasından dağıtıma kadar her noktada kadınların emeği ve girişimi görülür. Türkiye örneğinde, feminist çevirmenler çeviriyi hem toplumu bilgilendirme hem de kendileri için feminist meseleleri tartışabilecekleri bir platform oluşturma gayesiyle ele almıştır. Burada çevirmenin arabuluculuk yönü baskın gelir. Çeviri, kültürler, diller ve kimlikler

arasında kurulan bir diyalog köprüsüdür; Türkiye'deki feminist çeviri hareketi de bu diyalogu temellendirmede önemli rol oynar.

1.3. Değerlendirme

Çevirinin yazınsal çoğuldizgedeki ve Türkiye feminist dizgesindeki yerini tartışmaya açan bu çalışmanın ilk bölümünde, feminist hareket ile çeviri etkinliği arasında disiplinlerarası olarak kurulmuş bağ incelenmiştir. Toplumsal, siyasal ve bilimsel olarak ortaya çıkan yeni tartışmaların zemini çeviri yoluyla kurulur. Bir kültürde daha önce var olmayan bir kavramı ya da düşünce biçimini, mevcut kültür dizgesiyle tanıtırma görevi çevirininindir. Çeviri, bu yeni kavramları kaynak dile kazandırır, kavramların içinin doldurulması sürecini başlatır ve yeni bilgi üretimlerini mümkün kılar. Bu bağlamda çeviri yalnızca kültürel bir aktarım değil, bir metnin yeniden inşa sürecidir.

Çevirinin oynadığı rolü anlamlandırabilmek için söz konusu dönemi ve koşulları incelemek gerekir. Dönemin toplumsal yaklaşımları, hâkim olan ideoloji biçimi, yayın ilkelerini etkileyen baskı süreçleri ve dönemin popülerleşen yazınları çevirinin ne sıklıkla tercih edileceğini ve nasıl bir rol oynadığını ortaya koyar. Bu nedenle bu tez çalışmasında, önce kuramsal altyapıyı kurmak, daha sonra ise bu toplumsal süreçleri anlayabilmek amacıyla tarihsel süreç incelemesi gerçekleştirilmek amaçlanmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, hem çeviri hem de feminizm disiplinlerarası yaklaşımlardan beslenirler; güçlerini farklı disiplinler arasındaki işbirliğinden alırlar. Çoğuldizge kuramı ve özellikle de 1980'lerde gelişmeye başlayan kültür kuramları, çevirinin disiplinlerarası rolünün altını çizmektedir. Çoğuldizge kuramı, bir kültürü oluşturan tüm katmanların arasındaki etkileşimi bizlere gösterir. Bu kuram ile belli bir kültürdeki farklı dizgelerin ilişkisini anlamlandırmak mümkün olur. Bir kültürde yeni bir yazınsal türün, yeni bir anlayışın ya da yeni bir kavramın ortaya çıkmasında öncelikli öğeler çevirilerdir. Daha sonra, tanınmaya başlayan ve literatüre eklenen yaklaşımlar aracılığıyla özgün metin üretimi söz konusu olur.

Feminizm ile çeviri arasındaki ilişki de feminizmin dil ile mücadelesiyle başlamıştır. Kadına yüklenen ikincil rolü sorgulamaya başlayan kadın hareketi, kadınlar lehine bir söylem oluşturmayı amaçlamıştır. Daha sonra mevcut eserlerin incelenmesi gündeme gelmiş ve yeni üretilen metinlere de feminist bir bakış açısıyla eleştiri getirilmiştir. Mevcut yazın dizgesindeki erkek egemen bakış açısını sorgulayan feminizm, yazın eleştirisinin merkezine feminist yaklaşımı getirir. Böylece kadınların tarihinin kadınların gözünden yeni bir okumasını yapmak mümkün hale gelir. Türkiye’de Kadın Çalışmaları alanının şekillenmesinde rol oynayan süreç de böylesi bir dizgeler arası ilişkiden beslenmiştir. Önce çeviri yoluyla feminist teorinin kaynak metinlerinden belli başlı olanları Türkçeye çevrilmiş ve bu çeviriler esnasında yaşanan terim üretme süreci yeni kavramsal tartışmaları ateşlemiştir. Bu süreçler ileriki bölümlerde ayrıntılı biçimde incelenecek ve kuramsal altyapı ile ilişkilendirilecektir.

2. TÜRKİYE'DE FEMİNİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİNE BİR BAKIŞ

Daha önce de belirtildiği üzere, hiçbir kuram bir boşlukta ortaya çıkmamıştır; kuramların öncesi ve sonrası vardır. Zaman içinde gelişir ve değişirler. Kimi zaman hareketler kuramları biçimlendirir, deneyimlerden yeni kuram üretilir. Kimi zaman ise kuramlar hareketleri etkileyebilir ve hareketin geleceği için yeni yollar açabilir. Zaman içinde değişen kuramların kökenleri, daha önceki birikimlerden beslenir. Feminist hareket de hem dünyada hem de Türkiye'de birikerek, çoğalarak, değişerek ve değiştirerek gelişmiştir.

Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi ile birlikte, sivil özgürleşme hareketleri başlamış; ancak bu sivil haklar önce erkekleri kapsayacak şekilde sunulmuştur. 1791 yılında Fransa'da Olympe de Gouges, Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi'ni hazırlamış ve kadınların da özgür yurttaşlar olduğunu öne sürmüştür. Ancak toplumsal cinsiyet savunusunun bu önemli temsilcisi, 1793 yılında giyotinle idam edildi; kadınların eşit yurttaşlık hakkı yoktu, ama giyotinle cezalandırmak için cinsiyet ayrımı gözetilmiyordu. Oysa de Gouges'in tek yaptığı, uğruna büyük fedakârlıklar yaptıkları ve çaba gösterdikleri devrimin sonuçlarından faydalanmayı talep etmektir. Kadınlar Fransız Devrimi ile birlikte, kitlesel olarak ilk kez tarih sahnesine çıkmışlardır (Çakır, 1996: 19). Devrimden sonra ise, kendilerinin de insan olduklarını kanıtlama mücadelesi vermek zorunda kalmışlardır. Bu düşünce ikliminde, kadın hareketinin görünür ve tartışılır hale gelmesi, ancak 19. yüzyılı bulur. Meslek sahibi olma, eğitim görme gibi temel yurttaşlık haklarını savunan kadınlar, erkeklerle eşit haklar için mücadele vermişlerdir. 1848 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Seneca Falls bildirgesi sunulmuş, bu bildirgeyle seçme-seçilme, evlilik ve mülkiyet hakkı reformu talep edilmiştir. 1908 yılında ise İngiltere'de Hyde Park eylemi gerçekleştirilmiş ve kadınlar oy haklarını talep etmiştir. Ancak karşılığında işkence, esaret ve ölümle karşılaşmışlardır. Kadınların hak mücadeleleri büyük kayıplar ve fedakârlıklarla şekillenmiştir.

Birinci dalga feminist hareket, farklı ülkelerde farklı şekillerde kendini gösterir ve erkeklerle eşit hak talebini savunurken, feminist hareketin ikinci dalgası ise, 19. yüzyılın yarısından itibaren görülmeye başlanan köklü toplumsal ve kültürel dönüşümlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketler, içinde şekillendiği toplumun şartlarından bağımsız olmadığı için, kadının özel alandan kamusal alana adım atmaya başladığı bu dönemdeki kadın hareketlerinin gelişiminde de, Sanayi Devrimi'nin kadını iş gücü olarak görmesi, evdeki kadınları ücretli işçi olarak iş hayatına dâhil etmesi önem taşır. Bu konuda, şu yorumu getirmek mümkündür: “Sanayi devrimi, demokratik siyasetin kademeli genişlemesiyle birlikte, kadınlar için sorunlar yaratmasına rağmen, kadınları daha önce babalara ya da kocalara bağlayan ekonomik ve simgesel bağımlılık bağlarını da kopardı” (Genevieve Fraisse ve Michelle Perrot, 2005: 14). Aynı şekilde, savaş dönemlerinde kadınların toplumsal ve ekonomik hayatta oynadıkları rol değer kazanmıştır. Ancak, erkek egemen demokrasi, devrimlerin ve savaşların ertesinde artık ihtiyaç duymadıkları kadınları dışlamaya devam etmiş ve kadını yine evine, özel alana göndermeye çalışmıştır. Fraise ve Perrot tarafından da vurgulandığı gibi, “bütün Batı’da bu, kolektif bir sosyal ve siyasal hareketle cinsiyetlerin eşitliğine ulaşmayı amaçlayan feminizme yol açtı” (Fraise ve Perrot, a.e.).

Bir kere kamusal hayata karışan ve diğer kadınlarla etkileşime geçme şansı bulan kadınlar için, ataerkil düzeni sorgulama evresi başlar. Yine bu ikinci dalga döneminde öğrenci eylemleri ile güçlenen yeni sol hareket, kadın hareketini de dönüştürmüştür. Bu dönemlerin feminist hareketleri, içinde biçimlendikleri siyasal ve toplumsal bağlamları yansıtmaktadır. Kadınların özel alanda yaşadıkları deneyimlerin, bütünlüklü bir ataerkil toplumun ve sistemin parçası olduğu fikri bu dönemin en belirgin yaklaşımıdır. Sol hareketin içinde bağımsızlığını kazanan kadın hareketleri, geleneksel baskılardan ve sistemin dayattığı düşüncelerden uzaklaşır ve kendi mücadele sistemlerini kurarlar. Yasmine Ergas bu konuda şu yorumda bulunmaktadır: “Avrupa yeni solu¹⁷ içinde gelişen feminizmler sadece meşruiyetlerini kabul ettirmeyi başarmakla kalmadılar, aynı zamanda yeni sol

¹⁷ İng. New Left. Çeşitli ülkelerde 1960 ve 1970’lerde ortaya çıkan siyasi hareket. Sadece işçi sınıfı sorunlarına ve sınıf farklılığına eğilen sol düşünceler yerine, toplumsal meselelere ağırlık veren anlayış.

örgütlerin gündemlerine kendi sorunlarını dayattılar ve sonunda onlardan daha uzun ömürlü oldular” (Ergas, 2005: 485). 1990’larda etkisini hissettiren üçüncü dalga feminist hareket ise, toplumsal cinsiyet ve kimlik kavramlarının daha derinlemesine tartışıldığı, cinsel kimliğin yapısöküme uğradığı ve eylem biçimlerinin yenilendiği bir dönem olmuştur.

Bu feminist dalgaların Türkiye’ye yansımaları da farklı dönemlerde olmuştur. Birinci dalga feminist hareket, Türkiye’de özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinde ve erken Cumhuriyet döneminde etkisini göstermiştir. Daha sonra 1960 ve 1970’lerde ikinci dalga feminist hareketi görülmüş ve sonra 1980 dönemi Türkiye kadın hareketinin kendini yeniden oluşturduğu ve değiştirdiği bir dönem olmuştur. Kırca-Schroeder’e göre, “1990’larda feminizmi şekillendiren parametreleri anlayabilmek için, 1980’lerde kadınların kendi siyasal taleplerini ifade ettiği sosyal, siyasal ve kültürel bağlama odaklanmak gerekir” (Kırca-Schroeder, 2007: 79).

Bu bağlamda, 1980 öncesi “bugünün gerektiği gibi anlaşılması için uzun uzun ve derinlemesine irdelenmesi gereken bir dönemdir” (Şirin Tekeli, 1989: 34). Bu tez çalışmasında, 1980 dönemi ile hız kazanan hareketi incelemeye önce, Türkiye’deki kadın hareketi tarihine değinilecektir. Bu kısa tarihçe ile birlikte, yeni bir hareketi hazırlayan ortam ve kökenler araştırılmış olacaktır. Türkiye’de feminizmin gelişimi pek çok araştırmacı tarafından dönemsel olarak irdelenmiştir (Nüket Sirman, 1989; Tekeli, 1989; Yeşim Arat, 1993, 1991). Buna bağlı olarak, bu tez çalışmasında da araştırmaya “Türkiye’de kadınların köklü ezilişlerinin temellerinin dayandığı” (Tekeli, 1989: 34) Osmanlı Devleti dönemi ile başlanacaktır. 1923-1938 yılları arasında kadınlar için önemli olan gelişmeler, Cumhuriyet Dönemi başlığı altında dikkate alınacaktır. Akabinde, sol hareketin güçlenmeye başladığı 1970 dönemi ve kadın hareketi üzerindeki etkileri tartışmaya açılacaktır. Burada elde edilen veriler, 1980 dönemindeki hareket içi yenilikleri anlamlandırmayı sağlayacaktır. Bu dönemde ortaya çıkan feminist dergiler ve feminist yazın araştırılacaktır. Bu tez çalışmasının temel odağı 1980 dönemi olduğu için, bu dönemin ayrıntılı bir analizi gerekmektedir.

Son olarak, 1980 döneminin etkilerini incelemek üzere, günümüzdeki hareketin de bir analizi yapılacaktır. 1980 darbesi sonrası sol örgütlerin zayıflaması ve engellenmesi feminizmin ortaya çıkışını kolaylaştırırsa da, bundan önceki kadın hareketlerinin varlığı inkâr edilemez. “1980’lerin otoriter rejiminden yeniden demokrasiye geçişte rol oynayan” (Arat, 1991: 16) kadın hareketini tartışmaya açmak ve 1980’den önceki ve sonraki kadın hareketlerini incelemek bize kadın hareketi tarihi açısından yol gösterici olacaktır. Serpil Çakır’ın da vurguladığı gibi, geleneksel tarih yazıcılığının öznesi erkektir, bu eril tarih erkeklerin yaşam pratiklerini konu edinir (Çakır, 1996: 12). Kadının görünmeyen tarihini ortaya çıkarmak için de, feminist bir tarih okuması gerekmektedir.

2.1. Osmanlı Devleti Dönemi

Türkiye’deki feminist hareketlerin geçmişi Osmanlı dönemine değin uzanır. 19. yüzyılda, dağılmanın eşiğinde olan Osmanlı Devleti, çeşitli projeler ve yöntemler geliştirerek bu kaçınılmaz süreci tersine çevirmeyi hedeflemiştir (Sirman, 1989). Bu bağlamda, Jön Türkler (Genç Türkler) yönetim sistemini ve toplumsal normları değiştirme gayesiyle adımlar atmış; yönetim, hukuk ve eğitim gibi alanlarda yenilikler yapılmıştır. Bu yenilik dönemi, Fransız Devrimi’nin eşitlik, özgürlük ve vatandaşlık gibi ilkelerinin Osmanlı toplumunda da etkin olmaya başladığı bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde kadının toplumdaki konumunu öncelikli olarak gündeme getiren, yıkılmakta olan imparatorluğu yeniden canlandırmayı uman reformist erkeklerdir. Ancak bu Tanzimat dönemi (1839-1876) boyunca bir yanı İslami geleneklere bağlı olan, diğer yanı Batı’ya yönelen bu toplumda ayrışmalar da kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu ayrışmalar kadın hakları mücadelesini de etkilemiş, kadınları toplumun eşit bir vatandaşı olarak gören anlayış ile kadınları ikincil sınıf olarak görmeye devam eden anlayış birbiriyle çelişmeye başlamıştır. Tam da bu düşünce ikliminde “kadınların sesleri parça parça da olsa gazetelerde ve dönemin dergilerinde duyulmaya başlamıştır” (Sirman, 1989).

Kadınlar eşit eğitim şartlarına ve ücretli iş olanaklarına erişim hakkı için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu öncü feministler, yayımladıkları yazılarla farklı etnik

kökenlerdeki kadınları ortak bir mücadele düzleminde buluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu dönemde ılımlı bir İslami yaklaşım da ortaya çıkmıştır (Sirman, 1989). Bu görüşün en önemli temsilcisi Fatma Aliye, çökeşlilik karşıtı bir makale yayınlamış ve çok eşliliğin aslında İslamiyet'te yeri olmayan bir Arap geleneği olduğunu vurgulamıştır. Savını güçlendirmek için de İslamiyet'in ilk dönemlerine ve bu dönemin kadınlara referans vermiştir. Görülebileceği gibi, sokakta haklarını savunma imkânları bulunmayan kadınlar, yazarak kendilerini var etmeye çalışmışlardır. Berktaş'ın da altını çizdiği gibi, “bu dönemde Osmanlı kadınlarının öncelikle gündeme almak zorunda oldukları konu, kadının eksiksiz bir insan varlığı olduğunu ortaya koymaktı” (Berktaş, 2003: 93). Osmanlı toplumundaki değer yargıları, kadının kamusal hayatta ve toplumsal düzende yer almasına izin vermeyecek şekilde kalıplaşmıştı. Bu noktada kadınlar önce insan ve eşit bireyler olduklarını kanıtlamak zorunda kaldılar; daha sonrasında hak mücadelesi başladı.

İttihat ve Terakki Partisi ile birlikte İkinci Meşrutiyet Dönemi ise (1908-1919) nispeten daha özgür bir ortam yaratmıştır. Batıda bu dönemde etkili olan feminist oy hakkı mücadelesi, Osmanlı toplumunda da kadınlar için yeni haklar talep etmenin önünü açmıştır. Bu ortamda yeni sesler yükselmiş, yeni örgütlenmeler oluşmuştur. Hatta Tekeli'ye göre, kurdukları derneklerle ve çıkardıkları yayınlarla yüzyılın başındaki bu ilk feminist başkaldırı bugünkünden daha etkindi (Tekeli, 1989: 35). 20. yüzyılın başlarında dernekler kadının özel alandan kamusal alana çıkmasını savunuyorlardı. Bu dönemde hayata geçen Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan topluluğu bu talebin öncüsü olmuştur. Daha sonrasında 1913-1921 yılları arasında **Kadınlar Dünyası** dergisi yayımlanmış ve Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini yürütmüştür; kadınlar arası dayanışmanın temelleri bu uzun soluklu yayımla atılmıştır¹⁸. Ancak, neticede dönemin özgürleşmelerinin yine erkekler için olduğu ortaya çıkmış; kadınların kimlik ve varlık mücadelesi dönemin karışıklıkları arasında yeterince duyulmamıştır. Tıpkı Fransız Devrimi sonrası haklarına kavuşanların yalnızca erkekler olması gibi, Osmanlı toplumunda da belli bir zümreyi saran özgürleşme ve aydınlanma, kadınları kapsamamıştır. “Asker ve yönetici erkeklerin mutlak egemenliğine dayalı bir devlet düzeni içinde” (Tekeli, 1989: 34), kadınlar

¹⁸ **Kadınlar Dünyası**'na dair kapsamlı bir çalışma için, bkz: Çakır, 1996.

anne ve eş olmaktan öteye geçememiştir. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, kadınlar savaş alanının gerisinde, her alanda önemli görev üstlenmişlerdir. Ancak savaş bitince mutlak ataerkil düzendeki özel alan rollerine geri döndükleri için, çabaları hak ettikleri özgürlüğü kazanmaları için yeterli olmamıştır. Bu durumda geriye kalan, kadınların kendi özgürlükleri için kendi mücadelelerini vermeleridir. Fatma Aliye (1862-1936), Nezihe Muhiddin (1889-1958) ve Halide Edip Adıvar (1884-1964) gibi kadınlar da bu varlık mücadelesini Osmanlı Devleti döneminde başlatıp, Erken Cumhuriyet dönemine değin taşıdılar. Çakır'ın da belirttiği gibi, "her ne kadar biz bu geçmişten ancak 1990'ların sonuna doğru haberdar olduysak da, kadınlar 1900'lerin ortasında bu hak mücadelesini bir harekete dönüştürebilmiştir" (Çakır, 2010: 103). Bu geçmiş de 1990'larda Osmanlıcadan yeni Türk alfabesine doğru yapılan çevirilerle bilinir ve tartışılır hale gelmiştir. Bu yüzden çevirinin 1980 sonrası feminist hareket için önemi sadece Batı kaynaklı metinlerle sınırlı kalmamış; Osmanlı dönemindeki hareketi anlamak da yine çeviri ile mümkün olmuştur.

Genel olarak, Osmanlı döneminde, 17. ve 18. yüzyıllar çeviri etkinliği açısından pek verimli geçmemiştir. Arapçanın eğitim dili olduğu medreseler, araştırma için Batı'ya değil, Doğu'ya yönelir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, yukarıda bahsedilen gelişmelerin etkisiyle, bu kez yön Batı'ya dönülür ve tarih, fen, askerlik ve tıp gibi konulardaki çevirilere ağırlık verilir. Edebiyat alanından yapılan çevirilere de Tanzimat döneminde, 1840'lı yıllardan sonra başlanmıştır; bu çeviriler ise tiyatro gibi yeni türlerin Türk yazın geleneğinde tanıtılmasına aracı olmuştur (Yazıcı, 2010: 46).

2.2. Cumhuriyet Dönemi

1923 yılında, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, eşitlik, demokrasi ve laiklik ilkeleri yeni kurulan devletin temelleri olmuştur. Bu dönemde, kadın hareketi modernleşme hareketi ile birleşti. Osmanlı dönemindeki tartışmalarda kadınlar eş ve anne olarak görülmüş, alacakları eğitim de daha iyi annelik yapabilmeleri için önemli sayılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise, vatanın kurtarılmasında ve yüceltilmesinde rol oynayan

vatansever kadınlar olarak görülmüşlerdir. Bu yeni vatansever kadın, hâlâ bir eş ve bir annedir; ancak bir başka görevi de ulusu eğitmektir (Sirman, 1989). Kadının toplumdaki konumu, Batılı bir ulus devlet inşa etme arzusundaki Cumhuriyetçi ilkelere göre şekillenir. Bu dönemde, Türkiye’deki kadınlar yeni Cumhuriyet’in inşasında önemli bir rol oynar; eşit eğitim imkânı elde eden kadınlar, hayatlarını kendileri kazanabilir hale gelirler. Bu dönemde kadın sorunlarına aranan çözümler, Batılılaşma yolunda engellerin aşılmasına da yardım etmiştir (Yeşim Arat, 1991: 9). Batı’nın aydınlanmacı ilkelerinden faydalanan Kemalist çerçevede, kadına toplumda yeni roller verilmiş ve kadın konusu çok önemsenmiştir.

Tekeli’ye göre, Cumhuriyet döneminde “kadının statüsü Osmanlı dönemine kıyasla büyük ölçüde gelişme göstermiştir” (Tekeli, 1995: 12). Devlet kadınlar açısından pek çok önemli reforma imza atmıştır. 1926 yılında yürürlüğe konan Medeni Kanun, kadınlara eşit eğitim hakkı yolunu açan eğitim reformu, seçme-seçilme hakkı gibi gelişmelerle, Türkiye’deki kadınlara eşit yurttaşlık hakları tanınmanın önü açılmıştır. Çok eşliliğe izin veren, kadının boşanmasını engelleyen, kadını miras hakkından alıkoyan ve en temel hakları bile sınırlayan şeriat hükümleri yerine, resmi bir kanunun olması kadının hukuk düzeyindeki konumunu iyileştirmiştir. Müslüman bir ülkede, katı kurallarla uygulanan Şeriat’ı yeni bir aile hukukuyla değiştirmek, o dönemin koşullarında çok güç bir eylemdi. Ancak, “Medeni Kanun değişikliği ve kadınlara tanınan siyasal haklar ile bu güçlükler aşılarak laik toplum, Batılılaşma yolunda, sağlam temellere oturtuluyordu” (Arat, 1991: 9). Görüldüğü üzere, kadın hakları ile ilgili gelişmeler ayrıca Batılılaşma yolunda da önemlidir; çünkü daha demokratik ve laik bir sistem inşa edilmeye çalışılmaktadır. 3 Mart 1923 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimde birlik sağlanırken, kadınlara da eğitimde eşit haklar tanınmış ve kadınların kamusal hayata girişindeki en büyük engellerden biri de kaldırılmıştır. Bu yeni yasalar, kadınlara eğitim ve iş olanakları sunmuştur; böylece kadının sosyo-ekonomik statüsü için de bir gelişme söz konusu olur. Bu noktada, Arat’ın da vurguladığı gibi, Kemalist geleneğin kadın haklarına kendi Batılılaşma amaçları doğrultusunda sahip çıktığını söyleyebiliriz (Arat, 1991: 9). Bu durum kadınlara daha önce sahip olmadıkları olanaklar tanımış

ve nihayetinde kentlerde yaşayan, miras, okuma, çalışma gibi temel hakları kazanan kadınlar, 1980 döneminde başlayacak hareketin de itici güçleri olmuşlardır.

Kadınlar 1923-1934 yılları arasında oy hakkı elde etme mücadelesine başlamışlardır. Henüz kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmadan önce, 1923 yılında Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmuş ve kadınların haklarını savunmak için öncü bir adım atmıştır. Yaprak Zihnioğlu'nun aktardığı gibi, "Nezihe Muhiddin'e göre, kadınsız inkılâp olamazdı; kadınların ulusal inşa sürecine katılması inkılâpların tamamlanması için ön koşuldu" (Zihnioğlu, 2003: 22). Ancak devlet erkiyle bütünleşen dönemin kadın hareketi nedeniyle, bu kadınlar partisinin ömrü kısa sürmüştür. Zihnioğlu'na göre, "Kadınlar Halk Fırkası ve Kadın Birliği'nin kurucu ve eylemcilerinin öncülüğündeki Birinci Dalga Cumhuriyetçi feminizm ile Kemalist iktidarın çatışması, radikal dönüşümlerin otoriter yöntemlerle uygulandığı yıllara rastlıyor" (Zihnioğlu, 2003: 19) ve dönemin iktidarı kadın haklarını kendi eliyle belirliyordu. Fatmagül Berktaş, Türk modernleşmesinde kadınlara biçilen rolün çift katmanlı oluşuna dikkat çeker; buna göre "kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiş, diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından sıkıca çizilmiştir" (Berktaş, 2003: 106). Tüm bu sürecin ve mücadelenin ardından, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Böylece kadınlar 1930 yılından itibaren yerel seçimlerde, 1934'ten sonra ise milletvekili seçimlerinde oy kullanabilir ve aday olabilir duruma gelmişlerdir. Kadının statüsünü iyileştirmeyi hedefleyen bu eylemler ile birlikte, kadının kamusal alana geçişi hız kazanmıştır.

Ancak bir yandan da bu dönemde kurulan kadın dernekleri "pek çok kadının gündelik yaşamını etkileyen ataerkil ilişkiler ağını görmezden gelmeye meyilli" olmuşlardır (Tekeli, 1995: 12). Elde edilen haklar düşünülürken, gündelik hayatta karşılaşılan sorunlar göz ardı edilmiştir. Sirman'a göre, Kemalist reformların takipçisi olan kadınlar için İslami gelenek, özgürlüklerine yönelik bir tehditti ve bu kadınlar Kemalizm ile güçlenen laikliği tek güvenceleri olarak görüyordu (1989). Türk Kadınlar Birliği, Hukukçu Kadınlar Derneği ve Kadın Haklarını Koruma Derneği gibi dernekler, kadın olmalarından kaynaklanan ezilme halini tartışmaya açmamışlardır. Hukuk sisteminde, eğitimde, ekonomik hayatta eşitsizlikler sürerken, kadına şiddet devam ederken, bu sorunlar ne devlet ne de kadınlar tarafından

sahiplenilmiştir (Yeşim Arat, 1991: 9). Yine de, Tekeli'nin vurguladığı üzere, tüm bu koşullara rağmen Türk Kadınlar Birliği “yüzyıl başının kadın hareketinin Cumhuriyet’le köprüsünü kurmuştur” (Tekeli, 2011: 29). Böylece kadın hareketinin tümüyle kamuoyundan silinmesini engellemiştir. Ayrıca, 1931 yılında Nezihe Muhiddin **Türk Kadını** kitabını yayımlamış ve bu kitapta çeşitli siyasi dönemlerin kadınlık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bir yandan da Cumhuriyet’in kadınlara sunduğu imkânları ve yaşanan inkılâpları göz önünde bulundurmıştır.

Bu dönemin, çeviri tarihi açısından en önemli yönü ise Osmanlıca harfler yerine, Latin alfabesinin kullanılmaya başlaması olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet, bu inkılâp ile birlikte çeviriye başvurma ve kendi literatürünü bu çeviriler üzerinden yeniden inşa etme ihtiyacı duydu. Bu dönemde bir çeviri seferberliği söz konusudur. Batılılaşma hareketinin de etkisiyle, o dönemin saygın dili olan Fransızca ile Batı medeniyetinin köklerini inceleme niyetiyle Latince önem kazanmıştır. Yazıcı'nın vurguladığı gibi, “Yazı devriminin 1928’de ilanı ile birlikte, yazılı kültürü geliştirmek üzere bilimsel alandan çok yazınsal alanda çevirilerin yapılması dikkat çekicidir” (Yazıcı, 2010: 23). Bu dönemde, bu çalışmanın birinci bölümünde de üzerinde durulan ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerindeki yazınsal dizgeyi oluşturmada önemli olan Tercüme Bürosu’nun kurumsal kimliği önemlidir. Tercüme Bürosu, yapılacak çevirileri belli bir ilke doğrultusunda seçip, ulusu Batı medeniyetiyle tanıştırmaya gayesiyle hareket etmiştir. Yeni fikirlerle ve yeni yazı biçimleriyle kültürü geliştirmek için çaba gösterilmiştir. Nihayetinde, bu çeviri hareketiyle birlikte önemli klasiklerin sadece seçkin sınıfa değil, bütün ulusa ulaştırılması mümkün olmuştur.

2.3 1960-1970 Dönemi

1960 ve 1970’li yıllara geldiğimizde, yeni toplumsal hareketlerin, özellikle de sosyalist hareketin dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de etkin hale geldiğini görürüz. Solun önemli bir yenilenme geçirdiği bu yıllar, aynı zamanda Türkiye’deki kadın hareketi için de bir geçiş sürecidir. Sol görüşlü ideolojik gruplar siyasi gündemi şekillendirmeye başlamış ve kadın sorununun çözümü olarak da sınıf mücadelesini sunmuştur. Bu dönemde, kadın hareketine dair en ufak bir yaklaşım

proletaryaya ihanet olarak yorumlanıyor ve kadınlar sol hareket içinde kadın olmalarından kaynaklanan ezilme biçimlerini tartışmaya açamıyorlardı. Kadınların gerçek sorunlarının işçi sınıfının kurtuluşu ile çözüleceğine inanan bir ideolojinin etkisiyle, solcu kadınlar kendilerine yeni bir söylem alanı yaratma ihtiyacı duymuşlardır. Neticede, bağımsız bir hareketin önemini fark eden kadınlar feminizmi yeni direniş yöntemleri olarak benimsemiş ve yaşamlarının her aşamasında toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele vermeye başlamışlardır. Stella Ovadia'ya göre, bu dönemde “kadınlık durumunun ne cumhuriyetçi ne de geleneksel solun öğretisine sığmayan feminist tahlili” kadınların kendi hayatlarındaki ve dönemin siyasi ortamındaki gerçek kopuşun nedeni olmuştur (Ovadia, 2013: 4). Hatta Tekeli'ye göre, erkeklerin, kadın sorununu görmezden gelmeleri neticesinde, Türkiye'deki feministler Batı'da hız kazanan yeni feminizmin keşfedilmesinde on yıldan fazla zaman kaybetmişlerdir (Tekeli, 1995: 13).

1970'ler aynı zamanda kadın hareketinin dünya çapında kurumsallaşmaya ve kamusal olarak tartışılmaya başladığı dönem olmuştur. Birleşmiş Milletler Dünya Kadın Konferansları'nın ilki, 1975 yılında Mexico City'de düzenlenmiş ve genel kurulun kararı ile 1975-1985 yılları arası “Kadın On Yılı” ilan edilmiştir. Eşitlik, kalkınma ve barış temennisiyle alınan bu karar, esas olarak kadınların istihdamına, sağlık ve eğitim haklarına yoğunlaşmıştır. Birleşmiş Milletler'in öncü olduğu bu adım ile birlikte, kadınlar için eşitlik mekanizmalarından biri hayata geçirilmiştir. Bu konferanslardan ikincisi, 1980 yılında Kopenhag'da düzenlenmiştir; burada son beş yılın durum değerlendirmesi yapılmış ve daha sonraki yılların planlamalarının üstünde durulmuştur. Kadın özgürleşme hareketinin uluslararası bir kurum tarafından, uygun yaklaşım ve yaptırımlarla ele alınması, sol hareketten kopan, kendi hareketlerinin yolunu çizmeye çalışan kadınlar için örnek teşkil etmiştir. Bu dönem, aynı zamanda kadınların “tarafsız denilen, aslında erkek ideolojisinin yeniden üretim mekanizmasından başka bir şey olmayan ve bilimsel-teknik devrim ile giderek daha rafine hale gelen bilimleri, kadın bakış açısıyla sorgulamaya başladıkları” bir dönem olmuştur (Çakır, 1996: 15). Bu sorgulamayla birlikte, 1980'lerin bilim dünyasında kadın çalışmaları disiplinini oluşturacak farkındalık başlar.

Ülkü Özakin'ın öne sürdüğü gibi, 1968 yılı ile birlikte, yani sosyalist fikirlerin daha yaygın olarak tartışılmaya başlandığı bir dönemde, feminist kuramları geliştirenler Batı'daki feminist aktivistler olmuştur (Akis v.d., 2009: 248). Batı'daki aktivistlerin kendi deneyimleri neticesinde oluşturdukları bu yazılar, yol gösterici olmaları nedeniyle Türkçeye çevrilmiş ve nihayetinde Türkiye'deki yerel feminizmin başlangıç noktası, feminizmi tanımamızı sağlayan bu çeviriler olmuştur. Aktivistler, hâlihazırda politika yaparken bir yandan da bu temel metinleri üretmişler ve onların deneyimleri Türkiye'deki feministlere de kendi politik ve ideolojik konumlarını anlamlandırma yolunu açmıştır. Bu dönemde Payel Yayınevi, Simone de Beauvoir¹⁹, Kate Millett²⁰ ve Shulamith Firestone²¹ gibi önde gelen feminist yazarların önemli eserlerini Türkiye'de yayımlamıştır.

Bununla birlikte, Nermin Abadan-Unat da kadın hareketinin akademiyle ilişkisinde bir başlangıç olarak kabul edilebilecek ve işçi kadın-göçmen kadın sorunlarına değinen **Türk Toplumunda Kadın** kitabını derledi (1979). Ayrıca yine bu dönemde Şirin Tekeli, kadınlar üzerine bir doçentlik tezi hazırlamış, bir siyasetbilimci olarak "kadınlar neden siyasette yoklar" sorusuna yanıt aramıştır. Bu tezde odak noktası feminizm değil, Marksizm olsa da; Tekeli'nin bu tez çalışmasıyla birlikte aslında Marksizm'in kadın sorunlarını görmeyi engelleyen bir perde oluşunu fark etmesi önemlidir²². Bu farkındalık, daha sonrasında Tekeli'nin kadın hareketinin bir parçası olmasında rol oynayacaktır.

Bu dönemin en önemli oluşumlarından biri, 1978 yılında yayın hayatına başlayan ve daha sonra 1980'li yıllarda kadın hareketinde önemli olacak **Kadınca Dergisi** idi. Önceleri moda ve güzellik gibi konularda öne çıkan bir kadın dergisi olan **Kadınca**, Aralık 1978'de Duygu Asena'nın derginin başına geçmesiyle o güne dek ele

¹⁹ Simone de Beauvoir'in **Kadın: İkinci Cins** adlı eseri üç cilt halinde, Bertan Onaran'ın çevirisiyle Türkçeye kazandırılmıştır. İlk cilt **Genç Kızlık Çağı** 1971 yılında, ikinci cilt **Evlilik Çağı** 1975 yılında, üçüncü cilt **Bağımsızlığa Doğru** ise 1978 yılında yayımlanmıştır

²⁰ Millett'in **Cinsel Politika** adlı eseri 1973 yılında Seçkin Selvi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitap ikinci baskısını 1987 yılında yapmıştır. 1975 yılında ise **Sokak Kadınları** adlı kitabı yine Seçkin Selvi çevirisiyle yayımlanmıştır.

²¹ Firestone'un **Cinselliğin Diyalektiği** adlı kitabı 1979 yılında Yurdanur Salman tarafından çevrilmiştir.

²² Tekeli'nin bu dönem ve çalışmaları hakkındaki yorumları, **İsyan-ı Nisvan** belgeselinden (2008) derlenmiştir.

alınmamış konuları gündeme getirmiştir. Cinsellik ve kadına şiddet gibi konuları tartışmaya açan dergi, kadın haklarının tartışılabilceğini ve kadınların yalnız olmadığını göstermesi açısından önemliydi (Filiz Koçali, 2003). Böyle yayınlarla birlikte, kadınların seslerini duyurabilmeleri için yazılı basına duydukları ihtiyaç da ön plana çıkmıştır.

1980 dönemindeki kadın hareketinde yer alacak kadınlar, hâlihazırda Batılı önemli isimleri okumuş ve feminist yaklaşımlarla tanışmışlardı. Ancak sol hareketteki erkekler feminist mücadeleyi ve feminizmi sınıf mücadelesine bir engel olarak gördüğü için, bu okumaları kapsamlı bir biçimde tartışma olanağı bulamamışlardı. Tekeli, bu konuda şu yorumu yapmaktadır: “Sonradan kendilerini feminist hareket içerisinde tanımlayan kadınların çoğu, o dönemde Marksist sorunsal içinden ‘kadın sorununa’ bakmakta olduklarından, bu önemli eserlerin etkisi, ancak 1980’li yıllarda kendini duyurdu” (Tekeli, 1989: 36). Sol örgütlerdeki varlık mücadeleleri ve okuduklarının etkisiyle, 1980 dönemi ile birlikte kadınlar ayrı ve güçlü bir kadın örgütlenmesinin önemini kavramışlardır. Arat’ın (Arat, 1991: 13) “Sol hareket her ne kadar kadınların kendi sorunlarına sahip çıkmalarını önlemişse de, onlara belli bir ideoloji çerçevesinde eylem yapma, devlete karşı çıkma deneyimini kazandırmıştı” savına uygun olarak, Türkiye’de 1980 döneminde feminist hareketin liderliğini yapacak kadınların arasında, 1970’lerin sol hareketinde rol almış olan kadınlar vardı. Buna göre, 1960 ve 1970 dönemlerinin 1980’lerde Türkiye’de bir kadın hareketinin oluşmasını mümkün kılacak ortamı hazırladığı söylenebilir.

2.4. 1980 Dönemi

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, Türkiye’de aktif siyaset son bulmuş ve tüm siyasi hareketler baskı altına alınmıştır. Bu durum kamusal alanı siyasetten ayırmış; ordu ise iktidarı elinde tutabilmek için tüm siyasi eylemleri ve siyasi partileri yasaklamıştır. Ancak bu baskı ortamı, Tekeli’nin de “paradoksal” olarak tanımladığı biçimde, kadınların uzun bir zamandan beri ilk kez kendi adlarına konuşmaya başlamalarına olanak vermiştir (Tekeli, 1989: 36). 1980 öncesinde, Türkiye solunun gündeminde bir kadın sorunu yoktu ve kadınların ezilmesinin özgül sorunlarının da

üstünde durulmuyordu (Berktaş, 2011: 279). Oysa 1980’ler kadınların toplumun her sınıfında ezilmeye devam ettiği bir dönemdi; “kadının erkek otoritesine boyun eğmesi gereken, kendi başına ayakta durmaktan aciz bir zavallı olduğu inancı hâlâ çok yaygın bir değer yargısıydı” (Tekeli, 1989: 36). İşte tam da bu dönemde, kadınlar kendi özgül sorunlarıyla mücadele etme yolunda adımlar atmışlardır. Çeşitli küçük gruplar ve ortak kimlikler çerçevesinde toplanan bu kadınların ortak amacı, “kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları sorunları sorgulamak, bu sorunlara çözüm aramaktı” (Arat, 1991: 10).

1980’lere değin, kadınların örgütler içinde ve hak mücadelesinde uymaları gereken kurallar dönemin etkin solcu erkekleri tarafından belirleniyordu. 1980 döneminin belirgin özelliği ise, feminist hareketin, sol hareketten, devletten ve otoritelerden bağımsız bir şekilde gelişmiş olmasıdır. Bu dönemde, sol örgütlerde yetişmiş kadınlar bir araya gelip okuma grupları oluşturdular. Sol örgüt deneyimlerinden öğrendikleri üzere, erkek hegemonyasındaki sol hareket toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan bir çözüm önermiyor ve cevabı sınıf mücadelesinde arıyorlardı. Böylelikle bu dönemde esas olarak “erkek liderlerin ideolojik hegemonyası” (Tekeli, 1995: 13) sorgulandı. Kadın olmaktan kaynaklanan ve çözümsüz kalan soruların yanıtları için feminist mücadeleye katılan kadınların karşısında, bu sefer aynı sol örgütlerde birlikte mücadele ettikleri erkekler vardı. Bu solcu erkekler feminizmi “işçi sınıfını bölen bir burjuva düşüncesi” olmakla suçuyorlardı (Yaprak Zihnioğlu, 1997: 22). Kadınlara yöneltilen başka bir suçlama da feminizmin 12 Eylül darbesinden beslendiğidir; bu görüş doğrultusunda bu dönemdeki feministlere “Eylülist” sıfatı yakıştırılmıştır²³. Oysa kadınlar şiddete, dayağa, tacize karşı kampanya ve örgütlenmeler yürüterek, kendi haklarını demokratik bir biçimde savunmanın temellerini atıyorlardı. Bu savunma için de öncelikle egemen ataerkil kültür tarafından belirlenen ve kendilerine biçilen kadınlık rollerini sorgulamaları gerekliydi. Kendilerini feminist olarak adlandıran bu öncü kadınlar, feminizme yüklenen tüm olumsuz anlamlara rağmen, Türkiye’deki kadın hareketine belirleyici bir ivme kazandırmışlardır (Arat, 1991: 10). Türkiye’de bu

²³ “Eylülist” kelimesi, 12 Eylül 1980 darbesinden ve sonuçlarından kendisine fayda sağlayan kimseleri tanımlamak için kullanılıyordu.

dönemle birlikte ortaya çıkan ikinci dalga feminizm ile “kadın bilincini yükseltmek, cinsiyetçiliğin kavramlarını oluşturmak, bunu toplumda deşifre etmek ve çözüm yolları oluşturmak için bir kadın kurtuluş hareketi başlatılmıştır” (Çakır, 2007: 437). Nihayetinde siyasetle uğraşmış pek çok kadının yolu bu okuma ve tartışma gruplarıyla kesişmiştir. Bütün sol akımlar ve sol yayınlar devlet eliyle engellenirken, feminist yazın bir baskıyla karşılaşmamıştır. Büyük olasılıkla, yeni filizlenen bir akımın daha sonra bu denli güçleneceği devlet düzeyinde öngörülemediği. Arat, kadın hareketinin bu baskıcı dönemde sesini duyurabilmesinin “önceleri kadın gruplarının önemsenmemesinden, belki Kemalist geleneğin kadın konusuna meşruiyet tanımış olmasından” kaynaklandığını belirtir (Arat, 1991: 16).

Tüm hareketlerin yasaklandığı bu baskı ortamında, kadınlar bir araya gelebilen ve tartışmaya devam eden bir grup oldular. Türkiye’de 1980 sonrası yükselen feminizmi şöyle anlatır Aksu Bora: “1980 öncesi demokratik kitle örgütlerinde, sol örgütlerde yer alan, ama bu örgütlerin tabanından değil, daha çok yönetim kadrolarından gelen kadınların öncülük ettiği bir hareketti” (Bora, 2011: 17). Aynı yazıda belirtildiği üzere, bu kadınların en belirgin özellikleri, iyi eğitilmiş olmaları ve batı dillerindeki yazını izleyebilmeleridir. Bu durumda, dönemin kadın hareketinin öncüleri olan ve daha sonrasında Türkçe dizgenin oluşturulma sürecinde aktif rol oynayacak kadınlar, orta sınıfa mensup, şehirli kadınlardır. Toplumda var olan ataerkil kalıplar kolektif bir çaba ile sorgulanmıştır. Kendi hayatlarındaki ve daha önceki örgütlerindeki eşitsizlikleri anlamlandırabilmek için kendilerine bir yol arayan kadınlar, batılı kaynaklar aracılığıyla feminizmi keşfetmişlerdir. Batı’da yeni feminist yaklaşımların yükselmekte olduğunu fark eden ve bir şekilde bu metinlerle tanışan Türkiyeli feministler, yerel feminist literatürdeki boşluğu çeviri yoluyla doldurmaya odaklandılar. Yeşim Arat’a göre, 1980’lerin kadın hareketi yerel düzlemde yola çıkarak evrensel sınırlara erişmeye çalışmıştır; Türk kadınları eşitlik ve özgürlük gibi evrensel değerleri hedeflemiş, bir yandan da yerel bağlamdaki kişisel deneyimlerine dayanarak yerel sınırlar içinde mücadele vermişlerdir (Arat, 1993). Bilinç yükseltme grupları ve bir araya gelen küçük tartışma grupları ile birlikte, feminist düşünceleri daha geniş kitlelere yayma ihtiyacı da ortaya çıkmıştır.

1980 döneminde, YAZKO²⁴ doğrudan kadınları hedef kitle olarak alan bir kadın kitapları dizisi yayınlamayı planlar. Darbe yönetimi, siyaseti ve siyasi yazını yasakladığında, siyasi gündemden epey süre uzak kalmış kadın konusu ilgi çekmeye başlamıştı. YAZKO 1981 Mayıs'ında "Edebiyatımız ve Kadın Sorunu" konulu iki panel düzenlemiş ve paneller kamuoyunda büyük ilgi uyandırmıştır. Bu durum bize hangi kitapların ne zaman çevrileceğinin belirlenmesinde piyasa koşullarının da rol oynadığı gerçeğini gösterir. Hangi akım güncelse, hangi konuyu tartışmak o dönem için önemliyse, o konuya dair kitaplar yayın dizgesinde kendine yer bulmaktadır. Bu süreçte önemli bir itici rolü olan YAZKO'dan ilk teklif Mustafa Kemal Ağaoğlu aracılığıyla Şirin Tekeli'ye gider; Tekeli akademik çalışmalarında kadın konusuna yer vermiş, ancak 1981 yılında Yükseköğretim Kurulu YÖK'ün kurulmasıyla birlikte akademisyenlikten istifa etmiştir. Böylesi önemli bir dizinin kadınlarca ortaklaşa hazırlanması gerektiğini düşünen Tekeli, bu öneriyi konuyla ilgilenen akademisyen ve gazeteci kadınlara iletir (Tekeli, 1989: 37). Bu isimler, birbirini tanıyan kadınların haberleşmeleri sonucu bir araya gelir. Bu ilk çekirdek kadroda, Tekeli'nin TÜMAS'tan²⁵ arkadaşı Gülnur (Acar) Savran ile birlikte Şule (Torun) Aytaç, Ferai Tınç, Yaprak Zihnioğlu, Günseli İnal yer almıştır. YAZKO öncülüğü neticesinde, buluşmalar ve tartışmalar sonucu ortaya çıkan bu çeviri grubu görüşlerini paylaşarak çevrilecek eserleri belirler. Buna göre, çevrilmek üzere seçilen ilk kitap Juliet Mitchell'in **Women's Estate** (1971) adlı kitabıdır.²⁶ Bu küçük gruptaki çevirmenler, Mitchell'in kitabını çevirmeye başlar; ancak bu esnada siyasete ve topluma yönelik feminizm perspektifinin Türkiye bağlamında yeterince bilinmediği gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda öncelikli ihtiyaç, feminist perspektifi Türkçede anlamlandırabilmek olmuştur. Bu anlamlandırma çabası, toplantılar, seminerler ve tartışmalar ile sürmüştür. Neticede özgür bir söylem oluşturma çabasıyla başlayan konuşma ve tartışma süreci sokağa taşar ve eylemler de bunu takip eder. Bu eylemlilik ile birlikte, 1983 sonlarında Kadın Çevresi Yayıncılık kurulana değin kitabın yayınlanması askıya alınır. Kadın Çevresi ise feminist klasiklerin Türkçeye kazandırılmasına öncülük ederek, feminist tartışma zeminlerinin inşasında yol

²⁴ Sınırlı Sorumlu Yazar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi.

²⁵ Tüm Asistanlar Derneği. Bu dernek, 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte kapatılmıştır.

²⁶ Bu kitabın seçilme ve çevrilme süreci ile çevirmenleri ileriki bölümlerde daha detaylıca incelenecektir.

oynamıştır. Handan Koç'un belirttiği gibi 1980'lerden önce de Beauvoir ve Payel Yayınları'ndan çıkan diğer yayınlar yaygın olarak okunuyordu; bu feminist eserleri okuyanlar için 1980'lerde hayat bulan Kadın Çevresi Yayınları “nefes alınan bir yer” olmuştur (Koç, 2013). Kadın Çevresi'nin bir diğer önemli özelliği de, yukarıda bahsettiğimiz moda akımlar tarafından belirlenen yayıncılık politikasının aksine, hareketin ihtiyaçlarına uygun bir yayıncılık anlayışı belirlemiş olmasıdır. O dönemde, feminist hareket yeni bir söylem oluşturma çabasıyla, ihtiyaç duydukları söylemi ve bağlamı çeviriyle inşa edebileceklerini fark eden kadınlar, ağırlığı çeviriye vermeyi seçmişlerdir.

1970'li yıllarda Türkçe dizgeye kazandırılan feminist yayınların gerçek anlamda tartışılması da bu döneme denk düşer. 1980'ler bir tartışma ve sorgulama dönemi olmuştur; dönemin siyasi koşulları kadınları bir araya getirmiş ve feminist literatürü tartışma ortamı oluşturmuştur. Bu tartışmalar bir süre sonra “bilinç yükseltme grupları” halini almıştır. Burada önemli olan nokta, Batı'da “awareness-raising/consciousness-raising” olarak bilinen bu tartışma ve yenilenme gruplarının bir ismi olmadan eyleme dönüşmüş olmasıdır. Zira “bilinç yükseltme” 1980 dönemindeki çeviriler ve tartışmalar sonucu Türkçedeki feminist söyleme yerleşmiştir. Tekeli, bu dönemdeki grupların, esasında bilinç yükseltme grupları olduklarını zamanla, Batı literatürünü daha iyi tanıdıklarında keşfettiklerini söyler (Tekeli, 1989: 37). Kendilerini ve hareketi yeniden tanımlayan kadınlar, bu yenilenen söylem içinde ataerkilliği sorgulayıp, cinsler arası mevcut eşitsizliğe karşı bir duruş geliştirmişlerdir. 1970'ler boyunca işçi sınıfı sorunlarına ağırlık verildiği ve kadının ezilişi meselesi derinleştirilmediği için, “1980 öncesinde Türkiye'de kadınların salt kadın oldukları için özgül bir biçimde ezildiklerini gündeme getiren herhangi bir hareket yoktu” (Tekeli, 1989: 36) demek mümkündür.

Bu dönemin kadın hareketi açısından tarihi değer taşıyan ve kadın hareketine toplum nezdinde ve yazın çevrelerinde meşruluk kazandıran olayı ise, YAZKO tarafından yayımlanan haftalık **Somut** dergisinde kadınlar için de bir sayfa ayrılmasıdır. Feminist kadınlara ait bu sayfa ile birlikte, Kadın Çevresi'nin kuruluşuna giden temeller atılmıştır. Yaklaşık altı ay süresince bu derginin dördüncü sayfasında yazan kadınlar, esas olarak Kadın Çevresi merkezindeki feminist çeviri sürecinin bir

parçasıydılar. 2013 yılında, bu ilk feminist metinlerin 30. yıldönümünü kutlamak amacıyla, özel bir baskı hazırlanmıştır (Ovadia ve Evin Doğu). Bu özel baskıda, Zeynep Avcı hareketin önemini şöyle belirtir: “...bu sayfanın yapılmasıyla Türkiye’deki kadın hareketi kendine yeni bir yol aramaya karar verdi, aradı, nice yollar buldu, sonrasını da kimse durduramadı” (Avcı, 2013: 14). Kadınlar arasında olumlu tepkiler uyandıran **Somut**, feminizmi bir burjuva fikri olarak gören kemikleşmiş sol kitlede ise tepki ve öfke yaratmıştır. Neticede YAZKO yönetiminin değişmesiyle birlikte, 1983 yılında Somut deneyimi sona ermiştir. Bu noktada Käppeli’nin tespiti önemlidir: “Belli bir toplumun kadınlarının ne kadar özgür oldukları ve o toplumda feminizme gösterilen hoşgörü düzeyi feminist basının büyüklüğüne ve kabul görmesine göre kestirilebilir” (Käppeli, 2005: 455).

Somut, feminist kadınlara kendilerine ait bağımsız bir yayın organının önemini göstermiştir. Özerk bir yapılanma olması hedeflenen Kadın Çevresi’nin kuruluş süreci de bu bağımsızlık ihtiyacından doğar. 1983 yılının sonunda, 13 feminist ortak “ev içinde ve ev dışında, ücretsiz ve ücretli çalışan kadınların emeğine dayalı ve bu emeği değerlendirme” amacıyla Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Danışmanlık şirketini oluşturdular (akt. Tekeli, 1989: 38). Kadın Çevresi, başlattığı kitap kulübü faaliyetleriyle mevcut yayınları tartışmayı ve daha geniş bir kitleye ulaştırmayı başardı.

1984’ten itibaren feminist klasikleri yayınlayan Kadın Çevresi, üretilen yeni söylemi kitlelere yayma aracı olarak yine dergiyi seçmiş ve kitap kulübündeki kadınlar **Feminist** dergisini yayımlamıştır. Kadınların yazmalarını, kendilerini anlatmalarını teşvik eden **Feminist**’in amacı, “birey olarak kadınlara saygınlık kazandırmak, birey olarak en azından toplumsal hak ve özgürlüklerini kullanmalarını desteklemektir” (Arat, 1991: 14). Bu adımlarla şekillenen yazarak var olma mücadelesi 1988 yılında **Sosyalist Feminist Kaktüs** dergisinin yayın hayatına başlamasıyla sürmüştü ve hem makale çevirileri hem de özgün yazılarla feminizm tartışmaya açılmıştır. **Kaktüs**’ün oluşumunda yer alan kadınlar, Kadın Çevresi ve kampanya deneyimlerinde yer almışlardır; bağımsız bir kadın politikasının önemini gördüklerinden, yaklaşımlarını buna uygun şekilde belirlemişlerdi. Bu dönemde, yalnızca İstanbul’da değil, Ankara’da da örgütlenmeler söz konusuydu. Bir “Perşembe grubu” kurulmuştu ve bu

grup bilinç yükseltme çalışmaları yapıyordu. Şubat 1989'da İstanbul ve Ankara'da örgütlenen feministler bir araya gelmiş ve 1. Feminist Haftasonu düzenlenmiştir. Bu toplantının ardından, 1989 yılında "Mor İğne" kampanyası düzenlenmiş ve kadınlar tacize karşı seslerini yükseltmişlerdir. Akabinde kadın sığınakları için mücadele başlamıştır, kadının kurtuluşu için çaba gösterilmiştir; tüm bu yaşanan süreçler birbiriyle bağıntılı biçimde gelişmiştir. Buradaki amaç, "kadın-erkek eşitliğinden öte, kadınların kendi değerleri ile biçimleyebilecekleri adaletli bir dünya yaratmaktır" (Arat, 1991: 12). Görüldüğü üzere, vaktiyle çeviri kitaplarla başlayan uyanış, ataerkil yapıya meydan okuyan bağımsız bir kadın mücadelesinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Mevcut düzenin sorgulanması esnasında, kadınların bu hareketi adlandırma ihtiyacı da ortaya çıkar. Tekeli'nin **İsyan-ı Nisvan** belgeselinde vurguladığı gibi, dönemin baskı ortamında, kadınların kendilerini "feminist" olarak adlandırmaları onları her cephede zor durumda bırakacaktı. Bu yüzden de YAZKO çevresinde bir araya gelen kadınlar, "feminist" kelimesini kendilerinin yerine, yabancı bir kadının söylemesinin daha uygun olacağına karar verdiler. Tekeli, kadın hareketi aktivisti avukat Giselle Halimi'ye Paris'teki görüşmelerinde bu durumdan söz etmiştir²⁷. Nisan 1982'de YAZKO öncülüğünde düzenlenen Kadın Sorunları Konferansına konuşmacı olarak Tunus kökenli Fransız feminist Halimi'nin davet edilmesindeki önemli bir faktörü şöyle açıklar Tekeli: "Bize getirileceğini çok iyi bildiğimiz Batı kopyacılığı suçlamasını geçersiz kılacak bir Üçüncü Dünyalı feministti" (Tekeli, 1989: 37). Bu toplantı, yüzyılın başındaki ilk tartışmalardan bu yana feminizmin kamuoyu önünde gündeme geldiği en önemli andır. Böylece darbe ile birlikte susturulan siyasi ortamda, bir siyasi görüş olarak feminizm dile getirilmiştir. Bu toplantı daha fazla kadının hareketten haberdar olmasına zemin hazırlamış, nihayetinde küçük bir grup olarak bir araya gelen kadınlar, büyük bir gruba evrilmeye başlamıştır. Altı kişiden oluşan bu ilk çeviri grubuna ilgi gün geçtikçe artmıştır. Bu kadınların çoğu Marksist'ti ve değişik sol gruplardan geliyorlardı; dahası kendi özgül sorunlarının sol örgütlerde nasıl bastırıldığını ilk defa fark ediyorlardı. Bu sürecin onlar için önemi,

²⁷ Daha sonra, düzenlenen bu konferansta Halimi'nin tercümanlığını da Tekeli yapmıştır.

uzun yıllardır benimsedikleri görüşlerle hesaplaşmaları ve kendi gündelik hayat deneyimlerini konuşmaya başlamalarıdır.

1985 yılında, Birleşmiş Milletler Üçüncü Dünya Kadın Konferansı, Nairobi’de düzenlenmiş, eşit katılım ve eşit vatandaşlık ilkeleri doğrultusunda ve Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı kapsamında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) kabul edilmiştir. Bunun ertesinde Türkiye’de de bu sözleşmenin tüm hükümleriyle uygulanmaya konması ve boş bir kâğıt parçası muamelesi görmemesi için dilekçe kampanyaları yapılmıştır. TBMM’ye 4000 kadının imzasını taşıyan bir dilekçe sunulmuştur. Kadınların kitlesel olarak hareket ettiği, mevcut yasaların bu sözleşmeye uyarlanması için imza topladığı bu kampanya, kadın hareketi mücadelesinin ilk görünür etkilerinden biri olmuştur. Türkiye’de 19 Ocak 1986 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşmenin uygulanması kadın hareketinin öncelikli amacı haline gelmişti. Bunu 1987 yılında kadınların sokağa döküldüğü ilk kitlesel miting olan Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü izlemiş; bu yürüyüş ile kadına yönelik şiddet toplumda konuşulur hale gelmiştir. Bu yürüyüşün düzenlenmesinde, vaktiyle bir yargıcın şiddet gören kadının açtığı boşanma davasını “kadının sırtını sopasız” bırakmamak gerektiği savıyla reddetmesinin duyulması etkili olmuştur. Toplumun bu olayı umursamaması ve kadına yönelik şiddetin bu denli sıradanlaşmasını kınamak için, kadınlar dönemin ilk sokak gösterisini düzenlediler. 1988 yılının 8 Mart’ında, bu dayağa karşı dayanışma kampanyasının bir neticesi olarak, kadınların tanıklıkları ile şekillenen **Bağır Herkes Duysun** (1988) isimli kitap Kadın Çevresi tarafından yayımlanmıştır. Kitabın basımı için gerekli geliri elde etmek üzere, Kariye Müzesi’nde bir sokak şenliği düzenlenir ve kadınlar seslerini duyurmak için gereken ortamı yine kendileri sağlarlar.

Bu bilgiler göz önüne alınarak, 1980’ler kadınların “biz de varız” dediği bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu etkinlikler ve gösteriler aracılığıyla pek çok kadın, hareket ile tanışabilmiş ve kadın örgütlenmesinin önü açılmıştır. Böylelikle 1980 döneminde pek çok feminist oluşum ortaya çıkmış; Avrupa’da 1970’li yıllarda başlayan kurumsallaşma Türkiye’ye 1980’lerin sonunda yansımıştır. Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği ve Kadın Dayanışma Derneği gibi örgütlenmeler, kadınların da eşit bireyler olduklarını ve mevcut yasaların kadınlar lehine değişmesi gerektiğini

savunmuşlardır; CEDAW sözleşmesinin de takipçisi olmuşlardır. “Dayağa Karşı Dayanışma” kampanyası sürecinde kurulan Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği, “geleneksel kurumsallaşmaya ve hiyerarşik yapılanmaya karşı olan feminist hareket içinde yeni bir aşama idi” (Arat, 1991: 11). Hayatın her alanındaki eşitsizliğe direnen bu kadınlar, ataerkil kurumların değişimini sağlama amacındaydılar. Yine bu dönemde feminist olmayan kadın örgütleri de mevcuttur. Örneğin, Semra Özal tarafından 1986 yılında kurulan Türk Kadınına Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı dönemin siyasi ortamına uygun bir ideolojiyle sınırlı kalmıştır. Bu vakıfta kadın hareketinin özerk mücadelesi yerine, evliliğin en elzem hak olduğu görüşü hâkimdir. Bu yaklaşımlar, kadın hareketinin gelişimine engel teşkil etmiştir.

Yazarak ve söylem üreterek başlayan mücadeleyi, imza kampanyaları, feminist kongreler ve sokak gösterileri izledi; hareket bu noktadan sonra sokağa taşı. Ortak ezilmişlikler neticesinde, kendi hayatlarına sahip çıkma mücadelesi veren kadınlar örgütlenmeye başlamış ve şiddete karşı kampanyalar yürütmüşlerdir. Tekeli'nin de vurguladığı gibi, Batı dünyasına göre yirmi yıl gecikmeyle de olsa, 1980 dönemi Türkiye'de kadınların kurtuluşu hareketinin oluştuğu, meşruluk kazanıp rüştünü ispat ettiği bir dönemdir (1989: 39). Bu dönemle birlikte, feminist hareket yeni bir muhalefet biçimi yaratmış oldu. Siyasi iktidar hedefi olmaksızın, toplumsal mücadele ön plandaydı. Aslında bu dönemin feminist kadınları, devlete karşıydı; ataerkil devletle ittifak kurmak yerine, özel hayatlarındaki eşitsizlik için kendileri bir mücadele başlattılar. Arat'ın deyimiyle “sağ-sol eksenine dayanmayan, kendi eksenini kendi yaratan, köktenci bir eleştiri ile kadınları politize eden feminist ideoloji” (Arat, 1991: 13) bu dönemdeki hareketin belirleyicisi olmuştur. Böylece, feminist çeviriler, kadın sorunlarının tartışıldığı dergi sayfaları, sokağa taşan mücadele ve akademiye sirayet eden feminist düşünce biçimleriyle, Kadın Çalışmaları alanının temelleri atılmıştır.

2.5. 1990 Dönemi ve Sonrası

Türkiye’de 1980 döneminde yeniden yapılanan kadın hareketinin açtığı yolun ertesinde, kadınlar yeni yollar bulmaya ve varlık mücadelelerine devam etmiştir. 1980’lerin sokağa taşan hareketli yönü, 1990’larda yerini kurumsallaşmaya bırakmıştır. Bu durum hem hareketin kendi içindeki kurumsallaşmadan ve akademikleşmeden, hem de Türkiye’nin mevcut politik ortamından kaynaklanmaktadır. Feminist hareket, yeni ve özgün bir söylem oluşturarak hem siyasette hem toplumda gündelik sorunları tartışmaya açabilmiştir. Bununla beraber, bu dönemde dünya çapında da kadın hareketinin etkileri sürmüştür, 1993 yılında toplanan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konferansı’nda kadın haklarının da evrensel insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğu görüşü savunulmuştur. 1995 yılında, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin’de düzenlenmiş ve daha sonra 2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun özel bir oturumuyla birlikte 2000’li yıllarda kadın konusu tartışılmıştır. Bu görüşmeler doğrultusunda, 21. yüzyılda toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yolda önemli gelişmeler yaşanacağı öngörülmüştür. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde de, kadın hakları büyük önem taşıdığı için, Türkiye kadın konusunda reformlar getirmek durumunda kalmıştır. 2002 yılında, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu, kadın hareketinin de etkisi ve katkısıyla değiştirilmiş; kadının evlilik, boşanma ve mülkiyet hakları yeniden düzenlenerek iyileştirilmiştir.

Bununla birlikte, 1990’lar kadın hareketi ile kimlik siyasetinin bir araya geldiği bir dönemdir. Bu dönemde, Türkiye’deki kadın hareketi tarafından daha önce gündeme getirilmeyen Kürt kadın hareketi görünür olmaya başlamıştır. Kürt halkının mücadelesinde kadınların rolü ön plana çıkarılmıştır²⁸. Handan Çağlayan’ın belirttiği üzere, 1980 sonrası Kürt hareketinin ayırt edici özelliklerinden en önemlisi, kadınları kitlesel bir şekilde harekete geçirebilmiş olmasıdır (Çağlayan, 2013: 18). Böylece 1980’li yıllardan itibaren kamusal alanda Kürt kadını kimliği oluşmuş, Kürt kadınları siyasette aktif olmaya başlamıştır. Yine bu dönemde İslamcı harekette de kadınlar seslerini duyurmaya başlamış, kadın dergileri yayımlamış ve türban mücadelesine

²⁸ Kürt hareketinde kadınlara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için, bkz: Handan Çağlayan, 2013.

girişmişlerdir. Ayrıca Kemalist kadınlar da örgütlenmiş, Atatürk ilke ve inkılabları doğrultusunda kadın hakları mücadelesi vermişlerdir; bu doğrultuda 1989 yılında kurulan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği günümüze değin faaliyetlerini sürdürmektedir. Kimlik siyaseti neticesinde, sosyalist feministler, radikal feministler, Müslüman, Kemalist, Kürt ve Ermeni feministler kendi örgütlenmelerini ve mücadelelerini sürdürmektedirler. Bunun yanında, bu kimlik siyasetlerinin ertesinde 21. yüzyıl ile birlikte LGBTİ²⁹ örgütlenmeleri de önem kazanmıştır. Daha sonrasında tüm bu kimliklerin sınırlarının sanıldığı kadar sabit ve net olmadığını iddia eden Queer teori son 10 yılın önde gelen araştırma konusu olmuştur.

1980 döneminden bu döneme yansıyan en önemli etkilerden biri, 1990 yılında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın kurulması olmuştur. Maddi sıkıntıları nedeniyle ilk sığınağın açılması 1995 yılını bulsa da, Vakıf şiddete maruz kalan kadınlara hukuki ve psikolojik destek sağlama görevini günümüzde de sürdürmektedir. Bu dönem aynı zamanda, projelerin ve hibelerin ön plana çıktığı bir dönemdir. Uluslararası düzeyde desteklenen projeler ve kampanyalar ile kadın okur-yazarlığı ve kadın istihdamı gibi konularda önemli adımlar atılmıştır.

Yine 1990 yılında, Türkiye'deki feminist mücadelenin tarihi açısından büyük önem taşıyan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı açılmıştır. Feminist tarih çalışmalarının en önemli hedefi, kadınların tarihteki rollerini belirgin kılmaktır; bu kütüphane de gerek bağışlarla büyüyen koleksiyonuyla gerekse yürüttüğü sözlü tarih çalışmalarıyla Türkiye'deki kadın hareketinin varlığını belirginleştirip kurumsallaştırmıştır. Kadınların toplumda ve siyasi çevredeki görünürlüğü, devlet düzeyinde de etki göstermeye başlamış; 1990 yılında Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Böylece “kadın hareketi yalnızca otoriter devletin ataerkil kurumlarına karşı çıkmakla kalmayıp, aynı zamanda devletin kurumlarını da etkileyerek, politik düzeyde kadın sorunlarını meşrulaştıran ve devletin ataerkil ideolojisiyle içeriden savaşıyan bir kurumun oluşturulmasında etkili oldu” (Kırca-Schroeder, 2007: 98). Bu mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne de sirayet etmiştir. Türkiyeli kadınlar, uzun yıllardır seçme-seçilme hakkına sahip olsalar da,

²⁹ Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Transgender ve İnterseks.

mecliste eşit temsil olanağı bulamamaktadırlar³⁰. Kota uygulamaları, siyasi partilerin çıkarlarıyla çatışabilmektedir. Bu bağlamda kadın adayların da eşit temsil hakkı bulabilmeleri için mücadele etmek üzere, 1997 yılında Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER) kurulmuştur. Kadınların sorunlarını yazılı bir şekilde sunarak, daha geniş kitlelere ulaştırma çabası bu dönemde de etkisini göstermektedir. Yazılı metinler üretilerek, hemen her yerdeki kadına ulaşmak mümkün olabilmektedir. 1995 yılında yayın hayatına başlayan ve “Kadınlara Mahsus Gazete” olarak tanıtılan **Pazartesi Dergisi** de bunun en somut örneklerinden biri olmuştur. Bu dergilerle birlikte, ataerkil toplumun uyguladığı kadına yönelik şiddet ve kadına yüklenen ikincil konum gözler önüne serilmiştir

Bu dönemde, Türkiye’de kadın hareketi akademik eğitim bağlamında da kurumsallaşmaya başlamıştır. Günümüz itibariyle pek çok şehre yayılan Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezleri’nin ilki 1989 yılında İstanbul Üniversitesi’nde kurulmuştur. 1990-1991 döneminde, Kadın Çalışmaları lisansüstü programı, disiplinlerarası bir alan olarak başlatılmıştır. Kadın Araştırmaları Merkezleri, kadınların akademideki statülerini yükseltmek, bilimsel araştırmalar yapmak ve toplumsal cinsiyete duyarlı eğitim programları hazırlamak üzere kurulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’nin pek çok üniversitesinde merkezler ve lisansüstü programları açılmıştır. Şu anda İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde bu alanda lisansüstü programlar bulunmaktadır. Ayrıca, İstanbul, Marmara, Ankara, Gazi, Çankaya, ODTÜ, Hacettepe, Ege, Mersin ve Çukurova gibi üniversitelerde de Kadın Sorunları Araştırmaları Merkezleri kuruldu. Aynur Demirdirek’in de belirttiği gibi, “1980’ler sonrasında yükselen feminist hareketin yol açıcılığıyla geçmişi kadın bakış açısıyla araştırıp yorumlayan, kadınlara görünürlük kazandıran çalışmalar önemli bir ivme kazandı” (Demirdirek, 2011: 14). Sadece Kadın Çalışmaları disiplininde değil, başka pek çok alanda da toplumsal cinsiyeti temel alan disiplinlerarası çalışmalar yoğunlaştı. Böylelikle de kadın konusunda, toplumsal cinsiyete duyarlı yetişmiş insan gücü için bir adım atılmış oldu.

³⁰ Kadın milletvekilleriyle ilgili güncel bir sözlü tarih çalışması için, bkz: Çakır, 2014.

Görüldüğü üzere, 1990'dan sonra, kadın hareketindeki kimlik siyasetiyle de birlikte, kadın örgütlenmesinde ve akademik kurumsallaşmada çeşitlilik artmıştır. Bu çeşitlilik, günümüzün kadın hareketinin zengin tarihinin bir parçası olmuştur. Bu dönemde kadınlar kendi sorunlarını tartışmaya açıp, bu sorunları siyasi zemine taşıdıkça, daha demokratik bir siyasetin de önü açılmıştır. Bu dönem aynı zamanda kadınların bireysel özgürlük taleplerinin de ön plana çıktığı bir dönemdir. Kadınlar, kendi bedenlerine ve emeklerine sahip çıkarak, hayatın her alanında karşılaştıkları cinsiyetçilikle mücadele etmişlerdir. Birbirleriyle ve geçmişleriyle etkileşime geçmeye başlayan kadınlar, hayatlarına hâkim olan cinsiyete dayalı adaletsizliği anlamlandırmaya başlamışlardır. Yaşadıkları cinsiyetçiliğin kendilerine özgü bir durum olmadığını fark edip, bu eşitsizliği yenme yolları aramışlardır. Kadına yönelik şiddeti, aile planlamasını, ev içindeki ücretsiz emeği, cinselliği ve özellikle de kürtajı tartışmaya açmışlardır.

2.6. Değerlendirme

Türkiye'de feminist hareket, köklerini 19. yüzyıl Osmanlı toplumundan alır. Bu uzun ve köklü tarih, bu çalışmada dört aşamada incelenmektedir. İlk aşama, 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet ile hız kazanan Osmanlı Devleti zamanındaki kadın hareketidir. Bu ilk hareket, Osmanlı toplumunda kadına geleneksel olarak yüklenen rolleri tartışmaya açarak kadının statüsünü sorgulamıştır. Böylelikle, kadının kamusal hayata katılımı, eğitim görme ve çalışma hakkı savunularak, eve mahkûm edilen kadını özgürleştirme amacı güdülmüştür. Kadının ekonomik özgürlüğünü kazanması, feminist hareket açısından önemlidir. Berktaş'ın da vurguladığı üzere, “gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatiflere sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır” (Berktaş, 2003: 89). Feminist bir bilincin temellerinin atıldığı bu öncü dönemin en önemli özelliği, çeşitli yayınlar aracılığıyla pek çok kadına ulaşma çabasıdır. Türkiye kadın hareketindeki ikinci aşama ise, Cumhuriyet'in ilanı ile başlar. Kadınlara oy hakkı verilmesi ve Medeni Kanun'un kabulü gibi reformlar ile kadının statüsünde belirgin bir gelişme gözlenmiştir. Yeşim

Arat'ın vurguladığı gibi, Kemalist gelenek kendi Batılılaşma amaçları doğrultusunda kadın haklarına sahip çıkmış ve kadınlara fırsat eşitliği sunma yolunda bir adım atmıştır (Arat, 1991: 9). Ancak bu dönemdeki kadın dernekleri, ataerki düzende tüm şiddetiyle devam eden kadının ezilmesiyle mücadele etmek yerine kazanılmış hakları ve mevcut değerleri korumayı sürdürmüştür.

Daha sonra, kadın hareketinin sol hareketle birlikte gelişip değiştiği 1960 ve 1970'lı yıllar gelmektedir. Bu yıllarda, yeni kavramlar üretip bunları tartışmaya açan sol hareket, toplumun siyasi gündemini de belirlemiştir. Ancak kadınların özgül sorunlarının gündeme getirilmesi, proletaryaya ihanet olarak görülmüş ve bu baskı, kadın hareketinin gelişimini yavaşlatmıştır. 1980 askeri darbesinden sonra ise, acımasız bir sıkıyönetim ortamı, bütün muhalif sesleri susturmuştur. Bu istikrarsız siyasi ortamda feminizm ön plana çıkmış ve tartışma şekillendirir hale gelmiştir. Sadece ataerkiye değil, yeni rejime ve mevcut baskıcı sisteme de karşı çıkmalarına rağmen sol hareket tarafından "Eylülist" olarak yaftalanmış, feminist kadınlara "erkek düşmanı" suçlaması yapılmıştır. Yine de kadınlar kendi güçlerinin farkına vardılar ve kendilerini keşfederek feminist isyanı başlattılar.

Yeşim Arat'a göre, bu dönemdeki kadın hareketi, "Kemalist reformların önderliğinde gerçekleşen Batılılaşma sürecinin bir parçasıdır" (Arat, 1991: 7). Bir yandan toplumdaki ataerkillikle mücadele eden kadınlar, öte yandan demokratik ve laik bir toplum için de önemli olmuşlardır. 1980 dönemini diğer dönemlerden ayıran en önemli faktör, kadınların kendi sorunlarını ve kendi çözümlerini kendilerinin dillendirmeleridir. Osmanlı'da Jön Türkler, Cumhuriyet döneminde Kemalist reformlar ve daha sonra da solcu erkekler tarafından tartışmaya açılan kadının toplumdaki konumu, 1980 döneminde bizzat kadınlar tarafından gündeme getirilir. Kadınlar kendileri için, kadın açısından değerlendirilebilecek bir hayatın olabileceğini fark ettiler. Bu süreçte, toplumsal ve siyasal olarak hak ettikleri konuma erişmeye çalışan kadınlar, feminist yazını kullanarak kendi bakış açılarını tarihe kaydetmek istemişlerdir. Bu dönemde yapılan çeviriler ve başlatılan tartışmalar ile feminizm Türkiye yazın çoğuldizgesindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Bir yandan da kadının toplumdaki konumu ile ilgili sorunlar da kurumsallaşmaya ve siyasi çerçevede tartışılmaya başlamıştır. Kırca-Schroeder'in de belirttiği gibi, Türkiye'deki

kadın hareketinde 1980'lerle birlikte başlayan hiyerarşik olmayan bağımsız örgütlenme biçimleri, bilinç yükseltme grupları ve kampanyalar, Batılı feminist hareketlerin Türkiye'deki hareketin oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir (Kırca-Schroeder, 2007: 115). Bu dönemleri etkili bir biçimde incelemek, bize feminizmin günümüz Türkiye'sindeki konumunu anlamlandırma imkânı sunmaktadır. Feminist hareketlerin içinde geliştiği siyasi ve toplumsal alanlar, gelecekte şekillenecek hareketleri de biçimlendirmektedir.

3. TÜRKİYE'DE FEMİNİST ÇEVİRİ VE KADIN ÇEVRESİ

1980'ler hem kuramsal hem de eylemsel açıdan kadın hareketinin güçlendiği bir dönem olmuştur. Hareketin gücü, temel kuramsal metinleri çevirerek feminizmin köklerini kuvvetlendirmeyi amaçlayan kadınlardan kaynaklanır. Emek Ergun tarafından da belirtildiği üzere, “çeviriler yerel ve uluslar ötesi bilgi anlayışının biçimlenmesini ve sosyo-politik hareketlerin oluşmasını mümkün kılar” (Ergun, 2013: 264). Ayrıca, “feminist başarıların kusursuz bir barometresi, büyüyen kadın basınında ve kadın örgütlerinde bulunabilir” (Anne-Marie Käppeli, 2005: 453) görüşünden yola çıkarak, kadın hareketinin yazılı ürünlerini feminist mücadelenin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz. Kültür ve sanat ağırlıklı, haftalık bir dergi olan **Somut**'ta yayımlanan yazılar ve Kadın Çevresi tarafından çevrilen metinler Batı'daki ikinci dalga feminizmi, yerel feminist hareketle buluşturmuştur (S. Nazik Işık, 2002: 44). Bu girişimler öncülüğünde, feminist çevrelerdeki tartışma gündemi de şekillenmiştir. Bu tez çalışmasının temel analiz öğelerinden biri, kadınlık halini ve durumlarını anlatan metin arayışı neticesinde **Women's Estate** (Juliet Mitchell, 1971) kitabını çevirme kararının önemini incelemektir. Aynı zamanda “Türkiye'nin yüzlerce kez yazılmış, söylenmiş ve belgeselleşmiş bir gerçek olarak tarihte yerini almış ilk feminist yayınevi” (Gülser Öztunalı-Kayır, 2011) olan Kadın Çevresi'nin Türkiye kadın hareketi için hangi noktada durduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Feminist çeviri araştırmasında önem taşıyan bazı sorular vardır. Öncelikli olarak bu çevirileri yapan kadınların kim olduğu ve neden çeviriye yöneldikleri sorgulanmalıdır. Bu da bizi çevirinin eril yazın dünyasında kadınların seslerini duyurabilmeleri için bir araç olup olmadığı sorusuna götürecektir (Schaeffner, 2013: 144). Bu tez çalışmasında da, Kadın Çevresi oluşumunda yer alan kadın çevirmenlerin kim olduğu, neden çeviri yapmayı seçtikleri, bu çeviri sürecinde neler yaşadıkları, kadın hareketi için neden önemli oldukları ve erkek egemen bir toplumda nasıl bir varlık mücadelesi verdikleri incelenecektir.

3.1. Kadın Çevresi ve Oluşum Süreci

Türkiye’de feminist çeviri etkinliği ve kadınlara ilişkin eserlerin ilk çevirileri, ülkenin toplumsal ve siyasal gündemine bağlı olarak şekillenmiştir. 1970 döneminde, sol hareket ile feminizm arasındaki etkileşim, kadın ve sosyalizm temelinde kitapların yayımlanmasını sağlamıştır. Bu konuda temel bir kaynak olan ve günümüzde de yeni baskılar yapmaya devam eden August Bebel’in **Kadın ve Sosyalizm** adlı kitabı, ilk olarak 1975 yılında Toplum Yayınları tarafından Sabiha Zekeriya Sertel’in Türkçesiyle yayımlanmıştır. 1970’li yıllardan itibaren Payel Yayınları da feminist yazındaki temel eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Böylece Simone de Beauvoir, Kate Millett, Shulamith Firestone ve Sheila Rowbotham gibi önemli yazarlar Türkçe yazın dizgesindeki yerlerini almışlardır. Ancak dönemin gerektirdiği koşullar nedeniyle, bu çeviriler dizgede çevresel konumda kalmış ve hak ettikleri tartışma ortamını bulamamışlardır. Daha sonra Kadın Çevresi çatısı altında bir araya gelecek kadınlar, oluşturdukları okuma gruplarında bu kitapları tartışmaya açacaklardır. Şirin Tekeli, **İsyan-ı Nisvan** belgeselinde, çeviriyle başlamalarının nedenini feminist söylemi inşa edecek malzemeleri olmamasına bağlar. Ona göre Osmanlı kadınlarının mücadele tarihi kayıp olduğu için, ilerlemelerini sağlayacak bir altyapıya ihtiyaçları vardır. Aynı belgeselde, Yaprak Zihnioğlu bu dönemde sadece annelerinden gelen sözel kültüre sahip olduklarının altını çizer; Fatma Aliye’leri sonradan öğrendiklerini, Kadın Eserleri Kütüphanesi kurulana dek bu dönemden uzak kaldıklarını belirtir.

1980’lerin başlarında YAZKO kurucusu Mustafa Kemal Ağaoğlu, Şirin Tekeli’den bir kadın kitapları serisi hazırlamasını istemiştir. Ağaoğlu’nun bu talebi, sonrasında başlayan çeviri ve tartışma ortamı düşünüldüğünde feminist hareketin temellerini atmıştır (Ovadia, 2013: 6). Bu girişim ile birlikte, kadınlar bu haberi yaymışlar ve akabinde farklı akademik çevrelerden kadınlar çekirdek grubu oluşturmak üzere bir araya gelmiştir. Bu grubun içinde yer alan isimler, daha sonrasında **Kadınlık Durumu**’nun da çevirmenleri olacaktır. İşveren, işi başlatanın ve çevirmenlerin bu çeviri eylemindeki önemi, Zihnioğlu’nun şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Şirin Tekeli’ye dizinin sorumluluğunun verilmesi, o sıralar hiç kimsenin öngöremediği

şekilde, Türkiye'nin ruhunu değiştirecek feminist hareketin başlamasıyla sonuçlandı” (Zihnioğlu, 2013: 54). Bu ilk çeviri girişiminin ardından kurulan Kadın Çevresi, hiyerarşik yapılanmanın olmayışı ile diğer yayınevlerinden ayrılmaktadır. Darbe koşulları, bu dönemde bir yayınevi, parti ya da dernek kurmaya izin vermediği için, bu yayınevi anonim şirket adı altında kurulmuştur. Yayıncılık ya da çeviri alanında profesyonel bir geçmişleri olmayan kadınlar, bir direniş biçimi olarak, tamamen kolektif bir çabayla bir yayınevi kurmuşlardır.

Amaçlarını Türkiye’de ilk kez gerçek anlamda bir feminist söylem oluşturmak olarak belirleyen ilk çekirdek kadroda, Şirin Tekeli, Gülnur Savran, Şule Aytaç, Ferai Tınç, Yaprak Zihnioğlu, Günseli İnal yer almıştır. Bu noktada, Yazıcı’nın da belirttiği gibi, “çeviriyi hazırlayan koşullar arasında çeviri edinci başlığı altında çevirmenin bilgisel donanımı, görev anlayışı, kişiliği ve deneyimi gibi öğeler sıralanabilir” (Yazıcı, 2010: 23). Bu tez çalışmasında da çeviriyi hazırlayan bu koşulların araştırılması büyük önem taşır. Bu ilk çevirmen grubunun oluşturulmasında herhangi bir profesyonel çevirmen yerine, bir grubun imece usulü çalışması kararı, daha sonrasında birlikte terim üretmeye giden yolu hazırlayacaktır.

Bu kadınlar arasındaki en temel benzerlikler, her birinin en az bir yabancı dile hâkim olması, kendi akademik geçmişlerinde de kadın hareketlerinden uzak olmamaları ve ideolojik olarak sol kökenden gelmeleridir. Eğitimleri ya da kişisel eğilimleri sayesinde, Batı’daki klasikleşmiş feminist eserlerle tanışmışlardır. İngilizce ve Fransızca bilen Tekeli, doçentlik tezini siyaset ve kadın üzerine hazırlamıştır. Gülnur Savran örgütlerde de aktif bir akademisyenken Tekeli gibi YÖK’ün kurulmasıyla birlikte istifa etmiştir; hâlihazırda Tekeli ile önceden tanışmaktadırlar. Şule Aytaç, İngiltere’de sosyoloji üzerine doktora yaparken kadın araştırmalarıyla ilgilenmiştir, Savran ile Londra’dan bir tanışıklıkları vardır. Gülseli İnal **Aydınlık Gazetesi**’nde çalışırken, aynı gazetede bir kadın sayfası³¹ hazırlayan ve İngiltere’deki feminist hareketlere katılan bir arkadaşından feminizmi öğrenen Yaprak Zihnioğlu da İnal’ı bu oluşuma çağırmişti. Zihnioğlu “o yaz gözükmeyen bir mimar gibi hepsini toplayıp Paris’e giden” (Mitchell, 1985: 8) Stella Ovidia ile tanışmaktaydı. İngiliz Dili ve

³¹ İlerleyen zamanlarda feminizmi bir burjuva akımı olarak gören gazete, bu kadın sayfasını kapatmıştır.

Edebiyatı üzerine eğitim almış, İtalyanca da bilen ve 1990'larda Hürriyet Gazetesi'nin dış politika yazarı olacak Ferai Tınç ise bu dönemde hem sol örgütlerde görev almakta hem de çeviriler yapmaktadır. 1968 kuşağının devrimci hareketinde yer alan Tınç, aynı zamanda Stella Ovadia'nın çocuk yuvasında çalışmaktadır. YAZKO'ya Tekeli'yi öneren ve daha sonra da çeviri sürecindeki tartışmalar ile **Somut** dergisinin oluşumunda aktif rol oynayacak Ovadia ise Paris'te bulunduğu dönemde feminist yazınla tanışmıştır.

Sol hareketin, sol örgütlenmelerin, TÜMAS gibi sendikaların içinde yer alan kadınlar, bu örgütlerde söz hakkı bulamamış ve bir dönem görünmez kalmışlardır. Fikirlerini söylemeye çekinen bu kadınların “kafasına el konuluyordu” der Ovadia, böylece kadınlar özgürlüğü düşünemez hale gelmiştir (**İsyan-ı Nisvan**). Kadınlar sol örgütlerin içinde, kendi fikirlerini beyan eden bağımsız bireyler olmak yerine, hareketin erkeklerine destek olan ve altyapı sağlayan kimseler olarak görülüyorlardı. Bu özgürlükçü örgütlerde, beklenmedik bir şekilde ataerkil bir yapılanma hâkimdi. Kadın bilinci yerine sınıf bilinci öncüldü. Ferai Tınç, içinde yer aldıkları sol söylemdeki bu durumu aşmak için feminizmden başka bir yol kalmadığını belirtir (kişisel görüşme, Şubat 2015). Feminist kadınlar hem aynı ülkede hem de değişik ülkelerde birbirlerinden bağımsız olarak benzer deneyimleri yaşar ve daha sonra bu deneyimleri birbirlerine aktararak, kendi politikalarını oluştururlar. Kadın Çevresi örneğinde de görülebileceği gibi benzer süreçleri deneyimleyen ve az çok feminizmi bilen kadınlar, birbirlerini bir bağ aracılığıyla bulur ve iletişime geçerler. Bu ortak deneyimler, feminist bilincin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Neticede hiçbir hiyerarşik yapılanma olmaksızın kendi düşüncelerini ve söylemlerini oluşturan bu kadınlar, bir araya gelerek birbirlerini tanımışlar ve feminist bir yayının gerekçelerini ortaya koymuşlardır; nihayetinde de Türkiye'deki feminist düşünceyi biçimlendirecek bir deneyin öncüsü olmuşlardır.

Kitapların seçiminde rol oynayan önemli bir unsur, hepsinin ortak yabancı dilinin İngilizce olmasıdır; bununla birlikte örneğin Şirin Tekeli aynı zamanda Fransızcaya da hâkimdir ve bu nedenle daha sonra Andree Michel'in **Feminizm** (1979, Türkçesi 1984) kitabını Türkçeye kazandırmıştır. Bu kitap da feminizm tarihi açısından aydınlatıcı ve kapsamlı bir yapıt olduğu için, çevrilmeye değer bulunmuştur.

Çevrilmek ve tartışılmak üzere seçilen kitapların neden Batı kaynaklı olduğu sorusuna, şu cevabı verir Tekeli: “Kadın Kurtuluş Hareketi, 1968’deki Batı Avrupa, Doğu Avrupa, İngiltere ve ABD’yi çok derinden etkileyen Mayıs öğrenci eylemlerinin içinden doğmuştu; bu eylemlerde kadınlar kendi seslerini bulmuşlardı” (Tekeli, e-posta, Aralık 2014). Batı feminizminin Türkiye’deki farklı gruplar üzerinde bu denli etkili olabilmesini yorumlayan Sirman, şu kanıya varır: “bu gruplardaki çoğu kadın ya da en azından daha aktif olan kurucular Batı’daki yaşamı birinci elden deneyimlemiş ve öğrenci olarak Londra ya da Paris’te feminist eylemlerle tanışmıştır” (Sirman, 1989: 7). Bu durumda, çevirmenlerin geçmişlerinin ve bireyselliklerinin ne kadar önemli olduğunu görürüz. Metinle ve kavramlarla yakınlığı olan çevirmen, çeviri sürecinde de daha aktif rol oynar. Ergun’un da belirttiği gibi, metinle ve metni çevreleyen söylemlerle yoğun bir etkileşime geçen çevirmen, ürettiği çeviriye kendi sesini katan bir eyleyendir (Ergun, 2013: 268). Eğitimleri veya kişisel okumaları esnasında feminist literatüre erişme olanağı bulan kadınlar, Türkiye’de feminist mücadeleyi başlatmışlardır. Bu mücadele kadınların kendileri için, sadece kendilerine ait olan bir dil oluşturma isteğiyle şekillenmiştir.

Kadın Çevresi, örgütlenmedeki kadınlara çeviri eylemlerinde aktif rol oynama şansı vermiştir. Çevrilecek kitabı seçmekten kitabın dağıtım sürecine değin her aşamada kadınlar söz sahibidir. Birlikte çalışmak ve birlikte üretmek kadınlar için çok önemlidir. Öztunalı-Kayır, koşuşturmaca ve tartışma içinde geçen yoğun günlerin amacını şöyle ifade ediyor: “Hepsi sürekliliğini sağlayabileceğimiz feminist bir yayınevi olmak, kadın politikası yapmak, daha çok kadına ulaşmak ve tabii ki feminist olmak için!” (Öztunalı-Kayır, 2011). Bu sözler, Kadın Çevresi’nin oluşum sürecinin ve amaçlarının da bir özetidir. Kendilerine söz hakkı tanınmayan kadınlar, bir yayınevi çatısı altında bir araya gelerek, kendi sözlerini söyleme şansı buldular. Bu sözlerle, söylemlerini ve mücadelelerini güçlendirdiler. Üretilen eserlerle daha fazla kadına ulaşan feminist hareket, bugünkü halinin temellerini atmıştır. Bu ilkeler doğrultusunda da şu kitapları Türkiye’deki feminist dizgeye kazandırdılar: **Feminizm** (Andree Michel, 1984), **Evlilik Mahkûmları** (Lee Comer, 1984), **Kadınlık Durumu** (Juliet Mitchell, 1985), **Ben Bir Feministim** (Simone de Beauvoir, 1986), **Bağır Herkes Duysun** (haz. Banu Paker, 1988).

Bir araya gelen bu ilk küçük grubunun çevirmek üzere seçtiği **Women's Estate/Kadınlık Durumu**'nun Türkçedeki yolculuğu, kaynak metnin basımından yaklaşık on yıl sonra, 1982 yılında başlamıştır. Ancak çevirinin basılması 1985 yılını bulur³². **Kadınlık Durumu** kitabını kendi aralarında bölüm bölüm paylaşan kadınlar, okurken bir yandan da kendilerini tartışmaya ve konuşmaya başlamıştır. Bu iş bölümü esnasında birinin çevirip diğerinin redaksiyon yapması değil; herkesin aynı işi yapıp ortaya koyması ve bu iş üzerinde ortaklaşa konuşulması kararlaştırılmıştı. Böylece kadınlar kendilerini geliştirebilecek, kişiliklerini ve becerilerini kullanabileceklerdi (Çevirmenlerin Önsözü, Mitchell, 1985: 13). Çeviri başlangıcında temel terimler belirlenmiş, bu kavramların Türkçe karşılıkları tartışılmaya başlanmıştı.

Bu çeviri süreci, henüz oluşmakta olan bir disiplinin biçimlenmesinde çevirmenin ne denli etkili olduğunu görmemiz için önemlidir. Kaynak metin, kitabı hâlihazırda okumuş ve incelemiş olan Şule Aytaç tarafından sosyal bilimci bakış açısıyla, çevrilmeye değer bulunmuştur. Bu seçimin gerekçelerini açıklayan Aytaç, kitabın yazarı olan Juliet Mitchell'in de bu ilk çeviri grubundaki çoğu kadın gibi Marksist olduğunu ve hayata benzer bir noktadan baktıklarını belirtmiştir (Şule Aytaç, kişisel görüşme, Aralık 2014). Metnin kaynak kültürdeki konumu da Kadın Çevresi için çok önemlidir. Önemli ve ünlü bir İngiliz feminist olan Mitchell, İngiltere'deki kadın kurtuluş hareketinin başlangıcını yaşamıştır. Kitapta hem ikinci dalga feminizmin tarihçesi hem de teorik bir tahlil söz konusu olduğu için, ilk kitap olarak uygun görülmüştür (Gülnur Acar-Savran, e-posta, Ocak 2015).

Mitchell sadece kadın hareketinin şekillendiği 1960 döneminin arka planını kurmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin kendine özgü siyasal ve toplumsal ortamını incelemenin de önemini altını çizmiştir. Bir ülkede kadın hareketinin gelişimini incelemek için toplumsal ve tarihsel tahlilin önemi bu eserle ortaya çıkar. Mitchell'in vurguladığı gibi, "değişik ülkelerde kadınlar benzer bir ezilme deneyimi yaşamakta, Kadın Kurtuluşu Hareketleri de benzer amaçlara yönelmektedirler; ancak örgütsel açıdan ve dolayısıyla benimsedikleri kuramlar bakımından birbirlerinden epey farklı

³² Basılan ilk kitap Lee Comer'in **Wedlocked Women** (1974) kitabıdır. **Evlilik Mahkûmları** (1984) ismiyle Sedef Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

olabilmektedirler” (Mitchell: 1985: 63). Bu sava uygun olarak, **Kadınlık Durumu**’nda İngiltere, Hollanda, İsveç, Fransa ve Amerika Birleşik Devleti’nde gelişen feminist hareket incelenmiş; her biri farklı problemlere sahip olan ve farklı örgütlenme yöntemleri geliştiren bu ülkelerin direnme biçimleri araştırılmıştır. Mitchell, bu tahlil yöntemiyle kadının kurtuluşu için farklı çözümlerin olabileceğini göstermeyi hedeflemiştir. Daha sonra ise İngiltere örneğini üretim, yeniden üretim, toplumsallaştırma ve cinsellik gibi konularda ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu inceleme, örneklendirme ile kuramın bir araya gelişini sağlamıştır. Farklı ülkelerdeki farklı süreçlerin ve çözümlerin ortaya konması, Türkiye kadın hareketinin üzerinde şekillendirici ve yol gösterici olmuştur. Bu tahlil yöntemi, Türkiye’de gelişen süreci de incelemede önemli olur.

Kadın Çevresi Yayınları’nın “Kadın Sözü Dizisi” içinde kendine yer bulan **Kadınlık Durumu** kitabı, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde “Kadın Kurtuluş Hareketi” ele alınır. Burada Mitchell, altmışlı yıllardaki feminist hareketin arka planını, kadın kurtuluş hareketini ve bu hareketin siyasetini anlatmıştır. Daha sonra ise, ikinci bölüm “Kadınların Ezilmesi” konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde kadınların durumu incelenmiş, aile ideolojisi psikanaliz ile birlikte ele alınmış ve nihayetinde “Ezilmişlikten Çıkmaya Doğru” isimli alt bölümle kitap sonlandırılmıştır. Mitchell, çalışmasını şöyle bitirir: “Kadınların kadın olarak durumları öncelik taşır: Onlar, özel koşulları ne olursa olsun ezilmektedirler. İşte bu nedenle her devrimde feminist bilincin önemi... İşte bu nedenle Kadın Kurtuluşu...” (Mitchell, 1985: 249). 1980 dönemi de Türkiye’deki kadınların, kadın olarak ezilmelerinin ayırdına vardıkları ve feminist bilincin önemini kavradıkları bir dönem olmuştur.

Kadınlık Durumu, ataerkinin temel dayanakları olan üretim, yeniden üretim, cinsellik ve aile gibi kavramları inceleyen kapsayıcı bir tahlil sunar. Şirin Tekeli, feminist perspektif geliştirmek istediklerini ve Mitchell’in bu yolda onlara rehberlik edebileceğini belirtmiştir (Mitchell, 1985: 9). Juliet Mitchell ve **Kadınlık Durumu** yeni bir feminist hareketin oluşumunun tarihini sunarken, kendine özgü bir feminizm tanımına da varıyordu; bu nedenle çeviri için cazip bir adaydı. Mitchell da, kitabın önsözünde şu çıkarımı yapmıştır: “Kadın Kurtuluşu, örgütlenme açısından olmasa da, kendi kendisini tanımlaması ve paylaşılan hedefler bakımından uluslararası bir

harekettir” (Mitchell, 1985: 22). Yeni bir hareketin oluşum sürecini anlatan Mitchell, bu çalışmasıyla bir yandan da uluslararası bir tartışma zemini oluşturmanın önünü açmıştır.

Mitchell, kadın kurtuluş hareketini ele alırken, hareketin ortaya çıktığı tarihsel dönemleri de göz önünde bulundurmuştur; “kadınların o yıllardaki hangi özgül konumları başkaldırmalarına neden oldu” sorusundan yola çıkmıştır (Mitchell, 1985: 25). Buna göre, kadın hareketinin 1960’lı yıllarda birlikte olduğu ya da içerisinden koparak ayrıldığı radikal ve devrimci hareketler dikkate alınmalıdır. Bu durum da 1980 döneminde sol hareketten ayrılan Türkiye kadın hareketi için bir örnek teşkil etmektedir. Mitchell sadece kuramsal çıkarımlar sunmamış, bunun yanında tarihsel arka planı da hazırlamıştır. Bu özelliği nedeniyle de, Gülnur Acar’ın da belirttiği gibi, çevrilecek kitabı ararken yaşadıkları “tarihle mi başlayalım teoriyle mi başlayalım tartışmasına iyi bir çözüm sağlıyordu” (Mitchell, 1985: 9). Kadın Çevresi çevirmenleri de solun farklı fraksiyonlarından geldikleri için, Marksist kökenli bir feministle başlamanın uygun düştüğüne ortaklaşa karar vermişlerdi. **Kadınlık Durumu**’nda Karl Marx’tan Friedrich Engels’e, Kate Millett’tan Shulamith Firestone’a, Vladimir Lenin’den Simone de Beauvoir’a pek çok düşünce insanının görüşlerine yer veriliyordu. Daha önceki kuramları inceleyip, yeni öneriler getirmek bu çalışmanın temelinde yer almıştı. Bu doğrultuda, Mitchell belli başlı eski kuramların feminist hareket üzerindeki etkilerini göz önünde bulunduruyor, ancak kadınların ezilmişliği üzerine özgül bir kurama kesinlikle ihtiyaç duyulduğunu vurguluyordu (Mitchell, 1985: 109). Bu özgül kuramların nihai hedefi feminist bir bilinç oluşturmaktı. **Kadınlık Durumu** çevirmenleri de bağımsız ve özerk bir söylem arayışı içerisinde, bu kitaba yönelmişlerdi.

Çeviribilim normları ve çeviri yaklaşımları, toplum ve çevirmen arası anlaşmalardan doğar. Bu doğrultuda, Kadın Çevresi özelinde, çevirmenlerin geçmişlerinin ve ideolojilerinin seçilecek kitapta ne denli etkili olduğunu görebiliyoruz. **Kadınlık Durumu** çevirmenleri ilk kez bir araya geldiklerinde, kendileri için önem taşıyan kaynak metinleri getirmiş ve tartışmaya açmışlardır; akabinde de bu kitaplar arasında bir seçim yapmışlardır (Şirin Tekeli, e-posta, Aralık 2014). Kitabın çevirisi de imece usulü ile gerçekleşmiş, farklı üslupları tutarlı hale getirmek için bölümler üzerinde

birlikte yoğun şekilde çalışmışlardır. Bu süreç, kavram üretimi ve ortak dil oluşturma süreciyle beraber ilerlemiştir. Kitabın kapağında da bu kolektif çaba gözler önüne serilmiş; çevirmenler sadece isimleriyle kapakta yer almıştır. Kapakta “Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak” olarak yer alan isimler, iç kapakta da soy isimleriyle birlikte verilmiştir. Kitap kapağına çevirmenin isminin eklenmesi, çevirmenin de yazar kadar önemli ve görünür olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Kadın Çevresi yayınlarını incelediğimizde, pek çok metin dışı unsurun, özellikle de önsözlerin yaygın şekilde kullanıldığını görürüz. Bu kitapların önsözleri, hem hareketin özelliklerini hem de kaynak metnin önemini bizlere aktarmaktadır. Agorni, kadınların kendilerini ifade etmelerine izin verilmeyen kültürel iklimlerden bahseden çalışmasında, kadın çevirmenlerin önsözler ve giriş bölümleri gibi metin dışı unsurlardan faydalanarak neden çeviri yaptıklarını anlattıklarını ortaya koymuştur (Agorni, 2005: 820). Buna göre, önsözler ve dipnotlar çok faydalı bir amaca hizmet eder: kadın çevirmenleri görünür kılma. Feminist çevirilerdeki metin ötesi unsurlar sayesinde, “çevirmenin elinden alınan konumu geri verilir, bu çeviri eyleminin ataerkiye meydan okuyan bir yazma projesi olduğu ve ortak çalışmadan doğduğu vurgulanır” (Bozkurt, 2014: 110).

Kadınlık Durumu basılmadan önce, çevirmenler bir araya gelmiş, kitabın Türkçedeki yolculuğunu tartışmış ve bu tartışmayı da “Çevirmenlerin Önsözü” olarak kitaba eklemişlerdir. Kitabın beş çevirmeni³³ Şirin Tekeli, Günseli İnal, Ferai Tınç, Gülnur Savran ve Yaprak Zihnioğlu, çeviri süreciyle ve hareketin inşasıyla ilgili deneyimlerini yorumlamıştır. Burada, Tekeli kendi içinde sistemleştirilmiş yaklaşımlarını açıklarken, bir hareketi oluşturmak için öncelikle kuramsal ve tarihi eserlerle birlikte önde gelen feministlerin kitaplarını çevirme kararlarından bahseder (Mitchell, 1985: 8). YAZKO’daki küçük çeviri grubundan, Kadın Çevresi’ne giden yol bu önsözde anlatılmıştır. Buradaki yorumlara göre, **Kadınlık Durumu**’nun çevirisi, Kadın Çevresi’nin oluşmasına yol açan gelişmelerin bir halkasıdır (Mitchell, 1985: 7). Kitabın önsözüne, çevirmenlerin çeviri sürecini ve akabinde yaşanan

³³ Çevirmenlerden Şule Aytaç, kitabın basımı esnasında yurtdışında olduğundan bu tartışmaya katılamamıştır.

gelişmeleri tartıştığı bir metnin eklenmiş olması, çevirmenin ve sürecin görünürlüğü açısından büyük önem taşır. Kitabın artık sadece Mitchell'e ait olmadığı, Türkiye'de de belirli amaçlar doğrultusunda yeniden var edildiği algısı sunulur.

Kadın Çevresi resmi olarak kurulduktan sonra basılan ilk kitap olan **Evlilik Mahkûmları**'nın başına eklenen "Başlarken" kısmında ise, kadınlar "Kadın Çevresi Yayınları" imzasıyla kendi özerk yayınevlerine giden yoldaki süreci anlatırlar (çev. Sedef Öztürk, 1984). Bağımsız bir kadın hareketinin temellerinin nasıl atıldığı ve kendi yayınevini kurmanın önemi okuyucuya aktarılır. Kendi yayınevlerini kurmanın anlamlılığını şu soruyla ifade eder kadınlar: "yalnızca kadın açısını savunan yayın yapmak değil, yayınlar etrafında başlatılacak tartışmalarla kadınlar ve erkekler arasında yeni bir tür iletişimi de sağlamak ancak kendi yerimizle mümkün olmayacak mıydı?" Ayrıca yayınevi prensiplerini de aktarmış ve böylece çeviri sürecinde etkili olan faktörleri açıklamışlardır. Buna göre, Kadın Çevresi Yayınları, kitap seçerken kadın açısının en geniş yelpazesini tanıtmaya dikkat etmiş, çevirmenlerin seçtikleri dile ve önerdikleri terimlere saygılı olmuş, işbirliğini üretimin her safhasında gerçekleştirmeye çalışmış, çoğulculuğu ve herkesin bilgi edinme, seçim yapma hakkını koruyarak iş çıkarmaya çalışmıştır. Burada çeviriye yönelik bilinçli ve erek kitle odaklı yaklaşımı görmek mümkündür. Çevirmenin kararını önemserken, bir yandan da işbirliğini savunmuşlardır. Böylece Skopos kuramıyla ifade ettiğimiz, çevirmenin özne olma durumunun altı çizilmiştir. Çeviri sürecinde yaşanan güçlükleri de anlatmak, bu noktada önemli olmuştur. Bu "Başlarken" kısmının ertesinde, o dönemde bir şirket kurmak için gereken ve kurucuların kocalarından almak zorunda kaldıkları noter tasdikli izin belgesinin bir örneğine yer verilmiştir. Bu belgenin paylaşılması, kadınların kendi seslerini duyurmak için bir kadın şirketi kurarken, ne gibi zorluklarla karşılaştığını göstermektedir.

Evlilik Mahkûmları'nda ayrıca Gülnur Savran tarafından yazılan bir önsöze de yer verilmiştir. Bu önsözde Lee Comer'in ve kitabının kadın hareketi için önemi aktarılmış, deneyim paylaşmanın etkisinin altı çizilmiştir. Kadının aile kurumu ve evliliğin baskısı altındaki durumunun incelendiği bu kitapta, kapitalizmin çekirdek aile ilişkisi irdelenir. Savran da bu öykülerin ve yaşananların kadınların ağızından aktarılmasını önemsemektedir: "Kendi gerçekliklerini açığa çıkarmaları için

kadınları konuşuran bu anlatım biçimi, Kadın Çevresi Yayınları'nın 'Söz Kadınların' dizisi için özellikle uygun geldi bize. Umudumuz bu dizi aracılığıyla başka birçok kadının da sesini duyurabilmek" (Öztürk, 1984: 19). Bu anekdot da bize kitapları belirleme sürecinde birden fazla etkenin rol oynadığını, erek kitlenin ve erek kültürün dikkate alındığını göstermektedir.

Simone de Beauvoir ile Alice Schwarzer arasındaki konuşmaların yer aldığı **Ben Bir Feministim** (1986) kitabının de Beauvoir'in vefatından üç gün sonra "Kadın Çevresi Kadınları" imzasıyla yazılan önsözünde ise, bu kaynak metnin seçilmesinde etkili olan süreçler aktarılmıştır: "İlk gençliğimizde, kadınlık durumumuz üzerine belki de ilk kez Simone de Beauvoir aracılığıyla düşünmüş olan bizler için; onu, bu kitapla yeniden ama bu kez daha yakından tanıdığımız bir sırada kaybetmek gerçekten çok üzücü" (de Beauvoir, 1986: 5). Görülen o ki, eserin seçiminde kişisel olarak kitaba verdikleri önem de rol oynamıştır. Burada bir yandan da çeviri sürecinden "biz" diye söz edilmesi önemlidir: "Biz kitabı çevirirken, yalnızca Simone de Beauvoir'ı değil, Alice Schwarzer'i de okuduk" der Kadın Çevresi Kadınları. Bu kitabın kapağında çevirmen ismi yer almaz; iç kapakta ise çevirenler Ayşe, Minu, Sedef olarak belirtilir; çevirinin kolektif bir çabayla ortaya konduğu izlenimi yaratılır. Feminizmin bir ideoloji olarak nasıl geliştiği hakkında da bir fikir veren bu kitapta, kadınlar feminizmin onlar açısından da sorgulanır olan açmazlarını, eksikliklerini, üstünlüklerini bulmuşlardır (de Beauvoir, 1986: 6).

Bu noktada, çevirmenlerin oynadığı aktif rolü, daha önce de bahsettiğimiz Skopos kuramıyla açıklamak mümkündür. Agorni'nin belirttiği gibi, bu kuram çeviriye ilişkin eylemin ortak çalışmaya dayalı yönünü vurgulamaktadır (Agorni, 2005: 821). Bahsettiğimiz gibi, Kadın Çevresi kurulmadan önce, 1980 döneminde entelektüel sınıfın konuşma şansı yakaladıkları alan olan YAZKO, 1981 yazında bir kadın kitapları dizisi yayımlamaya karar vermiş ve bu ilk adımla, kadınlar bir araya gelmeye başlamıştı. Ancak yaşanan anlaşmazlıklar sonucu YAZKO ile yollar ayrılınca bağımsız bir yayınevi olabilmek için kadınların yerine getirmek zorunda kaldığı pek çok gereklilik oldu:

Kitapların çevirisi, kâğıt parası, matbaa, dağıtımçı bulmak ve depo ayarlamak... **Evlilik Mahkûmları, Kadınlık Durumu ve Feminizm**, bu maddelerin üstesinden gelinmesiyle yayınlanan kitaplardı. Kadın Çevresi'nin bu üç kitabı hepimizin çocuğu gibiydi (Evin Doğu, 2013: 69).

Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi, dönemin koşullarında kadınların şirket açabilmeleri için kocalarından noterden tasdikli izin belgeleri almaları gerekiyordu. Boşanmış ya da bekâr olanlardan da, kocalarının olmadığını kanıtlayan belge istenmişti. Maruz kaldıkları bu alçaltıcı zorunluluk isyana giden yolda bir çentik olmuştur. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle kendilerine ait bir ofis bile açamayan kadınlar, Nurser Öztunalı'nın Beşiktaş'taki mimarlık bürosunda toplandılar. Burada nöbetleşe olarak her gün en az bir kadın bulundurup tanışmaya gelen kadınlara yardımcı oldular. Aynı zamanda, okumak ve bilinçlenmek için bir kitaplık da oluşturdular. İşte bu girişimlerle birlikte, bir Kitap Kulübü de oluşmuş ve kadınlar kendilerine ait sorunları gündeme getirmişlerdir. Kadın Çevresi Yayıncılık, Hizmet ve Danışmanlık A.Ş. ile birlikte iyi eğitim almış, çalışan kadınlar birdenbire hayatın her noktasında ezildiklerini keşfetmiş ve bu farkındalığın boyutu devamında gelecek hareketin de gücünü sağlamıştır. Bu adımları birlikte atan, kendi hareketlerinin sürecini kendileri planlayan kadınlar, zaman içinde kendi söylemlerini de inşa etme şansı buldular. Agorni'nin vurguladığı gibi, çevirinin böyle bir işbirliği içermesi fikri feminist akademisyenlerin ilgisini çekmiştir; zira bu çeviri stratejileri ve bağımsızlık mücadelesi kadınların sesini duyuracak bir alan açma kapasitesini arttırmıştır (Agorni, 2005: 822).

Kadınlar hep birlikte söylem bütünlüğü ve feminist dilde tutarlılık için mücadele verdiler; kendi seslerini duyurabilmek için feminizm tarihine, kadınların tanıklıklarına ve kuramsal çerçevelere güvendiler. Ancak **Kadınlık Durumu**'nu çevirmek üzere bir araya gelen bu altı kişilik çeviri grubu, Mitchell'in çevirisini bitirince dağılmıştır. Bunda hareketin sokağa taşmasının daha cazip olması, o dönemde yükselen eleştirilere karşı etkili mücadele verilemeyişi gibi çeşitli durumlar etkili olmuştur³⁴. Bu ilk çeviri ile atılan adım, daha sonra Kadın Çevresi ile devam

³⁴ Sürece dair ayrıntılı bilgi için bkz: **İsyan-ı Nisvan**.

etmiştir. Bir feminist deneye dönüşen **Kadınlık Durumu**'nu yayımlamak ise Kadın Çevresi ile mümkün olmuştur.

3.2. Kadın Çevresi ve Feminist Terminoloji

Yukarıda da vurgulandığı gibi, çeviri sürecinin her aşamasında aktif olan kadınlar için, “anlamın kolektif inşası” (Agorni, 2005: 822) çok önemliydi. Söylemi şekillendirmek ve feminist bir dil oluşturmak için mücadele ettiler. Feminist terminolojinin başka alanlardan bağımsızlaşarak, kendi terimlerini oluşturması gerekiyordu. Hâlihazırda sol ideolojiyle bağlarını koparmak ve feminizmi tanımak isteyen kadınlar için, çeviri büyük önem taşıyordu. Ayrıca ortaya çıkarmak istedikleri akademik bir çalışma olduğu için, akademinin kendine has bir dili olduğu gerçeğine de dikkat edilmeliydi. Sosyal bilimlerde terim üretme sıkıntısı pek çok alanda karşımıza çıkar. Ancak bu terim üretme süreci, nihayetinde alanın özerkliğini ilan etmesiyle sonuçlanabilir. Yazıcı'nın altını çizdiği üzere, “bir disiplinin akademik olarak benimsendiğinin en büyük göstergesi kendi jargonunu yaratmasıdır” (Yazıcı, 2011: 13). Örneğin, çeviribilim, kendi terimcesini yaratarak, özerk bir disiplin olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu feminist dizge olduğunda ise, hâlihazırda feminizm ve dil üzerinden ilerleyen bir tartışma söz konusu olduğu için, feminizme özgü bir terminoloji üretmek esastır. Feminist söylemin inşası, ataerkil güç ilişkilerine ve düzene karşı bir direniş biçimi olarak görülebilir. Zira dil ile çeviri politik bir iletişim ve arabuluculuk eylemidir ve mevcut güç yapılarına meydan okuyabilirler (Castro, 2013: 5).

Erek kültüre katkı yapabilen çeviriler, tam da bu noktada dili şekillendirebilen ve bağımsız bir dil mücadelesini sürdüren çevirilerdir. Bu bağlamda, “çeviri mekanik bir aktarım işlevi değil, yaratıcı bir eylemdir; ikinci sınıf bir etkinlik değildir” (Yazıcı, 2010: 15). Kadın Çevresi için, çeviri yapmak yaygın ataerkil fikirleri dönüştürme ve daha eşit bir dünyaya giden yolu biçimlendirme aracı olmuştur. Aytaç, en önemli hedeflerinin feminist kavramları yaratmak olduğunu vurgular (Şule Aytaç, kişisel görüşme, Aralık 2014). Türkçedeki feminist terminolojinin eksikliğini fark etmiş ve **Kadınlık Durumu** çevirisini bu kavramları yaratmaya adanmışlardır.

Kaldı ki, Mitchell, kadın kurtuluş hareketinin niteliklerini betimlerken, bu hareketin siyasal bir nitelik kazanma sürecinde geliştirdiği, “bilinç yükseltme, erkek şövenizmi, cinsiyetçilik, feminizm, kurtuluşçuluk ve önderliği yadsıyan yapılar gibi” kavramları da göz önüne almak gerektiği savunmaktadır (Mitchell, 1985: 25). Aytaç’ın belirttiği üzere, Mitchell’in metnindeki bu yeni kavramlarla karşılaştıkları zaman, onları kavramakta ve aktarmakta zorluk yaşamışlardır; çünkü bunların çoğunun Türkiye’deki feminist bağlamda bir eşdeğeri yoktur. O hâlde, öncelikle bu “boş terimler” deneyimler yoluyla doldurulmalıdır. Türkçedeki feminist dizgede yaşanan bu boşluk, kadınların yazınsal sesinin çeviri yoluyla güçlendirilmesinin temelini oluşturmuştur. Burada çevirmenlerin öznel kararları büyük önem taşımaktadır. Zira, Juliet Mitchell’in ya da Kate Millett’in kullandığı kavramlar Türkçeye harfiyen çevrilseydi, Türkiye’de feminizm anlaşılabilir, kadın hareketi oluşamayabilirdi (Aytaç, 2005: 43). Bu yüzden atılması gereken ilk adım, Mitchell’in çalışmasını kavramları oluşturmak için kullanarak Türkçede bir “feminizm dili” yaratmaktı (Aytaç, a.e.).

Mitchell’in eserinin seçilmesindeki önemli bir özellik de bu noktada ortaya çıkar. Mitchell, **Kadınlık Durumu**’nda kadın hareketinin temel özelliklerini ve terimlerini tek tek açıklamıştır. Türkiye kadın hareketi için de önemli olacak “küçük grup” kavramı, “Kadın Kurtuluş Hareketi’nde temel birim” olarak tanımlanmıştır; bu grubun hangi koşullarda bir araya gelebileceği ve nitelikleri anlatılmıştır (Mitchell, 1985: 88). Daha sonrasında ise “Kadın Kurtuluşu Hareketinin Temel Kavramları” başlıklı alt bölümde, siyasal örgütlenme neticesi oluşan terimler ele alınmıştır. Mitchell için bu terimleri “geliştirilmekte olan yeni siyasetin temel taşları” ya da “kadınların ezilişinin kavranışının bir ifadesi” olarak görmek mümkündür (Mitchell, 1985: 89). Buna göre bu yeni siyaset, “bilinç yükseltme” kavramını ortaya çıkarmış; kadınların ezilişinin kavranması ile de “cinsiyetçilik” ve “feminizm” kavramları tartışılabilir olmuştur. Mitchell, bahsettiği her kavramı tek tek açıklamıştır. Örneğin, “ataerki” için şu tanımları yapmaktadır: “erkeklerin kendi iktidarlarını kurup, denetimi ellerinde bulundurdukları cinsel politika” (Mitchell, 1985: 96). Her bir kavramın böyle detaylı ele alınması, çeviri sürecinin kavram ve terminoloji oluşturma mücadelesine dönüşmesini sağlamıştır.

Bu eserlerin çevirisiyle birlikte, yeni kavramlar ve yaklaşımlar da Türkçedeki dizgeye tanıtılmış ve yerel dizgeyi şekillendirmiştir. Ayrıca daha önceki çevirilerin de incelenmesiyle ortak dil oluşturma ve tutarlı bir terminoloji yaratma gayesi söz konusudur. Bir yandan da çevirmenlerin daha önceki deneyimleri bu terim üretme sürecinde de rol oynamıştır, Zihnioğlu, üretilen kavramlarının çoğunun önerisinin Aytaç'tan geldiğini ifade eder: “İngiltere’de feministlerle birlikte çok bulunduğu için, bizim yaşadığımız şeylerin kavramlarını bulup çıkarıyordu. Küçük grup, lidersizlik, bilinç yükseltme ve öteki kavramlar ondan geliyordu hep” (Mitchell, 1985: 12). Onların yaptıkları, konuştukları, üzerinde düşündükleri şeylerin adları sonradan konuyordu.

Bahsettiğimiz gibi, Türkiye’de kadın hareketinin geçmişi Osmanlı dönemine değin uzanır. Ancak Harf İnkılâbı (1 Kasım 1928) ile birlikte kullanılan dil değiştiği için, bu dönemdeki kaynakların pek çoğuna erişim yitirilmiştir³⁵. 1980 döneminde terminoloji ihtiyacı ortaya çıkınca, Osmanlıca terimler üzerinden yola çıkmak yerine, yeni kavramlar inşa etmek tercih edilmiştir. Diğer tüm oluşumların baskı altına alındığı bir dönemde, feminizm güçlenerek baskın bir hale gelmiştir; bu yeni terimler de yaşanan boşluğu doldurma amacı taşımıştır.

Terminoloji oluşturulurken, terimler arasında benzerlikler kurmak temel bir strateji olmuştur. Örneğin, “racism” kelimesi Türkçeye “ırkçılık” olarak çevrilmiştir, bu terim bir yapım eki kullanılarak “ırk” (race) kelimesinden türetilmiştir. Feministler, “sexism” kelimesiyle karşılaştıkları zaman, benzer bir yöntem uygulayarak cinsiyet kelimesini esas almış ve “cinsiyetçilik” terimini ortaya koymuşlardır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bu terimin oluşturulma sürecinin çevirmenlerin hayatlarıyla kesişmesidir. Tekeli, hayatları boyunca “cinsiyetçilik” ile karşılaştıklarını, ancak bu çeviriden önce bu durumu isimlendirmediklerini vurgulamıştır³⁶. Çevirmenler, hem bir metni Türkçeye kazandırmış hem de kavramlara yerleşik isimler önerilmesini sağlamışlardır. Aynı süreç “raising consciousness” kavramı için de geçerlidir. Kadınlar, bu ilk çeviri grubu ile birlikte, bir araya gelmeye ve kendi deneyimlerini

³⁵ Bu döneme dair çeviriler de son yirmi yılda hız kazanmıştır. bkz: Demirdirek, 2011; Çakır, 1996.

³⁶ **İsyan-ı Nisvan**. 2008.

tartışmaya başlamıştır. Bu terimle karşılaştıkları zaman ise, tüm bu toplantılar boyu yapmakta oldukları “şeyin” aslında bir karşılığı olduğunu fark etmiş ve bunun sonucunda “bilinç yükseltme” kavramını önermişlerdir. Kadın bakış açısını temel alan feminist bir dil oluşturma süreci, mevcut tartışmaları da şekillendiren bir rol oynamıştır. Örneğin 1980’lerin düşünce ortamlarında “erkek egemen yapı” değil, sınıf bilinci sorgulanıyordu. Aytaç, kimsenin “male dominated society” kavramından bahsetmediğini, dönemin düşünsel platformunda ataerkil düzenin yalnızca kapitalizmin bir üst yapı kurumu olarak algılandığını belirtir (Aytaç, 2005: 43). Bu doğrultuda, çeviri sürecinde karşılaşılan “male dominated” kavramı, “erkek egemen” ifadesi ile karşılanmış ve mevcut düzenin de adı kavramsal olarak konmuştur. Yaygın halde kullanılan kimi terimler ise aynen bırakılmış, ancak çevirmenin notu olarak açıklama eklenmiştir. Örneğin, “Suffragette” kelimesi “sufrajeterler” olarak karşılanmış, dipnot olarak da “kadınlara oy hakkı savunucuları” açıklaması yapılmıştır (Mitchell, 1985: 23). Bazı terimlerin ise İngilizce karşılıkları parantez içinde verilmiştir³⁷. Bu çeviri süreci içinde üretilen ve anlamlandırılan terimler günümüzde de hala etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Mitchell’in çalışması bu öncü kavramları oluşturmak için bir temel olarak ele alınmıştır.

1980 dönemi ve bu çeviri hareketi ile başlayan feminist terminoloji oluşturma süreci, Türkiye’deki Kadın Çalışmaları alanının kurumsallaşmasıyla paralel olarak gelişmeye devam etmiştir. Feminist terminoloji arayışında ilk adım 1998’de hazırlanan ve 30’a yakın Avrupa ülkesinde kullanılan **Avrupa Kadın Thesaurusu**’nun Türkçe telif haklarının alınması olmuştur. Bu sözlüğe Türkçeye özgü terimler de eklenerek Kadın Çalışmaları alanının terminolojisinde standartlaşmaya gidilmiştir. Aslı Davaz, Ercan Güngüroğlu, Sönmez Taner ve Şeyda Talu tarafından yayına hazırlanan ve pek çok akademisyenin katkıda bulunduğu **Türkiye Kadın Thesaurusu - Kadın Konulu Kavramlar Dizini** 2009 yılında yayımlanmıştır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi’nin 2005 yılında başlattığı **Kadın Konulu Kavramlar Dizini/Thesaurusu** hazırlama süreci kadın çalışmalarına ilişkin bilginin

³⁷ Örnek olarak, Eşcinsellerin kurtuluşu (Gay liberation) (s. 103). Çiftcinsel (bi-Seksüel) (s. 103). Baba tavrı (paternalism) (s.121). Siyasal yönseme (implication) (s. 124).

toparlanmasına ve kadın belleğini oluşturmaya hizmet eder. Thesaurus, günümüzde belirli bir konu alanındaki bilginin sınıflandırılmasını ve tanımlanmasını mümkün kılan, bu terimlere erişimi kolaylaştıran bir araçtır. Thesaurus çalışmaları ile birlikte, alandaki bilgi kaybını en aza indirmek hedeflenir. Üstelik alanlar sürekli yenilenip geliştikçe, Thesaurus'lar çoğalır ve zenginleşir. **Türkiye Kadın Thesaurusu** da, Türkiye için yeni bir deneyimdir; daha önce alanda böyle kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Bir disiplinin varlığını kabul ettirebilmesi ve alanda özgün çalışmaların oluşabilmesi için, o disipline ait temel bir jargonun oluşması gerekmektedir. Kadın Çalışmaları alanında ise yerleşik terimlerin yaygınlaşması ve jargonun oluşması, alanın varlık mücadelesinde önemli bir noktadır. **Türkiye Kadın Thesaurusu**'nda yer alan terimler coğrafya, antropoloji, dil, edebiyat, din, dünya görüşü, bilim, eğitim, öğretim, ekonomi, felsefe, hane halkı, ebeveynlik, çocuk büyüme, hukuk, kadın çalışmaları, medya, psikoloji, sağlık, beden, sanat, siyaset, sosyal ilişkiler ve tarih gibi temel başlıklar altında toplanmıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı adına bir ekip çalışması ile gerçekleştirilen **Türkiye Kadın Thesaurusu**'nun nihai hedefi, dildeki cinsiyet ayrımcılığını kaldırmak ve dilde kadın duruşunu vurgulamaktır.

Toplamda 2087 terimden oluşan **Avrupa Kadın Thesaurusu**'na, kırktan fazla uzman ve akademisyenin kolektif katkılarıyla yaklaşık 500 yeni terim eklenmiş ve terimcenin Türkçe dizgeye uyarlanması mümkün olmuştur. Türkçeye özgü terimler yanlarında (T) harfi belirtilerek sunulmuş ve böylece kültüre özgü eklemeler görünür olmuştur. Antropoloji alanında ağalık, akraba evliliği, bekâret kontrolü, hanım ağalar, iç güveyi, kadın cinayetleri, namus, namus cinyeti, toplumsal cinsiyet kotası ve töre cinyeti gibi terimler eklenmiştir. Din/dünya görüşü başlığı altında ise, Alevilik, Bektaşilik, Cemevi, dini nikâh, fitrat, imam nikâhı, kadının boşanma hakkı, şeriat ve tesettür gibi terimler yer almıştır. Ekonomi bölümünde, çocuk istismarı, ekonomik bağımlılık, erkek egemen meslekler, ev içi emek kuramı, gündelikçiler, kadın kotası, kadının iş gücüne katılımı, mesleğin feminizasyonu, parça başı iş kavramlarına yer verilmiştir. Felsefe alanında ise, terimce oluşumunu ve terimlerin standartlaşmasını sağlayacak şekilde, aşk etiği, cinsiyet farklılığı, fallokrasi, feminist

bilgi kuramı, feminist epistemoloji, feminist siyaset felsefesi gibi terimler eklenmiştir. Aile içi hiyerarşinin, tesettür ve türban yasaklarının, ataerkil aile düzeninin, aile içi şiddetin, bebek ölümlerinin, berdelin, beşik kertmesinin, cinsiyete dayalı ayrımcılığın, eşcinselliğin ve kadına yönelik zihinsel işkencelerin dillendirilmesi de yine Thesaurus ile mümkün olmuştur.

Türkiye Kadın Thesaurusu, farklı disiplinlerin bir araya geldiği, bu farklı disiplinlerin işbirliği ile birlikte disiplinler ötesine geçen bir çalışma olmuştur. Siyaset, hukuk, eğitim, din, sanat ve kültür gibi araştırma sahalarında kadın konusuna değinen alanlarda Türkiye'ye özgü terimler üretilmiştir. Bu aşamada uzmanların görüşleri alınmış, ortak kararlar ve ortak yaklaşımlar ışığında terim belirleme süreci yaşanmıştır. Bu terimlerin üretilme sürecinde, işbirliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Ortak bir dil ve direnme biçimi oluşturma çabasındaki kadın araştırmacılar, sosyal bilimler terminolojisini kadına duyarlı bir hale getirmeyi amaçlamıştır. Kadın üzerine yazılan metinlerde, benzer terimlerin ve kavramların tutarlı bir biçimde kullanılabilmesi bu girişimin temel arzusu olmuştur. Bu tez çalışması, kadınlara özgü bir dilin önemini anlaşıldığı dönemi ele almıştır. Bu terminolojinin günümüzdeki durumu ve geçerliliği ise araştırma konusu olarak güncelliğini korumaktadır.

3.3. Kadın Çevresi ve Çeviri Etkinliğinin Yansımaları

Sol hareket içindeki katı hiyerarşik yapıda söz hakkı bulamayan kadınlar, yeni bir dönemle birlikte kendi konumlarını tartışmaya açmışlar ve bağımsız bir kadın hareketinin önemini kavramışlardır. Bu nedenle Kadın Çevresi deneyiminin en somut yansıması, kadınların hiçbir örgüte ve lidere bağlı olmaksızın kendi mücadelelerini verebilmedeki güçlerini ortaya koymasıştır. Bağımsız bir feminist örgütlenme modelinin mümkün olduğunu gören kadınlar, hiyerarşiden uzak ve güçlü bir direniş inşa etmişlerdir. Kadın sorunu üzerine tartışan, yazan ve üreten bir topluluk olarak Kadın Çevresi, teorik ve politik tartışmalarını yazılı olarak diğer kadınlara ulaştırırlar. Böylece bu çeviri hareketi ile birlikte, feminist hareketin de en büyük dayanaklarının kurulduğunu görürüz: “Hiyerarşik olmayan, küçük gruplar halinde örgütlenme ve küçük gruplarda bilinç yükseltme toplantıları yapılması”

(Mine Koçak, 2007). Bu dönem, kavramların içinin doldurulduğu, böylece bu kavramların gücüyle kadına bakış açısının değiştirilmesinin hedeflendiği bir dönem olmuştur. 1981’de yazılı basında 8 Mart kutlamalarına yer verebilmek için mücadele eden kadınlardan sonra, 1992 yılında dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından 8 Mart resmi olarak kutlanmıştır.

1980 döneminde hız kazanan feminist hareket, diğer alanların yanı sıra akademik çalışmaların da artmasını sağlamış ve böylece Türkiye’de kadın hareketinin kurumsallaşmasını da beraberinde getirmiştir. İlk Kadın Araştırmaları Merkezleri de bu çeviri süreçlerinden sonra kurulmaya başlamıştır. Kadın sorunu üzerine düzenlenen ve Türkiye feminizm tarihi için önemli olan ilk etkinlik, 1982 yılındaki bir sempozyumdur. Yüzyılın başından beri ilk kez bu sempozyumda feminizm bir kavram olarak tartışmaya açılmıştır (Tekeli, 1995: 14). 1983 yılında haftalık **Somut** Dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bir yıl sonra, YAZKO ile fikir ayrılığının ardından feminist bir yayınevi olan Kadın Çevresi kurulmuş ve “ortaya çıkan kitap kulübü ile birlikte pek çok konferans ve tartışma düzenlemiştir” (Tekeli, a.e.). 1989’da Ankara’da ilk Feminist Kongre ve İstanbul’da ilk Kadın Kongresi gerçekleşmiştir. 1990 yılı ise Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı’nın kurulduğu yıl olmuştur.

Yasal olarak 1989 yılı Aralık ayında faaliyete geçen Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ise, kadınların kendi tarihlerine sahip çıkma, kendileriyle ilgili belge ve bilgileri arşivleme isteklerine bir cevap oldu. Jale Baysal, Füsün Akatlı, Şirin Tekeli, Füsün Yaraş ve Aslı Davaz’ın kurucusu olduğu Kütüphane, kadınların ve kadın hareketinin belleğini tutmaktadır. Vakıf sadece arşivlediği kitaplarla değil, hazırladığı bibliyografılarla da kadın hareketinin ve kadın yazınının geçmişini kayıt altına almıştır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, pek çok alanda değerli çalışmalara imza atmıştır³⁸. 1993 yılında Vakıf adına Can Kurultay, Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatında varlık gösteren kadın yazarların genel çehresini ve

³⁸ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından yayımlanan tüm eserlere dair ayrıntılı bilgi için, bkz: <http://www.kadineserleri.org/>.

dizgedeki konumunu ortaya koymak için **Çağdaş Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar** kitabını derlemiştir. Daha sonra ise uluslararası kadın hareketi üzerine 1991 yılında Bonn şehrinde düzenlenen bir toplantının tutanakları, Meral Akkent tarafından Türkçeye çevirmiş ve bu çalışma **Kadın Hareketinin Kurumlaşması - Fırsatlar ve Rizikolar** başlığı ile Vakıf ve Metis Yayınları işbirliğiyle 1994 yılında yayımlanmıştır. 1998 yılında Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurt, Gökçen Art ve Aynur Demirdirek tarafından oluşturulan **Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)** yayımlanmıştır. Bu eseri 1994 yılında Baha Bal tarafından hazırlanan **Kadın Yazıları Bibliyografyası (1955-1990)** ve 1998 yılında Aslı Davaz Mardin'in hazırladığı **Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928-1996)** izlemiştir. Daha sonrasında da Rûveyda Deniz Yalçın tarafından hazırlanan **Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası (1729-2002)** 2006 yılında yayımlanmıştır. Görüldüğü üzere, Osmanlı'daki kadın hareketine ilişkin metinler ve çalışmalar da 1980'lerden sonra gündeme gelmiştir. İlk dönemlerde ataerkiye direnme ihtiyacı daha hayati oldukça, kadınlar geleceğe yönelmiş ve mevcut araştırmalara yoğunlaşmıştır. Ayrıca yeni feminizm, Osmanlı kadın hareketinden farklı sorunsallarla ortaya çıkmıştı; 1980'lerin sorunsalları “özel olan politiktir” ve “bedenimiz bizimdir” gibi yaklaşımlarla şekillenmiş, ataerki, şiddet ve cinsiyetçilik tartışmaya açılmıştı.

Feminist mücadelede belli ilerlemeler kaydedildikten sonra, Türkiye feminizminin kökenlerini anlamak için Osmanlı dönemlerini inceleme şansı doğmuştur. Kadınların belleğine ve kadın tarihine sahip çıkma amacına uygun olarak, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı da “Kadınların Belleği Dizisi” hazırlamıştır. Osmanlı kadın hareketi tarihini araştırmak, günümüz kadın hareketini hazırlayan geçmişi öğrenmek, hem kadın tarihi hem de kadın yazını konusunda bilgi edinmek için önemli olan Osmanlı kadın hareketinin dergileri yeni harflerle Vakıf tarafından okuyuculara sunulmuştur. Bu doğrultuda Fatma Büyükkarcı Yılmaz ve Tülay Gençtürk Demircioğlu, Vakfın 20. yılını kutladığı 2009 yılında, Osmanlı kadın hareketi için büyük önem taşıyan ve 1913-1921 yılları arasında yayımlanan uzun soluklu **Kadınlar Dünyası** dergisinin ilk 100 sayısını iki cilt halinde yeni harflerle hazırlamıştır. **Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)** dergisi de Nevin

Yurdsever Ateş tarafından 2009'da hazırlanmıştır. Yine 2009 yılında Osmanlı kadın hareketinin mihenk taşlarından olan **Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)** bir seçki halinde, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler ve Prof. Dr. Fatih Andı tarafından yeni Türkçeye kazandırılmıştır. **Türk Kadını (1918-1919)** dergisi ise 2010 yılında Dr. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu tarafından yayına hazırlanmıştır. Fatma Kılıç Denman, 2010'da **Kadın (II. Meşrutiyet döneminde bir Jön Türk dergisi 1908-1909)** dergisini, Çiçek İlgiz, yine 2010'da **Genç Kadın (1919 Ocak - Mayıs)** dergisini, A. Oğuz İcimsoy ise 2011'de **Aile (1880) ve Hanım (1921)** dergilerini yeni harflerle hazırlamıştır. Kadının görünmeyen tarihini görünür kılmaya çalışan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, topladığı bilgi ve belgelerin de bu eserler aracılığıyla ulaşılabilir olmasını sağlamıştır.

Aynı zamanda askeri darbeden sonraki ilk sokak eylemi, tam da bu çeviri süreçlerinin akabinde, 1987 yılında gerçekleşmiştir. Kadına karşı şiddete ve dayığa karşı sokağa dökülen kadınlar, aynı zamanda imza kampanyaları düzenlemiş ve devletin erkek egemen hegemonyasını değiştirmeye çalışmışlardır. Bu durum bize, darbe dönemine rağmen, feminist hareketin nasıl kitlesel hale gelebildiğini gösterir. Kadın Çevresi'nin yürüttüğü bu etkinlikler sayesinde, küçük grup gittikçe büyümüş ve dışa açılmıştır. Daha gençleşen bir kitle oluşunca, bu gençleşme belli bir radikalleşmeyi de beraberinde getirmiştir; daha önce sorgulanmayan, netleşmeyen reformist, sosyalist ve radikal feminizm yorumları ayrışmaya başlamıştır (Tekeli, 1989: 38). Ancak solda fraksiyonlara ayrılma sonucunu doğuran bu fikir ayrılıkları, feminist hareket içinde olumlu yorumlanmış ve kadın dayanışmasını soldaki kadar etkilememiştir. Aksine, özellikle de Kadıköy Yoğurtçu Parkı'ndaki Dayığa Karşı Dayanışma Yürüyüşü gibi bir etkinlik, feminist kadın hareketinin meşrulaşma, kabul görme, dayanışma açısından bir dönüm noktası olmuştur (Öztunalı-Kayır, 2011). Bu yürüyüşün ardından basılan **Bağır Herkes Duysun** (1988) kitabı ile birlikte, kadınlar çabalarının somutlaştığını görürler. Kadınlar ayrımlarına karşın birlikte hareket etmiş, ataerkiye karşı mücadelelerini birlikte vermişlerdir. Bu dönem, özellikle de bu yürüyüş ile birlikte "kadınlar vardır" seslenişinin güçlendiği dönem olmuştur. Hatta dönemin güçlü feminist aktivistlerinden olan avukat Filiz Kerestecioğlu, 1987'deki Dayığa Karşı Yürüyüş heyecanından ilham alarak, Türkiye'nin ilk feminist kadın

şarkısı **Kadınlar Vardır**'ın sözlerini yazmış ve bestelemiştir; bu şarkı ile birlikte yürüyüşteki kadınlar hep bir ağızdan var olduklarını ilan etmişlerdir.

1990'lardan itibaren, Kadın Çevresi ile açılan yolda feminist perspektifi olan ya da kadın meselesine değinen eserler basmak önemli hale gelmiştir. Kadın sorununa duyarlı, kadın seslerine açık yayınevleri, kadının özgür bir söylem ve hak mücadelesi için önemlidir³⁹. Çeviri ve özgün eser üretimi ile alanın gelişimini mümkün kılan yayınevleri arasında, öncelikle 1970 ve 1980'lerdeki öncü rollerini 1990'larda da sürdüren Payel ve Pencere Yayınları'ndan bahsedebiliriz. Pencere Yayınları, 1984 yılında Juliet Mitchell ve Ann Oakley tarafından hazırlanan **The Rights and Wrongs of Women** kitabının Fatmagül Berktaş tarafından yapılan çevirisi **Kadın ve Eşitlik** kitabını yayımlamıştır. Bu kitapta önemli olan nokta, Berktaş'ın "Türkçeye Çevirenin Notu" başlıklı bir önsöz hazırlamış olmasıdır. Ayrıca kitabın 1992 tarihli ikinci baskısına da bir önsöz yazmıştır. Kadın çevirmenlerin böylesi önemli kitapların çeviri sürecine dair yazmaları, hareketin gelişmesi ve ilerlemesi için büyük önem taşır. Çevirenin notunda, Berktaş neden bu kitabın önem taşıdığını, kitabının adını neden bu şekilde çevirdiğini, 12 makaleden oluşan kaynak metnin hangi makalelerini neden seçtiğini ve kitaptaki düşüncelerin kendisi için neler ifade ettiğini anlatmıştır (Mitchell ve Oakley, 1998: 11). Makaleleri belirlerken, sadece hedef kitlenin değil, kendi zihinsel eğilimlerinin de rol oynadığını belirtmiştir. Feminist tarih üzerine çalışan ve Kadın Çalışmalarını akademik düzeyde temsil eden Berktaş, kitapta daha tarihsel bir perspektifi yeğlemiştir. Pencere Yayınları, 1991 yılında Berktaş'ın **Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak** kitabını da yayımlamıştır. Bu kitaba da "Önsöz Yerine: Kadın Olmak ve Yazmak ya da Farklılık Fark Yaratır mı?" başlıklı bir giriş yazısı yazan Berktaş, bu yazıda kadınlara özgü bir dil oluşturmanın önemini anlatmıştır. Kendisini böyle bir kitap yazmaya iten süreci ifade eden Berktaş, kadınların özgül sorunlarına dair kazandıkları bilinci en önemli direnme aracı olarak görür ve bu direnç doğrultusunda kadınların kendilerine ait bir dil yaratmasını savunur. Pencere tarafından yayımlanan kitaplardan biri de feminist politika ile feminist toplumsal teori arasındaki ilişkilerde var olan sorunları

³⁹ Bu tez çalışmasında, öncelikle bahsi geçen yayınevlerinin yayımlanmış ilk çeviri ve ilk telif eserlerine yer verilmiş; bunun yanında değişen ve gelişen dizgeye katkı sağlayan eserlerden ve yayınevlerinden de bahsedilmiştir.

irdelemek amacıyla yazılan Caroline Ramazanoğlu'nun **Feminism and the Contradictions of Oppression** adlı çalışmasıdır. Kitap, Mefkure Bayatlı tarafından **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri** adıyla 1998 yılında çevrilmiştir; kitabı yayına hazırlayan ve "Sunuş: Farklılıklarımızla Yüzleşmek" kısmını yazan da Fatmagül Berktaş'dır. Bu sunuş kısmında, kitabın kaynak kültürdeki ve hedef dildeki konumu ve önemi tartışılmaktadır. Topluma ve zamana göre değişen mücadele deneyimleri ele alınmıştır. Ramazanoğlu da yazdığı önsözde, kitabı neden yazdığını ve onu etkileyen yazma sürecini ifade eder. Bu örneklerde de görülebileceği gibi, kadınlar önsöz, dipnot, çevirenin notu gibi stratejiler kullanarak, yaptıkları işin daha iyi anlaşılmasını ve daha geniş kitlelere doğru şekilde iletilmesini sağlamak istemişlerdir.

1980'lerden bu yana hareket için belirleyici olan kitapları Türkiyeli okuyucularla buluşturan Payel Yayınevi de "Çağdaş Kadının Kitapları" adlı bir diziyeye sahiptir. Kate Millett'in ataerkil kültürün nasıl şekillendiğini ve erkek egemen dilin nasıl inşa edildiğini gözler önüne serdiği, kadının ezildiği her alanı tartışmaya açtığı değerli kitabı **Sexual Politics**, Seçkin Selvi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve ilk olarak Şubat 1973'te **Cinsel Politika** adıyla yayımlanmıştır. Feminist yazın için büyük önem taşıyan ve alanda dönüştürücü etkilerde bulunan pek çok kitap da Payel aracılığıyla okuyucuyla buluşmuştur. Bu önemli yazarlardan biri de Sheila Rowbotham'dır. Rowbotham'ın 1972 yılında kaleme aldığı **Women, Resistance and Revolution**, 1994 yılında Nilgün Şarman tarafından **Kadınlar, Direniş ve Devrim** adıyla çevrilmiştir. Ayrıca yine Rowbotham'ın 1973'te yayınladığı **Woman's Consciousness, Man's World**, Şükrü Alpagut tarafından 1987'te çevrilmiş, **Kadın Bilinci, Erkek Dünyası** adıyla yayımlanmıştır. Shulamith Firestone'nun **The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution** kitabı da 1993'te Yurdanur Salman tarafından **Cinselliğin Diyalektiği: Kadın Özgürlüğü Davası** adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Simone de Beauvoir'in **İkinci Cins**, Evelyn Reed'in **Kadının Evrimi** gibi kitapları da Payel Yayınevi'nden çıkmıştır.

Günümüzde de yayın ilkeleri doğrultusunda feminist kitaplara yayın programlarında yer veren yayınevleri mevcuttur. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005 yılında **Kadınların Tarihi** isimli kapsamlı bir feminist tarih çalışmasını cilt cilt Ahmet

Fethi'nin Türkçesiyle yayımlamıştır. Ayrıca Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında hazırladığı, feminist mücadele için mihenk taşı olan ve erkek egemenliğindeki dünyaya direnen eseri **A Vindication of the Rights of Women**, dilimize ilk kez 2007 yılında Deniz Hakyemez tarafından çevrilmiştir. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları bu değerli kitabı Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi kapsamında **Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi** başlığıyla yayımlanmıştır. Kendinden sonraki yüzyılları da kadın hareketi konusunda derinden etkileyen bu kitap, Türkiye'deki feminist dizgedeki yerini 215 yıllık bir gecikmeyle de olsa kazanmıştır.

Bununla birlikte, feminizmi bütünlüklü bir bakış açısıyla ele alarak, yayın politikalarında geniş yer ayıran yayınevleri de söz konusudur. 2015 itibariyle 26 kitaba ulaşan kapsamlı bir "Kadın Araştırmaları" dizisi hazırlayan Metis Yayınları, dünya üzerinde kadınlık durumunun kendine özgü sorunları sürdükçe, bu disiplinin de gelişeceğini vurgular ve "Metis'te kadın araştırmalarını özelleşmiş bir dizide toplayarak, bu gelişmenin altını çizmeyi, katkıda bulunmayı, kadınlığı kendi değerleriyle görünür hale getirmeyi" amaçlar⁴⁰. Metis'in bu alandaki ilk çeviri kitabı, Nisan 1993'te yayımlanan Marilyn French'in **The War Against Woman** kitabının Beril Eyüboğlu tarafından yapılan çevirisi **Kadınlara Karşı Savaş** olmuştur. Daha sonra Mayıs 1994'te Aynur İlyasoğlu'nun **Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri** kitabı yayımlanır. Yine Mayıs 1994, Serpil Çakır'ın **Osmanlı Kadın Hareketi** adlı çalışmasının yayımlandığı yıl olur. Bir sonraki çeviri kitap ise Şirin Tekeli ve Laleper Aytek tarafından Kasım 1994'te **Cinsel Şiddeti Anlamak: Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme** adıyla Türkçeye kazandırılan Diana Scully'nin **Understanding Sexual Violence** isimli kitabıdır. Judith Butler'ın feminist kuramda çığır açan ve Queer kuram için de öncü olan **Gender Trouble** (1990) isimli eseri Başak Ertür'ün çevirisi ve **Cinsiyet Belası** ismiyle 2008'de Türkçede yayımlanmıştır. Fatmagül Bertay'ın **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın** (1996) ve **Tarihin Cinsiyeti** (2003) adlı kitapları da Metis'ten çıkmıştır. Deniz Kandiyoti'nin **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar** adlı eseri Şirin Tekeli, Aksu Bora, Ferhunde Özbay, Fevziye Sayılan ve Hüseyin Tapınç tarafından

⁴⁰ Kadın Araştırmaları, Metis Yayınları. (çevrimiçi) <http://www.metiskitap.com/catalog/series/620>. Erişim: 01.06.2015.

1997’de Türkçeye çevrilmiştir. Metis Yayınevi, günümüzde de hem çeviri hem de telif eserlerle Kadın Çalışmaları alanına katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Sel Yayıncılık bünyesinde ise “Kadın Kitaplığı”, “LGBT Kitaplığı” ve “Queer Düş’ün Serisi” kategorileri bulunmaktadır. Kadın Kitaplığı dizisindeki 12 kitap arasında Hande Öğüt tarafından yayına hazırlanan **Kadın Öykülerinde İstanbul** (2008) ve Efnan Dervişoğlu tarafından hazırlanan **Kadın Öykülerinde Ankara** (2008) gibi edebiyat eserlerinin yanı sıra kuramsal tartışma metinleri de yer almaktadır. Roy Boyne tarafından yazılan “**Feminism and Difference**” **Foucault and Derrida: The Other Side of Reason** kitabı Ayşe Banu Karadağ tarafından **Foucault ve Derrida’da Feminizm ve Ayırım** adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Ocak 1998’de yayımlanmıştır. Valerie Solanas’ın **SCUM Manifesto** adlı kitabını Ayşe Düzkan, 2002 yılında **Erkek Doğrama Cemiyeti Manifestosu** adıyla çevirmiştir. Yasemin Temizarabacı Yıldırım ise **Ütopyanın Kadınları Kadınların Ütopyası** adlı araştırmasını 2005 yılında Sel Yayıncılık etiketiyle yayımlamıştır. Ayrıca, Osmanlı kadın hareketinin önemli bir ismi olan Fatma Aliye’ye dair Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan **Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye’nin Neş’eti** kitabı Bedia Ermat tarafından Osmanlıcadan çevrilmiş ve 2011 yılında **Fatma Aliye, Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu** adıyla okuyuculara sunulmuştur. Sel Yayıncılık’ın LGBT Kitaplığı’nda ise Aras Güngör’ün **Öteki Erkekler** başlıklı incelemesi 2013 yılında yayımlanmıştır. Ayrıca Kıvanç Tanrıyar, Cordelia Fine tarafından kaleme alınan **Delusions of Gender: How Our Minds, Society, and Neurosexism create Difference** kitabını 2011 yılında **Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması** adıyla çevirmiştir. Ayrıca yine bu yayınevi bünyesinde, Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü’nün derlediği **Queer Tahayyül** (2013) gibi kolektif çalışmalara da yer verilmiştir.

İletişim Yayınları da, hem kadın konusunda araştırma yapanlara kendi çalışmalarını yayımlama imkânı sunmakta hem de çevirilerle alanın zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. “Kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları” alanında Haziran 2015 itibariyle 51 kitap yayımlamış olan İletişim, kuramsal ve toplumsal tartışmalara eşlik

etmektedir⁴¹. Mart 1982’de Şirin Tekeli’nin **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat** kitabı “Birlik Kitapları” adı altında okuyucuyla buluşmuş ve İletişim’in Kadın Çalışmaları alanındaki yolculuğu da başlamıştır. Sheila Rowbotham, Hilary Wainwright ve Lynne Segal Georges tarafından kaleme alınan **Beyond the Fragments: Feminism and the Making of Socialism** kitabı, Ocak 1984’te **Feminizm, Sosyalizm ve Eylemde Birlik** adıyla Emel Çetin Özgül tarafından çevrilmiştir. 1990 yılında, Şirin Tekeli **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın** kitabını derlemiştir. Bu kitap 6. baskısını Ağustos 2015’te yapmıştır. Georges Duby’nin derlediği ve Ayşen Gür tarafından Türkçeye çevrilen **Batı’da Aşk ve Cinsellik** kitabı da 1992 yılında yayımlanmıştır. 1980’lerde başlayan bu dizi, günümüzde de sürmektedir. Handan Çağlayan’ın Kürt hareketinde kadınları ve kadın kimliğinin oluşumunu incelediği **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar** kitabı 2007’de basılmıştır. Ayşe Durakbaşa, 2000 yılında **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm** kitabını okuyucuyla buluşturmuştur.

Ekim 2008’de Hanne Blank’in **Virgin: The Untouched History** kitabı Emek Ergun çevirisiyle ve **Bekâretin ‘El Değmemiş’ Tarihi** adıyla yine İletişim Yayınları’na yayımlanmıştır. Ergun tarafından yapılan bu çeviri “feminist çeviri” açısından büyük önem taşır. Ergun bu çeviriye “Türkiye’de Bekâretin ‘El Değmemiş’ Tarihi” başlıklı bir önsöz yazmıştır. Burada, bu çeviriye “Feminist çeviri olarak tanımladığım çeviri projesi...” olarak tanımlar (Blank, 2012: 14). Metne olan feminist yaklaşımını İngilizcedeki “hymen” sözcüğünü “kızlık zarı” olarak değil de, “himen” olarak çevirerek göstermiştir. Ergun, bu çeviri kararıyla “kadın bedeninin bu tür erkek odaklı tanımlamalarına karşı bir söylem oluşturmak” istemiştir (Blank, a.e.). Ayrıca, Blank’in sunduğu tarihçeye ek olarak, bu önsözde Türkiye’deki bekâret algısı da incelenmiştir. Ayrıca, gelişen kimlik siyaseti yaklaşımlarına uygun olarak, Nisan 2015’te Zehra Yılmaz tarafından hazırlanan **Dişil Dindarlık: İslâmcı Kadın Hareketinin Dönüşümü** adlı kitap yayımlanmış; Aksu Bora, Fevziye Sayılan ve Meltem Ağduk Gevrek tarafından Türkçeye kazandırılan Josephine Donovan’ın **Feminist Teori** kitabı ise Mart 2015’te basılmıştır. Görüldüğü üzere, İletişim

⁴¹ İletişim Yayınları, Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. (çevrimiçi).
<http://www.iletisim.com.tr/alan/kadin-ve-toplumsal-cinsiyet-calismalari/268>. Erişim: 04.06.2015.

Yayınları, Türkiye çoğuldizgesinde çeviri ve telif eserlerin birlikte üretildiği bir yayın ortamında bu alandaki varlığını sürdürmektedir.

2000'lere geldiğimizde ise, doğrudan “feminist bir yayınevi” olarak adlandırılarak yayın hayatına başlayan Ayizi Yayıncılık ile karşılaşırız. Ayizi, 2010 yılının Ekim ayında, üç feminist kadın tarafından kuruldu: İlknur Üstün, Aksu Bora, Selma Acuner. Yayınevi, kuruluş ilkelerini ve neden bir yayınevi kurmak istediklerini çok net bir biçimde ortaya koyuyor: “Kendi okumak istediğimiz kitapları yayınlamak için.”⁴² Burada sistematik bir feminist yayıncılık çabası görülmektedir. Yayımladıkları kitapların, memleket bilgisini üretebilecek ve analizleri çoğaltabilecek kitaplar olmasını seçmişlerdir. Örneğin 2011’de Aynur Demirdirek tarafından kaleme alınan **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi** yayımlanmış, yine aynı yıl Aksu Bora’nın **Feminizm Kendi Arasında** adlı kitabı basılmıştır. Ayrıca Kristin Aune ve Catherine Redfern tarafından yazılan **Reclaiming the F Word** kitabı Aksu Bora ve Simten Coşar çevirisiyle **Baş Harfi F** adıyla yayımlanmıştır. Bununla birlikte, edebiyat dizisi de hazırlanmakta ve kadın yazarların eserleri okuyucuyla buluşmaktadır. Ancak yayınevinin genel anlayışına bakıldığında, özgün eser üretiminin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu da bize, artık Türkiye’deki feminist dizgede telif eserlerin de üretilmesinin önem kazandığını gösterir.

Adını, erkek egemen toplumun erkek egemen düzenine kurban giden ve ağabeyleri tarafından katledilen Güldünya Tören’den alan Güldünya Yayınları ise feminist teori ve politika üretmek, dünyanın farklı bölgelerindeki kadın hareketlerinin deneyimlerini paylaşmak ve feminist bir yayınevi olmak amacıyla yola çıkmıştır. İlk olarak 2014 yılında Yoko Ono’nun **Meşe Palamudu** adlı kitabı Sedef İlgiç tarafından çevrilmiştir. Sadece kuramsal kitaplar yayımlamayan Güldünya Yayınları, Gülbahar Kültür’ün **Bir Yangının Külünü** adlı romanını 2015’te basmıştır. Dünyanın en iyi feminist çocuk kitapları arasında sayılan ve Sassa Buregren tarafından yazılan **Küçük Feministin Kitabı** da Haziran 2015’te Ünzile Tekin

⁴² Ayizi Kitap, Hakkımızda. (çevrimiçi). http://ayizi.com.tr/?page_id=2. Erişim: 02.06.2015.

çevirisiyle yayımlanmıştır. Kitapta, bir kız çocuğunun erkek egemen dünyayı keşfi ve feminist bilincin ortaya çıkışı anlatılmaktadır.

Bu aşamada, bgst Yayınları'ndan da söz etmek gerekir. Bell Hooks'un kadınların sömürülmesi ve ezilmesini temel konu edinen etkili kitabı **Feminism is for Everybody: Passionate Politics** kitabı ilk olarak 2002 yılında Çitlembik Yayınları'nca yayımlanmış, ardından tam 10 yıl sonra bgst Yayınları kitabı yeniden okuyucuyla buluşturmuştur. **Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika** olarak Türkçeleştirilen bu kitap da bir kolektif çeviri ürünüdür. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün ve Aysel Yıldırım tarafından Türkçeye kazandırılan kitapta, feminizmin sadece erkek karşıtlığı olduğu fikri çürütülmektedir. Ancak bu kitapta herhangi bir çevirmen önsözüne yer verilmemiştir. Kolektif bir çeviri eser olarak bir başka bgst Yayınları kitabı da Joan W. Scott'tan **Feminist Tarihin Peşinde** adlı çalışmadır. Fahriye Dinçer ve Özlem Aslan, Scott'un çeşitli makalelerini derlemiş; Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Fahriye Dinçer, Öykü Tümer ve Özlem Aslan 2013 yılında bu makaleleri çevirmiştir. Bu kitapta bir "Sunuş" kısmına yer verilmiş; burada çevirinin eğitim ve araştırma çalışmasıyla iç içe örgütlendiği anlatılmıştır. Bu sunuş kısmıyla birlikte, çeviri sürecinin mümkün mertebe ortak bir şekilde yürütüldüğü ve kullanılacak dil üzerinde çalışıldığı vurgulanmıştır.

Yukarıda bahsedilen yayınevleri ve yayın dizileri dışında, Say Yayınları, Kanat Yayınları, Agora Kitaplığı, Can Yayınları, Yapı Kredi Yayınları gibi yayınevleri de yayın programlarında feminist yazına yer vermiştir. Agora Kitaplığı'nın "Feminist Kitaplık Dizisi" vardır. Bu dizide feminist yazının önemli eserleri yer almaktadır. İlk olarak 1975 yılında Türkçeye çevrilen August Bebel'in **Kadın ve Sosyalizm** adlı eseri 2013 yılında Saliha Nazlı Kaya tarafından yeniden çevrilmiştir. Joan Scott'un **Gender: A Useful Category of Historical Analysis** kitabı, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi** adıyla Aykut Tunç Kılıç tarafından 2011'de çevrilmiştir. Juliet Mitchell'in **Kadınlık Durumu** kitabından seçtiği ve **Women: The Longest Revolution** adıyla yayımlanan bir bölüm ise yine Feraye Tınç, Gülnür Savran, Gülseli İnal, Şirin Tekeli, Şule Torun ve Yaprak Zihnioğlu çevirisiyle 2006 yılında **Kadınlar: En Uzun Devrim** adıyla yayımlanmıştır. Heidi Hartman'ın **The**

Unhappy Marriage of Marxism and Feminism adlı makalesi de **Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği** adıyla, 2006 yılında Gülşat Aygen tarafından çevrilmiştir. Can Yayınları ise, hazırladığı “İnceleme” dizisine Carol Dyhouse’un **Glamour: Women, History, Feminism** kitabını da dâhil etmiştir. **Gösteriş: Kadınlar, Tarih, Feminizm** adıyla Duygu Akın tarafından çevrilen kitap, Ağustos 2015’te yayımlanmıştır. Yapı Kredi Yayınları da Zeynep Direk’in **Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar** adlı derlemesini Haziran 2007’de basmıştır. Ayrıca, yine Yapı Kredi Yayınları’nın üç ayda bir yayımladığı düşünce dergisi **Cogito**’nun Bahar 2009 dönemindeki 58. sayısı Feminizm konusuna ayrılmıştır. Dergide pek çok araştırmacının makalelerine yer verilmiştir.

Ayrıca başka pek çok önemli kitap da farklı yayınevlerinin katkısıyla Türkiye’deki dizgeye girmiştir. Örneğin Betty Friedan’ın, ABD’de 1963 yılında basılan ve o dönem yaygın hale gelen kadın kurtuluş hareketinin öncüsü niteliğindeki kitabı **Feminine Mystique**, Tahire Mertoğlu tarafından 1983 yılında **Kadınlığın Gizemi** adıyla Türkçeye çevrilmiş ve E Yayınları etiketiyle yayımlanmıştır. Türkiye kadın hareketi için de yol gösterici nitelik taşıyabilecek ve öne sürdüğü tezleriyle bir dönemin hareketini şekillendiren kitap, 20 yıl gecikmeyle dilimize kazandırılmıştır. Ancak pek çok açıdan öncü sayılabilecek bu türdeki kitapların yeni baskılarının yapılmaması ise, Türkiye kadın hareketinin bugünü için büyük bir eksikliklerdir. Özgün metin üretiminin ve güncel metinlerin çevirisinin hız kazandığı günümüzde, kadın hareketi tarihinde mihenk taşı olan bu kitapların yeni baskılarının yapılması, hatta belki de yeniden çevrilmesi yeni nesil kadın hareketinin şekillenmesi açısından büyük önem taşır.

Yazın dizgesine eklenen yeni yayınevleri ve yeni metinlerle birlikte, dergiler yoluyla kadınlara ulaşma fikri de devam eder. Örneğin, “3 Aylık Feminist Dergi” tanımlamasıyla yayımlanan **Amargi**, 37 sayı boyunca varlığını sürdürmüş ve kadınları ortak tartışma zeminlerinde buluşturarak seslerini duyurmalarını sağlamıştır. 2015 Yaz sayısı ile birlikte, basılı olarak son kez okuyucusuyla buluşan **Amargi**, feminist kuram ve politikaları, gündelik hayat içindeki durumlarla bir araya getirerek farklı ezilmişlikleri anlamlandırma yolunu hazırlamıştır. **Pazartesi**

Dergisi'nden sonra, **Amargi** de yarı teorik yazılarla kadınlara seslenmiştir. Dergi ilk olarak 2006 yazında, kapağında “Başörtüsü mü, Açıklık mı, Özgürlük mü?” sorusuyla yayımlanmıştır. Bu ilk sayıda, neden feminist bir dergiye ihtiyaç duyulduğu farklı yazarlarca anlatılmış ve dergiyi hazırlama sürecindeki kolektif yapının altı çizilmiştir. 1980 dönemiyle birlikte, feminist tartışmalardaki yapısal değişimler ve kuramsal altyapıya duyulan ihtiyaç, feminist kuramların tartışılacağı bir mecrayı gerekli kılar. Filiz Karakuş ve Gülnur Acar Savran, feminist sözü iletecek bir derginin özelliklerini şöyle sunarlar: “Dergi bir yandan, en geniş anlamıyla kadın hareketinin faaliyetlerine, eylemlerine, örgütlenme biçimlerine, taleplerine, sloganlarına feminist teorinin ışığında bakıp, bu politikaları feminist teorinin kavramlarıyla tartışmalı, değerlendirmeli” (Karakuş ve Acar-Savran, 2006: 4). Bu beklentiyle yola çıkan dergi, feminizmin daha geniş bir kitleye yayılması ve feminist sesin sokağa taşması amacıyla. Feminist mücadelede neden bir dergiye ihtiyaç duyduklarını açıklayan Berivan Kum ise dergileri feminizmle tanışma için en iyi yol arkadaşı olarak tanımlar; Kum’a göre feminist bir dergi, feminist kitaplarla buluşmadan önceki beyin fırtınasıdır, ikinci adım her zaman feminist teoriyle ilgili kitaplar olacaktır (Kum, 2006: 5). Böylece feminizme duyulan ihtiyacın kuramsal metin ihtiyacını tetiklediğini, bu ihtiyacın ise daha sonrasında eylemliliği getirdiğini ve bu eylemliliğin akabinde yeniden kuramsal üretimin sürdüğü kanısına varabiliriz.

1970’lerde kendilerine özgü bir feminist sözün ihtiyacını duyan kadınlar, 1980’lerde bu sözü aktif olarak üretme adımını atmışlardır. Feminizmi inşa edecekleri bir altyapının eksik olması nedeniyle, önce çeviriler yoluyla mevcut kuramsal dizgeyi beslemiş ve bu çevirilerin açtığı yolda kuramsal üretimi sırtlanmışlardır. Kadınlık durumlarından dolayı ezilmekte olan kadınlar, bu durumlarına ilişkin farkındalık kazanmalarıyla birlikte, feminist mücadelenin bir parçası haline gelirler. Bir yandan özgürlüklerini korumak öte yandan da haklarını elde etmek öncelikli amaç olur. Bu amacı mümkün kılacak adımlar da feminist kuramların yol göstericiliğinde belirlenmektedir. Aksu Bora’ya göre, feminist bir teori/politika dergisi, erkek egemen sisteme ve erkek egemen dile bir karşı çıkıştır; “Çünkü feminizm, bir muhalif hareket olarak, akıntıya karşı ilerler, bunu yapabilmek için de çok güçlü bir söz kurmak zorundadır” (Bora, 2006: 7). Bu söz kurma mücadelesi, kadınlara birlikte

düşünme ve birlikte üretme şansı sunar. Pınar Selek, **Amargi**'nin basılı halde yayımlanan son sayısına yazdığı yazıda (Selek, 2015: 3), dergiyi bu birlikte düşünme sürecindeki bir mekanizma olarak görür; Selek'e göre, dergi yarattıkları ve yaratacakları mekanizmalardan sadece biridir. Bu mekanizma bir araçtır, bu yüzden de geçicidir; kalıcı olan ise ürettikleri sözler ve edindikleri deneyimlerdir. Çünkü bu deneyimler ışığında kadınlar kendilerini ifade edecekleri yeni mekanizmaları yaratabilirler.

İlk olarak 2009 Kış sayısı ile okurlarıyla buluşan **Feminist Politika** da kadınların seslerini duyurdukları mekanizmalardan biridir. İlk sayıda Sosyalist Feminist Kolektif imzasıyla yayımlanan “Merhaba” yazısında, derginin yayın ilkesi şöyle belirtilir: “Erkeklerden, devletten, sermayeden ve sol örgütlerden bağımsız bir feminist mücadelenin sesini yükseltmek için katkı yapmak isteyen tüm feministlere açık olacak sayfalarımız”. Bu amaç, 1980 döneminde bağımsız bir dil inşa etmek isteyen feministlerin amaçlarıyla paralellik göstermektedir. Türkiye'deki kadın hareketini, sesini duyurma ve var olma mücadelesinde, yazın çoğuldizgesinden güç almaktadır. Bahar 2015 ile birlikte, 26. sayısı yayımlanan **Feminist Politika**, bu ilke doğrultusunda gündelik hayattan siyasete, kadın sağlığından medyaya pek çok alanda kadınlara söz hakkı tanımaya devam etmektedir.

Görüldüğü üzere, 1980 döneminde kuramsal altyapı kurmanın değerinin anlaşılması, ilerleyen dönemlerde de feminist hareketin kurumsallaşmasını mümkün kılmıştır. Bu kurumsallaşma ışığında, yayınevleri kurulmuş, başka alanlarda çalışan yayınevleri de yayın dizilerine feminizmi ve kadın hareketini dâhil etmiştir. Dahası, daha fazla sayıda kadına ulaşmayı mümkün kılan dergi yoluyla feminist söz üretimi de işlerliğini sürdürmüştür. Buna göre, feminist yazının Türkiye yazın çoğuldizgesindeki yerini sağlamlaştırdığı görülmektedir. Zira 1980 öncesi dönemde, hak talebi ile şekillenen ve daha sonra sosyalist bir çizgide ilerleyen feminist yazın, 1980 sonrasında kadınların ikincil konuma itildiği her alanda varlık mücadelesi vermiştir. Günümüzde, kadın cinselliğinden siyasette kadının konumuna değin pek çok konuda eser üretimi mümkündür. Üretilen telif eserlerle birlikte, feminizmin tartışılma şansı artmış; düzenlenen konferanslar ve toplantılar ile kadınların

birbirleriyle kurdukları iletişim kuvvetlenmiştir. Okuyarak, tartışarak, yazarak ve paylaşarak çoğalan hareket, yeni bir nesli de içine alarak büyümekte ve üretmeye devam etmektedir. Feminist hareket, geçmişini tanıdığı ve bu geçmişten ders aldığı sürece, daha geniş kitleleri etkileme şansı da elde edecektir.

3.4. Değerlendirme

1980 döneminde hız kazanan çeviri hareketini ve bu hareketin sonuçlarını inceleyen tez çalışmasının bu bölümünde Türkiye'deki bu bağımsız kadın hareketinin oluşmasında etkili olan çeviri süreci ve bu hareketin hem kuramsal hem de kurumsal alandaki yansımaları incelenmiştir. Tarih boyu başka görüşlerin eşliğinde gelişmiş olan feminist hareket, ikinci dalga feminizm ile birlikte bağımsızlık ve disiplinlerötesi bir alan olma sürecine girmiştir. Türkiye'de ise 1980 dönemi ile birlikte partilerden ve örgütlerden bağımsız olarak şekillenen kadın hareketi, erkek egemen hiyerarşiden kaçınan bir yapı inşa etmiştir. Bu dönemle birlikte, kadınlar kendileri için, kendileri adına söylem üretmeyi amaçlamış ve özerk bir kadın hareketi için mücadele vermiştir. İlk bölümde sunulan kuramlar ışığında, çevirmenin kimliği, çevirmene ve çeviriye duyulan ihtiyaç, çeviri ürünlerin tetiklediği değişim, çeviri eyleminin amacı bu bölümün bütüncesini oluşturmaktadır. Skopos kuramı ve çevirmenin görünürlüğü kavramı, bu bölüm için önemlidir. Çevirmenler, önsözler ve hazırladıkları yayınlarla kendi çalışmalarının görünürlüğü için adımlar atmışlardır. Akademik bir geçmişi olan, ortak ezilmişlikler paydasında buluşan, sol hareketin içinden sıyrılıp feminist hareketi benimseyen kadınlar, YAZKO öncülüğünde bir araya gelmiştir. Daha sonra ise, erkek odaklı hiyerarşik yapılanmalardan sakınarak, zaman içinde kadın hareketinin bağımsızlığına giden yolu seçmiş ve kendi yayınevlerini kurmuşlardır. Kadın Çevresi Yayınları'nın oluşumunu hazırlayan bu süreç, **Kadınlık Durumu** kitabının çeviri süreciyle bağıntılı olarak gelişmiştir. Kadın sorunu üzerine kuramsal tartışmaların zemini, bu dönemlerde yapılan çeviriler, hazırlanan dergiler ve yürütülen kampanyalar aracılığı ile oluşmuş ve bu yayınlar feminist hareketi şekillendirip günümüze taşımıştır. Ayrıca yine bu dönemde kurulan Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri ile açılan lisansüstü eğitim

programları, feminist hareketin kurumsallaşmaya başladığını da göstermektedir. Ayrıca bununla birlikte, pek çok yayınevi feminist yazın üretimini sahiplenmiştir. Kadın hareketinin en temel sorunsallarından biri, erkek egemen dilin boyunduruğundan azade yeni bir söylem oluşturmaktır. Bu dönemdeki Türkiye kadın hareketinin başlıca amacı da, kendi dertlerini kendilerinin anlatabileceği özgür ve özerk bir söyleme sahip olmaktır. Yazılı basın ve metin üretiminin böyle önem kazanması da, bu özerk söylemi inşa etme gayesinden ileri gelir. Bu tez çalışmasında, feminist terminoloji üretiminin kadın hareketi için ne anlam ifade ettiğinin altı çizilmiş; ancak belirlenen bütüncü bağlamında kapsamlı bir terminoloji incelemesi yapılmamıştır. Kadın hareketinin 1970'lerden bu yana ürettiği terminolojinin incelenmesi ve günümüzdeki terimceyle kıyaslanması feminist çeviri için de önemli bir araştırma alanı olacaktır. Kadın Çalışmaları ve Çeviribilim arasındaki işbirliği, günümüzün umut vaat eden disiplinlerarası bağlarından biridir. Bu tez çalışmasında sunulan bilgiler ışığında, Türkiye'deki feminist yazın çoğuldizgesinin gün geçtikçe güç kazandığı ve ilerlediği görülür. Bu da araştırmaya değer daha çok konunun gündeme getirilebileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışması, 1980'lerdeki feminist çeviri hareketinin, Türkiye'de yeni oluşmakta olan Kadın Çalışmaları alanının gelişimindeki rolünü ele almaktadır. Hiçbir kuram tarih boyunca kendiliğinden ortaya çıkmamıştır; kültürlerarası etkileşimler ve çeviri yoluyla başka bağlamlarda ve başka dizgelerde tartışılmaya başlanan kuramlar gelişmiş ve değişmiştir. Çeviri ise yazınsal gelenekleri yenilemenin ve geliştirmenin bir yoludur. Yeni metinler ve türler geliştiren çeviri, değişen kültürel paradigmalarda aktarılmasında öncü rol oynar. Yerel dizgede daha önce bulunmayan öğeler, çeviri yoluyla üretilir. Bu durumda Kadın Çalışmaları alanı da hem feminist hareketin bir ürünü hem de bu hareketin kuramsal anlamda geliştiricisi olmuştur. Feminizmin farklı dalgalarının Türkiye'ye ulaşmasında ve Türkiye çoğuldizgesindeki yerini almasında çevirinin aracılığı söz konusudur. Türkiye'de feminizmin kuramsal ve işlevsel konumunu inceleyebilmek için, feminist düşüncenin gelişimi, tarihi ve sosyo-politik bağlamda değerlendirilmelidir. Metinlerin söylem gücü, belirli toplumsal durumlara ve tarihsel dönemlere bağlı olarak değişmektedir. Bu durumda bir toplumsal pratik olan çevirinin içinde şekillendiği kültürü yansıttığı görüşünü temel alarak, Türkiye'de kadın hareketlerinin oluştuğu ve şekillendiği süreçler tarihsel ve toplumsal öğelerin yardımıyla incelenmiştir. Çoğuldizge kuramı süreci aydınlatmak ve kavramak için önemli olmuş; ancak çalışmanın bütüncesi bağlamında **Kadınlık Durumu** kitabı merkeze alınmış, daha sonrasında bu kitabın çeviri süreci ve çevirmenleri detaylıca incelenmiştir. İlerleyen çalışmalarda çoğuldizgeci yaklaşımın, feminist çeviri yaklaşımlarını aydınlatmada rol oynayabileceği görülmüştür.

1980'lerden beri, feminist kuramın Türkçeye kazandırılması ile birlikte kadın hareketinin Türkiye'deki durumunda değişiklikler yaşanmıştır. Bir kadın hareketinin etkin bir biçimde oluşabilmesi için, toplumsal koşulların elverişli olması, kadınların belirli bir gelişmişlik düzeyine erişmiş olmaları ve bilinçlenmeleri gerekmektedir. Türkiye özelinde, uygun toplumsal koşulların oluşması ve kadınların tartışmak üzere bir araya gelmeleri 1980 döneminde mümkün olmuştur. Disiplinlerarası araştırmaların yaygınlaştığı bir ortamda, Türkiye'deki farklı feminist kimliklerden

dünyadaki kadın hareketi mücadelesine değin pek çok konuda tartışma ve araştırmalar yapılmıştır. Türkiye’de yıllarca eşit bireyler olarak hak ettikleri konuma ulaşma mücadelesi vermiş kadınlar, günümüzde pek çok feminist tartışmaya dâhil olabilmekteler. Kendilerine biçilen değer yargılarını ve toplumsal cinsiyet rollerini tartışmaya başlayan kadınlar, hem devlet düzeyindeki hem de aile içindeki ataerkil yapıyı sorguladılar. Bu sorgulama sürecinde, pek çok dernek ve tartışma grubu kuruldu, feminist çevreler bir araya geldi ve çeşitli yayınlar hazırlandı. Kadınların kendi tarihlerine sahip çıkma mücadelesi neticesinde İstanbul’da, sadece kadın eserlerine adanan ve kadınların tarihini korumayı hedefleyen bir kütüphane kuruldu. Ayrıca Osmanlı Dönemi’nden bu yana zemini kurulmakta olan feminist hareket, yazın dünyasında da etkilerini göstermeye başladı. 1990’lı yıllarla birlikte, söylem düzeyinde kendilerine has bir direniş noktası hedefleyen feminist yayınevleri oraya çıktı ve öteki yayınevlerince de kadın çalışmaları alanındaki eserleri basmak popöler hale geldi. Böylece hem çeviri metin üretimi hem de telif eser üretimi hız kazandı, bilgi paylaşımı kuvvetlendi.

Feminist kuramların tartışılmaya başlandığı ve daha sonrasında eylem pratiğinin de toplumsal düzeyde etkisini gösterdiği gelişme evresinden sonra, feminist hareket kurumsallaşma düzeyinde de varlığını ortaya koydu. İkinci dalga feminist hareket ile birlikte, yurtdışında yaygınlık kazanan kadın araştırmaları merkezleri 1990 döneminde Türkiye’de de kurulmuş ve üniversitelerde bu alanda lisansüstü çalışmalar hız kazanmıştır. 1980 dönemindeki ilk feminist çevirilerle başlayan akademik tartışmalar, şu anda pek çok alanı etkisi altına almış ve farklı disiplinlerden beslenen bağımsız bir çalışma alanı olmuştur. Ergas’a göre, feminizm bir bilimsel çalışma patlamasını da birlikte getirmiştir; böylece kadın çalışmaları “pratik olarak her Batılı ülkede resmi akademik öğretim kurumlarının az çok desteğıyle, neredeyse her disipline dokunan ve hızla büyüyen bir bilimsel faaliyet” olmuştur (Ergas, 2005: 494). Kadın çalışmaları alanı, yüzyıllardır her bilim dalına hâkim olan ve kadın bilim insanları dışarıda bırakan cinsiyetçiliğı sorgulayarak, tüm disiplinlere eleştirel bir bakış açısı getirmiştir.

Feminist hareket, tarihin her döneminde kadını ikincil konuma iten ve yok sayan anlayışlarla mücadele eder. Bu tez çalışması da Türkiye’deki feminist mücadelenin

tarihine ve gelişim sürecine tanıklık etme amacı taşır. Siyasi temsil hakkından ekonomik bağımsızlığa kadar hayatın her alanında mücadele veren ve yaşanılır bir dünya talep eden kadınlar, buldukları her fırsatta çalışma ve eğitim hayatından yoksun bırakılmalarına karşı ayağa kalkmıştır. Yüzyıllardır süren bu feminist mücadelenin, feminist çoğuldizge içinde değerlendirildiği bu tez çalışmasında, Çeviribilim ve Kadın Çalışmaları alanlarındaki görüşler bir araya getirilmiş ve her iki alanın kesiştiği feminist çeviri çalışmaları yaklaşımları temel alınmıştır. Çeviribilimde, metnin içinde şekillendiği kültürü merkeze alan kültürel dönemeç ve Kadın Çalışmaları alanında kadın ile dil arasındaki ilişkinin kapsamlı bir biçimde sorgulandığı paradigma değişiklikleri ile birlikte, feminist çeviri çalışmalarını kültürel bir bağlamda tartışmak mümkün olmuştur. Dilin bir iktidar aracı olarak kullanılması gerçeği karşısında, feminist çeviri iktidar söylemine karşı durmanın da bir yolu haline gelmiştir. Bu değişen bakış açıları sayesinde, bir alanın değişimini ve dönüşümünü mümkün kılan çeviriler, feminist bir bakış açısıyla incelenebilmektedir.

Bu tez çalışmasının ilk bölümünde, feminist hareket ve çeviri etkinliği arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çeviri, toplumsal bir eylemdir ve bu nedenle de farklı disiplinler arasındaki ilişkileri kurmada önemli rol oynar. Çeviribilimin bağımsız bir çalışma alanı olmakla birlikte, başka disiplinlerden beslenmesi de bundandır. Çevirinin amacı başka bir kültürün bilgisini özümsemek, geliştirmek ve yeniden üretmek olabilir. Türkiye özelinde de, feminist bilginin Türkçeye kazandırılması, özümsemek eyleme dökülmesi ve yerel bilginin üretilmesi çeviri sayesinde mümkün olmuştur. Türkiye'deki feminist çeviri dinamiklerini ortaya koyabilmek için, bu çevirilerin şekillendiği ortam ve yapılar incelenmiştir. Bu tez çalışması, feminist çeviri etkinliğini toplumsal bağlam içinde anlatır. Tezin kuramsal çerçevesi de, bu tarihsel ve toplumsal incelemeyi temel alarak kurulmuştur. Kadın Çalışmaları ve Çeviribilim alanlarının, sosyoloji, tarih ve politikayla bağı incelemede aktif rol oynamaktadır. Feminist hareket ve çeviri etkinliği arasındaki ilişkiyi ele alan ilk bölüm, daha sonraki bölümleri anlamlı kılacak Çoğuldizge, Skopos ve çevirmenin görünürlüğü gibi kavramları ele aldığımız ve bakış açısını netleştirdiğimiz bölüm olmuştur. Orijinal metne göre ikincil kalan çeviri ile erkek egemen toplumun ikincil ögesi kadın arasında bir bağın kurulduğu bu bölüm, daha sonraki tartışmaları da

şekillendirmiştir. Bu kuramlar ışığında, çevirmenin kimliği, çevirmene ve çeviriye duyulan ihtiyaç, çeviri ürünlerin tetiklediği değişim, çeviri eyleminin amacı ele alınmıştır. Bu bölümde sunulan kuramlardan ve yaklaşımlardan yola çıkarak, 1980 döneminde bir başlangıç olarak değerlendirilen çevirileri anlamlı kılmak mümkün olmuştur.

Tezin ikinci bölümünde ise, incelenen kuramlar ışığında Türkiye'deki feminist hareket tarihsel olarak ele alınmıştır. Feminizmin dünyadaki yeri ve gelişimi ile ilgili tarihsel değerlendirmeden sonra, Türkiye'deki kadın hareketi beş döneme ayrılarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti dönemi, Tanzimat ile birlikte başlayan değişim ve dönüşüm evreleriyle şekillenmiştir. Bu dönemde Batı'da da etkin olan oy hakkı mücadelesinin etkileri görülmüş; ancak hâlihazırda dağılma evresinde olan İmparatorlukta kadın hareketine gereken özen gösterilememiştir. Daha sonrasında Cumhuriyet dönemi, kadın hareketinin Kemalizm'in Batılılaşma hedefleriyle birleştiği ve bu sayede kadınların statüsünün Osmanlı'ya nazaran epey arttığı bir dönem olmuştur. 1960-1970 döneminde ise sol hareket, kadın hareketini etkisi altına almış; kadınların ses çıkarmaya çalıştığı her türlü mücadele işçi sınıfına hakaret olarak yorumlanarak bastırılmıştır. Bu baskılanma ve susturulma evresi, kadınlara kendileri için yine ancak kendilerinin mücadele edebileceği gerçeğini göstermiştir. Bu farkındalık, 12 Eylül 1980 darbesi ile sekteye uğramıştır. Ancak yine de her türlü siyasal yapılanmanın bastırıldığı bu dönemde, kadınlar kendi ezilmişliklerini sorgulamaya ve kendi sorunsallarını yaratmaya devam etmiştir. Bu sorgulama evresini, özgün söylem oluşturma ve feminist eser ortaya çıkarma mücadelesi izlemiştir. Daha önce çevrilmiş eserler tartışmaya açılmış, yeni çeviriler yapılmış; sol örgüt deneyimleri sayesinde örgütlü bir yapının önemini bilen kadınlar, dernekler ve kampanyalar aracılığıyla bir araya gelmişlerdir. 1990 sonrası dönem ise Türkiye kadın hareketinin kurumsallaşmaya ve Türkiye'deki feminist çoğuldizgenin kuvvetlenmeye başladığı bir dönem olmuştur. Hem özgün telif eserlerin üretimi hız kazanmış, hem de hareketi şekillendiren metinler çevrilmeye devam etmiştir. Osmanlı'da Jön Türkler, Cumhuriyet döneminde Kemalist reformlar ve daha sonra da solcu erkekler tarafından tartışmaya açılan kadının toplumdaki konumu, ilk defa 1980 döneminde bizzat kadınlar tarafından gündeme getirilmiştir. Bu tarihsel

inceleme, bize kadın hareketinin oluşumunun farklı direnme süreçlerinden güç alarak ilerlediğini gösterir.

Bu tez çalışmasının üçüncü bölümünde, Türkiye’deki bağımsız kadın hareketinin oluşma sürecinde etkili olan çeviri hareketi ve bu hareketin yansımaları incelenmiştir. 1970’li yıllar, Batı toplumları için feminist kadın hareketlerinin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Kadınların toplumsal ve hukuksal statülerinde iyileşmeler yaşanmış, ataerkil zihniyet sorgulanmıştır. Benzeri bir hareket ve ilerleme, Türkiye’de 1980’lerden sonra yaşanmıştır. İdeolojik bir eylem süreci ve feminist bir dizge oluşturma mücadelesi dönemin en temel niteliği olmuştur. Daha sonra 1990’larda, eylemlilik yerine kurumsallaşma, devlet kurumlarıyla etkileşime girme ve akademik üretim süreci başlamıştır. 1990 döneminde feminist hareketin örgütlülüğü zedelenmiş ve eylem üretimi azalmıştır. Bunun ardından kampanyalar dönemi gelmiş ve kadınlar somut üretimler için yola çıkmıştır.

Feminist dizgede değişen bakış açılarını inceleyebilmek amacıyla, bu tez çalışması **Kadınlık Durumu** kitabının çeviri sürecine ve farkındalık yaratma/bilinç yükseltme sürecindeki rolüyle dikkat çeken feminist yayınevi Kadın Çevresi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çeviriler Türkiye’deki kadın hareketinin daha yaygın hale gelmesini ve birbirinden farklı gruplara ulaşmasını sağlamıştır. Gündelik ezme-ezilme süreçlerinin bilincine varan kadınlar, siyaset üslubunu da değiştirmişlerdir. Koçak’ın da belirttiği gibi, “feminist kuram üzerine kitapların Türkçeye çevrildiği bu dönem, Batı’daki feminizmin daha iyi tanındığı ve feminist kuramların tamamen özümsemiştiği bir dönemdir” (2007). Bu dönemde çeviriler aracılığıyla feminizmi öğrenmek ve feminizm kavramlarını araştırmak öncelikli olmuştur. İdeolojiyi öğrenen kadınlar, bu süreçlerle olgunlaşmış ve kendi kadınlık durumlarını sorgulayarak var olmayan bir literatürü inşa etmişlerdir. Yerel dizgedeki boşluk, çeviri yoluyla kısmen de olsa doldurulduktan sonra, Türkiye’deki feministler de kendi kelimelerini yazıya dökmeye başlamışlardır. Feminist meseleler üzerine bu ilk tartışmalar ve terminoloji üretim süreci Türkiye’deki feminist hareketin de temel belirleyicileri olmuştur. Bu dönemle birlikte, Türkiye’de feminizmin konumu, ilkeleri ve mücadele alanları belirlenmiştir.

Bununla birlikte, akademik anlamda bu süreçlerin ayrıntılı ve kapsamlı bir tartışmasını yapmak mümkün olmamıştır. Harekete ve yaşanan çeviri süreçlerine dair konular, yalnızca sürece dâhil olan ya da o dönemde feminist tartışmalara yoğunlaşan kadınlar tarafından ele alındı (Yeşim Arat, 1991, 1993; Avcı, 2013; Aytaç, 2005; Doğu, 2013; Koçak, 2007; Öztunalı-Kayır, 2011; Tekeli, 1989, 1995, 2011). Türkiye’de çevirinin feminist bir uygulama olarak ele alınması da yine son on yılda etkili olan bir akademik yaklaşım oldu. Örneğin, Nil Özçelik, hazırladığı yüksek lisans tezinde Türkiye’deki yayın politikaları ile feminizm arasındaki ilişkiyi ele almış ve 1980’lerde yayımlanan feminist yapıt çevirileriyle feminist bir bilincin oluştuğunu belirtmiştir (Özçelik, 2003: 71). Ancak, araştırma bütüncesinde, yalnızca tezin yazıldığı dönemdeki yayınevlerinin politikaları esas alınmıştır. Kadın Çevresi ve **Kadınlık Durumu** kitabının çevirisini merkeze alan bu çalışmada ise, hareketin ilk zamanları ve öncü meseleleri incelenmiştir.

Kadın Çevresi çevirmenlerinin ve çevirilerin dizgeyi oluşturmada oynadıkları rol, Türkiye’deki feminist hareketi inceleyen araştırmalarda detaylıca incelenmemiştir. Bu nedenle çeviri eyleminin ve çevirmenlerin görünürlüğü sınırlı bir çevrede kalmıştır. Bu tez çalışmasında sürecin ve etkilerinin ayrıntılı bir incelemesi yapılarak, dönemin etkili kadınlarının görünür olması amaçlanmıştır. **Kadınlık Durumu** ve çevirmenleri ayrıntılı işlendikten sonra, bu kitapla birlikte yaşanan feminist bir dil yaratma mücadelesi ele alınmıştır. Akabinde, bu feminist yaklaşımların Türkiye çoğuldizgesindeki etkileri tartışmaya açılmıştır. Bu çalışmanın temel savlarından biri, bu ilk çevirilerle başlayan feminist yazın dizgesinin, 1990’larla beraber güçlendiği ve gün geçtikçe daha fazla eserin dizgeye katıldığı idi. Günümüzde pek çok yayınevinin kadın sorununa duyarlı, feminist perspektife sahip ve kadın okurları hedef kitle olarak gören yayın programlarına sahip olması, bu savı destekler niteliktedir.

Kadın Çevresi oluşumuyla birlikte meşru bir zemine yerleşen feminist hareket, Türkiye’deki toplumsal düzeni ve kadın sorunlarına yaklaşımı etkiler. Bu doğrultuda kadın hareketinin geliştirdiği kendine özgü örgütlenme biçimi hiyerarşinin reddi olmuş, kendi bağımsız söylemini inşa eden kadınlar hayatın her alanında varlık mücadelesi vermiştir. Akademik üretim hız kazanırken, meydanlar da boş kalmamış;

özellikle de 2013 yılında yaşanan Taksim Gezi Parkı⁴³ direnişi ile birlikte, kadınlar yeniden sokaklara ve meydanlara dönmüştür. Bir süredir zaten haklarını eylemlerle savunan kadınlar, bu direniş ertesinde örgütlenmenin ve birlikte direnmenin feminist hareketin temelini oluşturduğunu kavramışlardır. Gezi Parkı direnişinin açtığı yolda kadın aktivistler için yeni bir direniş platformu oluşmuş ve kadınların kadın haklarını neden savunduklarının toplumun daha büyük bir kesimi tarafından anlaşılması sağlanmıştır (Acar ve Uluğ, 2013). Bu eylemlilik ile birlikte, fikir paylaşımı ve üretimi hız kazanmıştır. Görüldüğü üzere, kadın hareketi, yeni düşünceler ve yeni paylaşımlarla evrilmeye ve yenilenmeye devam edecektir.

Kadınlık Durumu ve akabinde Kadın Çevresi'nin yayımladığı bir dizi çeviri kitap, Batı'daki feminist bilgi dağarcığının ve feminist tartışmaların yerel feminist harekete taşınmasını sağlamıştır. 1980 dönemi ile birlikte önce kadınların kendi aralarındaki tartışmalar, daha sonra yayınlar ve kitaplar, feminist ideolojinin birikim ve yenilenme sürecini başlatmıştır. Tartışma gruplarının ve yayın dizgesinin gündemini şekillendiren çeviriler sayesinde, kadınlar kendi özgül sorunlarını merkeze alma şansı bulurlar. 1980 döneminde feminist literatürün Türkçeye kazandırılmasıyla birlikte, kampanyaların hız kazanmasına paralel olarak akademik feminizmin de gelişmesinin önü açılmıştır. Bu doğrultuda 1990'lı yıllar Türkiye'de kadın hareketinin kurumsallaşma dönemi olmuş; Kadın Çalışmaları bölümleri, feminist hareketin akademiye kurumsallaşma ve sağlamlaşma deneyimlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadele, 1980 döneminde bütün hareketi şekillendiren bir çıkış noktası olurken, feminist mücadelede bir sürekliliğin sağlanması da şiddet meselesinin ısrarla gündemde tutulması ile mümkün olmuştur. Bu dönemde oluşan feminist hareketin ön planda tuttuğu ilkeler ile birlikte, kadın hareketi daha geniş kitlelere yayılmıştır. Kadın Araştırmaları Merkezleri, yapılan çeviriler, araştırmalar, yazılan tezler, teorik çalışmalar ve sokaktaki kadın hareketi, Türkiye'de Kadın Çalışmaları dizgesini bir arada tutan öğelerdir. Böylece 1980

⁴³ Gezi Parkı eylemlerinde kadınların görünürlüğü ve bu katılımın sebepleri hakkında bir tartışma için, bkz: Yasemin Acar – Özden Melis Uluğ. "Gezi'de Kadınların Görünürlüğü Üzerine." **Bianet**. 14 Eylül 2013. (çevrimiçi). <http://www.bianet.org/biamag/kadin/149920-gezi-de-kadinlarin-gorunurlugu-uzerine>. Erişim: 02.06.2015.

dönemindeki kuramsal üretim ve 1990 dönemindeki kurumsallaşmanın, Türkiye'deki Kadın Çalışmaları dizgesinin sacayakları olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak, Türkiye'deki Kadın Çalışmaları dizgesini disiplinlerarası ve çoğuldizgeci bir yaklaşımla ele alan bu tez çalışması ile birlikte, 1980'lerdeki feminist söylem mücadelelerinin, daha sonraki 30 yıl içinde yaşanan tartışmalar ve gelişmeler için temel olduğunu söylemek mümkün olur. Bu tez çalışmasının amacı da bu ilk girişimlerin önemini göstermek ve bu harekette yer almış olan kadınların emeklerini ortaya koymaktı. Feminizm bugün de sınırları aşmaya ve dünyadaki farklı kadınları sınır tanımadan etkilemeye devam ediyor, bu kadınlar engellere ve dayatmalara karşı çıkıyorlar; tıpkı kadınları kendi özgürlüğünden mahrum bırakan tüm sınırları reddeden Virginia Woolf'un söylediği gibi: "Bir kadın olarak, benim ülkem yok. Bir kadın olarak bir ülke de istemiyorum. Bir kadın olarak tüm dünya benim ülkem."

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin: ed. **Türk Toplumunda Kadın**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği. 1979.
- Acar, Yasemin ve Özden Melis Uluğ: “Gezi’de Kadınların Görünürlüğü Üzerine.” **Bianet**. 14 Eylül 2013. (çevrimiçi). <http://www.bianet.org/biamag/kadin/149920-gezi-de-kadinlarin-gorunurlugu-uzerine>, 2 Haziran 2015.
- Agorni, Mirella: “A Marginal(ized) Perspective on Translation History: Women and Translation in the Eighteenth Century”. **Meta: Translators’ Journal**. 50: 3. 2005. s. 817-830.
- Akis, Yasemin, Ülkü Özakin ve Serpil Sancar: “Türkiye’de Feminizm ve Kadın Hareketi”. **Cogito: Feminizm**, sayı 58, Bahar. ed. Şeyda Öztürk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2009. s. 246-258.
- Arat, Necla: **Feminizmin ABC’si**. İstanbul: Say Yayınları. 2010.
- Arat, Yeşim: “1980’ler Türkiyesi’nde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı.” **Toplum ve Bilim**, 53. Bahar, 1991. s. 7-19.
- Arat, Yeşim: “The Women’s Movement of the 1980s: Aspiring for the Universal Bound by the Local.” 27 Mayıs 1993, 7. Annual SSRC-McArthur Foundation Fellows’ Conference on Peace and Security in a Changing World. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi Makale Arşivi.
- Arrojo, Rosemary: “Fidelity and The Gendered Translation”. **TTR: traduction, terminologie, redaction**. vol. 7, n. 3. 1994. s. 147-163.
- Ataç, Nurullah: “Tercüme Üzerine”. **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2008. s. 84-85.

- Avcı, Zeynep: “Hayali cihan değer”. **Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar.** eds. Stella Ovidia ve Evin Doğu. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı. 2013. s. 14-15.
- Aytaç, Şule: “Türkiye’de Feminist Hareketin Oluşumu”. **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri.** eds Berivan Kum, Fatma Gülçiçek, Pınar Selek, and Yeşim Başaran. İstanbul: Amargi Kadın. 2005. S. 37-58.
- Bassnett, Susan: “Writing in No Man’s Land: Questions of Gender and Translation”. **Ilha do Desterro, 28.** 1992. s. 63-73.
- Bassnett, Susan ve Harish Trivedi: “Introduction: Of colonies, cannibals and vernaculars”. **Postcolonial Translation: Theory and Practice.** ed. Susan Bassnett ve Harish Trivedi. Londra: Routledge. 1999. s. 1-18.
- Bassnett, Susan ve Andre Lefevere: eds. **Constructing Cultures: Essays on Literary Translation.** Clevedon: Multilingual Matters. 1998.
- Berk, Özlem: “Translating the ‘West’: The position of translated Western literature within the Turkish literary polysystem”. **RiLUnE 4,** 2006. s. 1-18.
- Berktaş, Fatmagül: **Kadın Olmak, Yaşamak, Yazmak.** İstanbul: Pencere Yayınları. 1998.
- Berktaş, Fatmagül: **Tarihin Cinsiyeti.** İstanbul: Metis Yayıncılık. 2003.
- Berktaş, Fatmagül: “Türkiye Solu’nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?”. **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar.** ed. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları. 2011. s. 279-290.
- Blank, Hanne: **Bekaretin ‘El Değmemiş’ Tarihi.** Çev. Emek Ergun. İstanbul: İletişim Yayınları. 2. bs. 2012.

- Bora, Aksu: “Kadın Hareketi: Nereden Nereye”. **Birikim Dergisi**. Sayı: 83. Mart 1996.
- Bora, Aksu: “Feminizm: Sınırlar ve İhlal İmkânı”. **Birikim Dergisi**. Sayı 184-185. Ağustos-Eylül 2004.
- Bora, Aksu: “Neden Bir Dergi?” **Amargi Dergi**. Sayı 1. Yaz 2006. s. 7.
- Bora, Aksu: **Feminizm Kendi Arasında**. İstanbul: Ayizi Yayınları. 2011.
- Bozkurt, Sinem: “Touched Translations in Turkey: A Feminist Translation Approach”. **Moment Dergi** 1:1. 2014. (çevrimiçi) <http://www.momentdergi.org/index.php/momentdergi/article/view/32>, 4 Aralık 2014.
- Bush, Peter: “Literary Translation: practices”. **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**. ed. Mona Baker. Londra: Routledge. 1998. s. 127-130.
- Castro, Olga: “Introduction: Gender, language and translation at the crossroads of disciplines”. **Gender and Language**. 7:1. 2013. 5-12.
- Castro, Olga: “(Re-)Examining Horizons in Feminist Translation Studies: Towards a Third Wave?”. İspanyolcadan çev. Mark Andrews. **MonTI** 1. 2009. 1trans-17trans.
- Chamberlain, Lori: “Gender and The Metaphorics of Translation”. **The Translation Studies Reader**, ed. Lawrence Venuti. London: Routledge. 2000. s. 314-329.
- Chesterman, Andrew: “Bridge concepts in translation sociology”. **Constructing a Sociology of Translation**. ed. Michaela Wolf, Alexandra Fukari. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2007. s. 171-183.

- Collin, Françoise: “Felsefi Farklılıklar”. **Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru.** ed. Françoise Thébaud. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2005. s. 241-271.
- Comer, Lee: **Wedlocked Women.** Leeds: Feminist Books. 1974.
- Cömert, Bedrettin: “Kuramsal Açıdan Çeviri Sorunu”. **Türk Dili Dergisi.** No: 322. 1978. s. 3-21.
- Çağlayan, Handan: **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar.** İstanbul: İletişim Yayınları. 2013.
- Çakır, Serpil: “Kadın Araştırmaları bilimde neleri, nasıl sorguluyor, neleri değiştirmek istiyor?”. **İnsan, Toplum, Bilim.** ed. Kuvvet Lordoğlu. İstanbul: Kavram Yayınları. 1996. s. 305-315.
- Çakır, Serpil: **Osmanlı Kadın Hareketi.** İstanbul: Metis Yayınları. 2. bs. 1996.
- Çakır, Serpil: “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi.” **Modern Siyasal İdeolojiler.** ed. Birsen Örs. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2007. s. 412-475.
- Çakır, Serpil: “Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi.” **Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları.** ed. Hülya Durudoğan, Bertil Emrah Oder, vd. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 2010. s. 99-114.
- Çakır, Serpil: **Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih.** İstanbul: Versus Yayınları. 2014.
- de Beauvoir, Simone: **Ben Bir Feministim (Alice Schwarzer’le Konuşmalar).** çev. Ayşe, Minu, Sedef. İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları. 1986.
- Demirdirek, Aynur: **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi.** İstanbul: Ayizi Yayıncılık. 2011.

- Doğu, Evin: “Yaşandı, bitmedi”. **Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar.** eds. Stella Ovidia ve Evin Doğu, Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı. 2013. s. 68-69.
- Ergas, Yasmine: “1970’lerin Feminizmleri”. **Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru.** ed. Françoise Thébaud. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2005. s. 481-499.
- Ergun, Emek: “Reconfiguring translation as intellectual activism: The Turkish feminist remaking of **Virgin: The untouched history.**” **Trans/Scripts 3.** 2013. s. 264-289.
- Even-Zohar, Itamar: **Papers in Historical Poetics.** Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University Press. 1978.
- Even-Zohar, Itamar: “Factors and Dependencies in Culture: A Revised Outline for Polysystem Culture Research”. **Canadian Review of Comparative Literature, XXIV:** 1. 1997. s. 15-34.
- Even-Zohar, Itamar: “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem,” **The Translation Studies Reader,** ed. Lawrence Venuti. London: Routledge. 2000. s. 192-197.
- Even-Zohar, Itamar: **Papers in Culture Research.** Tel Aviv: Unit of Culture Research, Tel Aviv University. 2010. (Çevrimiçi) www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/EZ-CR-2005_2010.pdf. Erişim: 1 Aralık 2013.
- Flotow, Luise von: “Beginnings of a European Project: Feminisms and Translation Studies”. **TTR: traduction, terminologie, rédaction,** vol. 8, n. 1. 1995. s. 271-277.
- Flotow, Luise von: **Translating in the ‘Era of Feminism’.** Ottawa: University of Ottawa Press. 1997.

- Flotow, Luise von: “Dis-Unity and Diversity: Feminist Approaches to Translation Studies”. **Unity in Diversity? Current Trends in Translation Studies**. eds. Lynne Bowker, Michael Cronin, Dorothy Kenny ve Jennifer Pearson. Manchester: St. Jerome Publishing. 1998. s. 3-13.
- Flotow, Luise von: “Gender in translation”. **Handbook of Translation Studies**. ed. Yves Gambier ve Luc van Doorslaer. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2010. s. 129-133.
- Fraisse, Genevieve ve Michelle Perrot: “Düzenler ve Özgürlükler”. **Kadınların Tarihi Cilt IV: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**. eds. Fraisse Genevieve ve Michelle Perrot. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2005. s. 13-18.
- Gentzler, Edwin: **Contemporary Translation Theories**. Clevedon: Multilingual Matters. Revised 2nd Edition. 2001.
- Gökberk, Macit: **Değişen Dünya Değişen Dil**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2011.
- Göktürk, Akşit: **Çeviri: Dillerin Dili**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2008.
- Henitiuk, Valerie: “Translating Woman: Reading the Female through the Male”. **Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators’ Journal**, vol. 44, n. 3, 1999, s. 469-484.
- hooks, bell: **Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika**. çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım. İstanbul: bgst Yayınları. 2012.
- Işık, S. Nazik. “1990’larda kadına yönelik aile içi şiddetle mücadele hareketi içinde oluşmuş bazı gözlem ve düşünceler”. **90’larda**

- Türkiye’de Feminizm.** eds. Aksu Bora ve Asena Günel, İstanbul: İletişim. 2002. s. 41-72.
- İsyan-ı Nisvan.** DVD. Yönetmen: Melek Özman. İstanbul: Filmmor Kadın Kooperatifi. 2008.
- Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası 1729-2002.** Türkiye’de Kadın Konulu Belgelerin Ulusal Bibliyografyası Dizisi:1 ed. Rüveyda Deniz Yalçın. İstanbul: İletişim Yayınları. 2006.
- Käppeli, Anne-Marie: “Feminist Sahneler”. **Kadınların Tarihi Cilt IV: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı.** eds. Fraisse Genevieve ve Michelle Perrot. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2005. s. 449-477.
- Karakuş, Filiz ve Gülnur Acar-Savran: “Nasıl Bir Dergiye İhtiyacımız Var?” **Amargi Dergi.** Sayı 1. Yaz 2006. s. 4.
- Kırca-Schroeder, Süheyla: **Popüler Feminizm: Türkiye ve Britanya’da Kadın Dergileri.** İstanbul: Bağlam Yayınları. 2007.
- Koç, Handan: “Handan Koç’la ‘Muhafazakârlığa Karşı Feminizm’: Düşmanı tanımak önemlidir.” Ayşegül Oğuz ve Merve Erol tarafından yapılan söyleşi. 2013. (çevrimiçi). <http://birdirbir.org/handan-kocla-muhafazakarliga-karsi-feminizm>, 18 Nisan 2013.
- Koçak, Mine: “80’li Yıllar Kadın Hareketi”. Şubat 2007. (çevrimiçi) <http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=216>. Erişim: 13 Kasım 2014.
- Koçali, Filiz: “Duygu Asena: Kadınların Hayatının Değişmesinde Payımız Oldu”. Nisan 2003. (çevrimiçi). **Bianet.** <http://www.bianet.org/kadin/kultur/22-duygu-asena-kadinlarin-hayatinin-degismesinde-payimiz-oldu>. Erişim: 13 Haziran 2015.

- Kum, Berivan: “Nedeni Çok Açık!” **Amargi Dergi**. Sayı 1. Yaz 2006. s. 5.
- Kuran-Burçoğlu, Nedret: **Çeviriye Bilimsel Yaklaşımlar**. İstanbul: Multilingual. 2010.
- Michel, Andree: **Le feminism**. Paris: Presses Universitaires de France. 1979.
- Millett, Kate: **Cinsel Politika**. çev. Seçkin Selvi. İstanbul: Payel Yayınları. 1973.
- Mitchell, Juliet: **Woman’s Estate**. New York: Penguin. 1971.
- Mitchell, Juliet: **Kadınlık Durumu**. çev. Günseli İnal, Gülnur Savran, Şirin Tekeli, Ferai Tınç, Şule Torun ve Yaprak Zihnioğlu. İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları. 1985.
- Mitchell, Juliet ve Ann Oakley: **Kadın ve Eşitlik**. Çev. Fatmagül Berkday. 3.bs. 1998.
- Moran, Berna: **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. 22. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları. 2012.
- Muhiddin, Nezihe: **Türk Kadını**. İstanbul: Numune Matbaası. 1931. Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.
- Ovadia, Stella ve Evin Doğu, eds: **Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar**. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı. 2013.
- Ovadia, Stella: “Sunuş: Anmalar Zamanı”. **Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar**. eds. Stella Ovadia ve Evin Doğu,. Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı. 2013. s. 4-6.
- Özçelik, Nil: **Türkiye’de Yayın Politikaları ve “Feminizm”: Feminist Bir Uygulama Olarak Çeviri**. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2003.
- Öztunalı-Kayır, Gülser: “Kadın Çevresi kurulurken”. **Sosyalist Feminist Kolektif, Feminist Politika**, 29 Kasım 2011. (çevrimiçi)

<http://sosyalistfeministkolektif.org/feminist-politika/21-onceki-sayilar/53-kadin-cevresi-kurulurken.html>, 21 Kasım 2014.

Öztürk, Sedef: çev. **Evlilik Mahkumları [Wedlocked Women]** Lee Comer. İstanbul: Kadın Çevresi. 1984.

Parla, Jale: “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi”. **Kadınlar Dile Düşünce**. ed. Sibel Irzık ve Jale Parla. İstanbul: İletişim Yayınları. 2011. s. 15-33.

Ramazanoğlu, Caroline: **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri**. Çev. Mefkure Bayatlı. İstanbul: Pencere Yayınları. 1998.

Rowbotham, Sheila: **Kadınlar, Direniş ve Devrim**. Çev. Nilgün Şarman. İstanbul: Payel Yayınları. 1994.

Rowbotham, Sheila: **Kadın Bilinci, Erkek Dünyası**. Çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Payel Yayınları. 1987.

Schaeffner, Christina: “Women as translators, as translation trainers, and as translation scholars.” **Women’s Studies International Forum**, **40**. 2013. s. 144-151.

Selek, Pınar: “Hadi Diyebilmek”. **Amargi Dergi**. Sayı 37. Yaz 2015. s. 3.

Simon, Sherry: **Gender in Translation**. Londra&New York: Routledge. 1996.

Sirman, Nüket: “Turkish Feminism: A Short History.” **WLUML Dossier 5-6**. 1989. (çevrimiçi). <http://www.wluml.org/node/260>, 21 Kasım 2014.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz: “Tercüme Bürosu Nasıl Doğdu. Birinci Türk Neşriyat Kongresi ve Çeviri Planlaması”. **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2008a. s. 37-43.

- Tahir Gürçağlar, Şehnaz: “Çoğuldizge Kuramı: Uygulamalar. Eleştiriler.” **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2008b. s. 193-209.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz: **Çevirinin ABC’si**. İstanbul: Say Yayınları. 2011.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi: “Tercüme Meselesi Üzerine”. **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Sel Yayıncılık. 2008. s. 75-77.
- Tekeli, Şirin: “80’lerde Türkiye’de kadınların kurtuluşu hareketinin gelişmesi”. **Birikim Dergisi**, sayı 3 (Temmuz). 1989. 34-41.
- Tekeli, Şirin: “Introduction: Women in Turkey in the 1980s”. **Women in Modern Turkish Society: A Reader**, ed. Şirin Tekeli. London: Zed Books. 1995. 1-24.
- Tekeli, Şirin: “1980’ler Türkiye’inde Kadınlar.” **1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**. ed. Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları. 2011. s. 15-46.
- Türkiye Kadın Thesaurusu: Kadın Konulu Kavramlar Dizini**. Kolektif çalışma. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. 2009.
- Venuti, Lawrence: **The Translator’s Invisibility**. London ve New York: Routledge. 1995.
- Vermeer, Hans J.: “Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie”. **Lebende Sprache 23**. 1978. s. 99-102
- Vermeer, Hans J.: “Skopos and commission in translational action”. **The Translation Studies Reader**, ed. Lawrence Venuti. Almandadan çev. Andrew Chesterman. London-New York: Routledge. 2000. s. 227-238

- Vidal Claramonte, María Carmen África: “Rethinking Translation in the 21st Century”. çev. Aída Martínez-Gómez. **MonTI 1**. 2009. s. 40-48.
- Wolf, Michaela: “Introduction: The emergence of a sociology of translation”. **Constructing a Sociology of Translation**. ed. Michaela Wolf, Alexandra Fukari. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2007. s. 1-36.
- Wollstonecraft, Mary: **Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi**. Çev. Deniz Hakyemez. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2007.
- Yazıcı, Mine: “Çeviribilimde İnceleme Alanları”. **Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi**. Sayı 14. 2004. s. 41-54.
- Yazıcı, Mine: **Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları**. İstanbul: Multilingual. 2010.
- Yazıcı, Mine: **Çeviribilimde Araştırma**. İstanbul: Multilingual. 2011.
- Zihnioğlu, Yaprak: **Kadınsız İnkılap**. İstanbul: Metis Yayınları. 2003.
- Zihnioğlu, Yaprak: “Feminizm Türkiye’de bir başkaldırıdır”. **Pazartesi**, sayı 26 (Mayıs). 1997. s. 22-23.
- Zihnioğlu, Yaprak: “Feminist mücadelenin öncüleri”. **Somut 4. Sayfa: İlk Feminist Yazılar**. eds. Stella Ovidia and Evin Doğu, Ankara: Kadın Kültür İletişim Vakfı. 2013. s. 54-55.

EK

1729-2002 arasında yayımlanan kitapların sıralandığı **Kadın Konulu Kitaplar Bibliyografyası**'nda, bu bibliyografyada yer alan 3014 yapıtın yıllara göre dağılımı listesi sunulmuştur (2006: 11). Bu tez çalışmasında kullanılan tarihsel dönemler ve çalışmanın hipotezi uyarınca aşağıdaki liste hazırlanmıştır:

Osmanlı Devleti dönemi		Cumhuriyet dönemi		1960-1970 dönemi		1980 ve sonrası	
Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1266	1	1925	1	1960	25	1980	44
1303	1	1926	4	1961	16	1981	44
1304	1	1927	2	1962	39	1982	60
1306	1	1928	1	1963	37	1983	65
1308	1	1929	1	1964	22	1984	56
1309	1	1931	4	1965	25	1985	60
1310	2	1932	1	1966	36	1986	84
1312	1	1933	2	1967	28	1987	49
1315	2	1934	3	1968	40	1988	54
1316	3	1935	4	1969	29	1989	69
1320	1	1936	5	1970	46	1990	82
1321	1	1937	20	1971	39	1991	80
1325	3	1938	2	1972	42	1992	98
1328	3	1939	4	1973	56	1993	95
1329	1			1974	43	1994	67
1330	5	1940 ve sonrası		1975	67	1995	91
1331	4	1940	4	1976	68	1996	139
1332	1	1941	3	1977	73	1997	121
1334	1	1942	2	1978	38	1998	131
1335	1	1943	4	1979	37	1999	121
1336	2	1944	4			2000	101
1337	1	1945	2			2001	56
1339	3	1946	7			2002	36
1340	3	1947	4				
1341	2	1948	2			Tarihsiz	99
1912	1	1949	6				
1913	1	1950	3				
1914	2	1951	2				
1919	4	1952	7				
		1953	6				
		1954	3				
		1955	11				
		1956	17				
		1957	16				
		1958	14				
		1959	27				